

INTERNATIONAL JOURNAL OF ISLAMIC ECONOMICS AND FINANCE STUDIES

Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi

IJSEF

Owner / Sahibi

Prof. Dr. Fatih YARDIMCIOĞLU

Editor in Chief / Baş Editör

Prof. Dr. Mehmet ASUTAY

Editors / Editörler

Prof. Dr. şakir GÖRMÜş

Dr. Mücahit ÖZDEMİR

Editorial Assistants / Editör Yardımcıları

Hakan ASLAN

Abdullah Talha GENÇ

Salih ÜLEV

Ali Can YENİCE

Secreteriat/Sekreteryaya

Mervan SELÇUK

Book Review and Translations / Kitap Tanıtımı ve Çeviri

Muhammed Beşir ÇALIşKAN

Design / Mizanpaj

İsmail BEKTAř

Mustafa ÖZER

İSEFAM
İSLAM EKONOMİSİ ve FİNANSİ
UYGULAMA ve ARAşTIRMA
MERKEZİ
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ

Contact Editorial Office Address:

Arabacı Alanı Mahallesi Mustafa Ocak Sokak No:9 D:2
Serdivan-Sakarya/TÜRKİYE, Phone: +90 532 769 5899

www.ijisef.org

International Journal of Islamic Economics and Finance Studies

(Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi)

March/ Mart 2020

Issue / Sayı: 1

p-ISSN: 2149-8393

e-ISSN: 2149-8407

International Journal of Islamic Economics and Finance Studies (IJISEF) is an international, academic, periodical and peer reviewed journal published by Centre of Political Economical and Social Research (PESA). The Journal particularly focuses on topics related to Islamic Economics, Islamic Banking, Islamic Financial Markets, Islamic Management, Fiqh and other relevant topics. The Journal is dedicated to building a platform for academicians, market and those who are interested in Islamic economics and finance studies to share, discuss, evaluate and distribute their works and opinions.

International Journal of Islamic Economics and Finance Studies is published three times a year. Further information on the International Journal of Islamic Economics and Finance Studies can be found at: <http://www.ijisef.org/>

Permission to make digital or hard copies of part or all of the International Journal of Islamic Economics and Finance Studies for personal or classroom use is granted without fee provided that copies are not distributed for profit or directional commercial advantage. No part of this publication may be reproduced or distributed in any form or by any means, or stored in data base or retrival system, without the prior written permission of the publisher. Permission may be requested from the PESA Research and Publication Department.

Copyright © 2020 by PESA

No responsibility for the views expressed by authors and reviews in the International Journal of Islamic Economics and Finance Studies is assumed by the editors or by the Publisher Center for Political, Economic and Social Resarch (PESA).

Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi (IJISEF), Politik Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (PESA) tarafından, İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırma Merkezi (İSEFAM)'ın katkılarıyla basılan uluslararası, akademik ve periyodik bir hakemli dergidir. Derginin amacı akademisyenler, sektörde çalışanlar ve İslam ekonomisi ve finansı araştırmalarına ilgi duyanlar için kendi çalışma ve görüşlerini paylaşabilecekleri, tartışabilecekleri ve değerlendirebilecekleri bir platform oluşturmaktır.

Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi, yılda üç defa yayınlanır. Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi hakkında daha fazla bilgiye, aşağıdaki linkten ulaşabilirsiniz: <http://www.ijisef.org/>

Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi'nin bir kısmı veya tamamının kişisel yahut ders amaçlı kullanım için dijital ya da basılı kopyasının edinilmesine, kopyaların getiri veya ticari kazanç sağlama amacına yönlendirilmemesi kaydıyla ücretsiz olarak izin verilmiştir. Bu yayının hiçbir bölümü, yayınevının yazılı ön izni olmaksızın hiçbir şekilde ve hiçbir amaç için kopyalanamaz, dağıtılamaz ve veritabanı ya da erişim sisteminde depolanamaz. İzin, PESA Araştırma ve Yayın Departmanı'ndan talep edilebilir.

Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi'nde yazarlar tarafından ifade edilen görüş ve yorumlarla ilgili hiçbir sorumluluk, editörlere veya Politik Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (PESA) Yayınevi'ne ait değildir.

INTERNATIONAL ADVISORY BOARD / DANIŞMA KURULU

Habib Ahmed

Durham University, UK

Lokman Gündüz

İstanbul Şehir University, Turkey

Haider Ala Hamoudi

University of Pittsburgh, USA

M. Kabir Hassan

University of New Orleans, USA

Mohammad Hudaib

University of Glasgow, Scotland, UK

Zamir Iqbal

Islamic Development Bank, USA

Abdul Ghafar Ismail

IRTI, Islamic Development Bank, Saudi Arabia

Rifki Ismal

Bank Indonesia, Indonesia

Hylmun Izhar

IRTI, Islamic Development Bank, Saudi Arabia

Yusuf Karbhari

Cardiff Business School, UK

Necmettin Kızılkaya

University of Istanbul, Turkey

Shehab Marzban

Islamic Development Bank, Qatar

Shinsuke Nagaoka

Kyoto University, Japan

Saduman Okumus

Istanbul Gedik University, Turkey

Mehmet Sarac

University of Istanbul, Turkey

Zurina Shafii

Universiti Sains Islam Malaysia, Malaysia

Fatih Savaşan

Sakarya University, Turkey

Noor Zahirah Mohd Sidek

Universiti Teknologi MARA, Malaysia

Olivia Orozco de la Torre

Casa Árabe, Spain

Abdullah Turkistani

King Abdul Aziz University, Saudi Arabia

Rodney J. Wilson

Durham University, UK & INCEIF, Malaysia

Dian Masyita

University of Padjadjaran, Indonesia

ABSTRACTING/INDEXING:

ASOS Index

ERIH PLUS

Index Islamicus

Google Scholar

BASE

EconLit

ALMANHAL

EconBiz

İSAM

J-GATE

Index Copernicus

Arastirmax, WorldCat

Ulrich's Periodicals Directory

CONTENT / İÇİNDEKİLER

Research Articles / Araştırma Makaleleri

- The Islamic Monetary Standard: The *Dinar* and *Dirham*** 1-29
Adam Abdullah
- Stock Market Liberalization: Effects on Stock Market Development in the Emerging Islamic Countries** 30-56
Bilal İlhan
- Türkiye’de Zekatın Kurumsallaşmasına Sosyo-Kültürel Bir Yaklaşım** 57-71
Muhammed Beşir Çalışkan
- Sevâd’dan İstanbul’a: İslam’a Açılan Topraklardaki Kalıcılık, İktisadî Düzen ve Sosyal Adalet** 72-94
Öznur Özdemir
- Katılım Bankacılığı ve Konvansiyonel Bankacılığın Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Türkiye Üzerine Bir İnceleme** 95-114
Murat Bozkurt, Nurullah Altıntaş, Fatih Yardımcıoğlu

Book Review/Kitap Tanıtımı

- İslam İktisat Tarihine Giriş** 115-118
Abdulaziz Duri, Tanıtım: Saime Kavakçı
-

The Islamic Monetary Standard: The *Dinar* and *Dirham*

Adam Abdullah*

Received: 14.12.2019

Accepted: 28.03.2020

DOI: 10.25272/ijisef.659330

Type: Research Article

Abstract

The *Shari'ah* not only considers the Islamic monetary standard as a medium of exchange, unit of account, store of value and a standard of deferred payment, but the Islamic functions of money also determine *Shari'ah* legal injunctions concerning *zakat* (poor tax), *jizya* (poll tax), *kharaj* (tax on conquered territory), *diyyat* (blood-money), *sariqa* (theft), *mahar* (dowry) and *sarf* (exchange). This study seeks to clarify the weight of the *dinar* and *dirham*, since they impart justice as part of *Shari'ah* law. Through library research and content analysis of literature from the *hadith*, scholars, mint-masters and writers, different regions had different weights and coin standards, which might imply differing opinions as to what constitutes a legal *dinar* and *dirham*. However, narrations have clarified the relationships between the Byzantine *dinar* and the *mithqal* of Persia, Makkah, Syria, Egypt and Iraq. Combined with additional numismatic and metrological analysis of surviving coins and glass weights, we discover that each *mithqal*, *dirham*, *daniq*, *qirat*, *habbah* and *khardal* are defined differently, but reflect the same standard of the Prophet (s.a.w.s.) that was later externalized with the minting of the first Islamic *dinars* and *dirhams* by Caliph ʿAbd al-Malik ibn Marwan, involving modern equivalents weights of 4.25g and 2.975g.

Keywords: Islamic Currency, Islamic Economics, Monetary Economics

Jel Codes: E42, E52, N15

* Al Qasimia University, United Arab Emirates, aabdullah@alqasimia.ac.ae, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6733-5647>

Introduction

Money is the common denominator for all economic transactions. Man is free to choose any other medium of exchange, but there are implications for doing so. Ibn Khaldun (the father of Islamic economics) tried to warn the Mamluk government in his *Muqaddimah* (written in 1377), from avoiding monetary mis-management, as it would lead to their collapse. Ibn Khaldun died in 1404, the year that Egypt suffered a hyper-inflationary depression that resulted in the destruction of half of the human population and all of the livestock in 1405 as a result of famine and plague, the latter which Al-Maqrizi, the student of Ibn Khaldun, attributed to punishment from Allah (s.w.t.). Al-Maqrizi wrote the *Ighathah* in 1405 (Al-Maqrizi, 1994, 1940) and *al-Nuqud al-Islamiyyah* ('The Islamic Currency') in 1415 (Al-Maqrizi, 1967) as emphatic warnings to Muslims not to discard the *dinar* and *dirham* for any other medium of exchange including a *fiat* currency such as copper (*fulus*). "[The people] should deal exclusively with gold and silver for pricing goods" (Al-Maqrizi, 1994, p.80), and "Allah (s.w.t.) never made [*fulus*] legal tender" (*An-Nuqud*, 1967, p.34 cited by Meloy, 2003, p.200). Furthermore, one of the functions of money in Islam specifically mentions the *dinar* and *dirham* in imparting justice, involving *Shari'ah* legal injunctions regarding *zakat* (poor tax), *jizya* (poll tax), *kharaj* (tax on conquered territory), *diyyat* (blood-money), *sariqa* (theft), *mahar* (dowry) and *sarf* (exchange).

Therefore, this study provides a comprehensive analysis of the *dinar* and *dirham*. This also requires a satisfactory explanation of the Islamic currency in relation to other regional coin weights and standards. It should be mentioned that the unit or measure of value was a function of money that also reflected an "accounting unit of value" or "money of account". Such a unit of value lacked the external physical form of coinage, it was still 'real', given that it was linked to weight standards of circulating gold and silver coins. Indeed, at the time of the Prophet (s.a.w.s.), the theoretical weights of the *dinar* and *dirham* for the payment of *zakat* were monies of account. Although, circulating Sassanian and Byzantine coins were adopted, the external weight and fineness of the Islamic *dinar* and *dirham* were only later minted by the Umayyad caliph 'Abd al-Malik ibn Marwan (r.a.) in the year 697 (77H). Subsequently, two important "monies of account" would also later evolve in Egypt: the army *dinar* (*dinar jayshi*), which was used to value land (*iqta'*) distributed by the Sultan, and also the copper *dirham* of account (*dirham min'l fulus*), which was used to convert the value of existing coinage and introduced at the time of the collapse of the Mamluk gold and silver monetary system.

In reality, coins circulated by specie (intrinsic value) and not by tale (face value). The *dinar* and the *dirham* were different currencies and would be assessed according to their respective bullion content and purity, the supply and demand gold and silver coinage, and whether a coin was accepted for the payment of Islamic taxes and by preference (Muslims would prefer Islamic inscriptions rather than other images, motifs or inscriptions). Under a bimetallic commodity standard, bad money would drive out good money when a coin of low intrinsic value ('bad money') circulated with a coin at par, of equal extrinsic value but higher intrinsic value ('good money'). The lighter coin of lower value would be spent rather than the heavier coin of higher value, which would then be sold abroad. However, Gresham's Law would not

apply if differing coinage circulated at market exchange rates according to their intrinsic value alone. Indeed, the Geniza documents (Goitein, 2000, 1, pp.229-266) confirmed that coins fluctuated with differing exchange rates according to the supply and demand of metal and the precious metal content - notwithstanding the cost of production and minting (brassage), which was absorbed by the mint (*sikka*) (Udovitch et al, 1978, p.124; Goitein, 1965, p.44). The price of goods and services, or “God’s price” (*si’r Allah*), agreed on in the market, was not distorted or inconvenienced given the intrinsic rates of exchange, and not only provided an equivalent counter-value, but were fully considered in business transactions. The role of the moneychanger (*sarafi*), therefore, was to determine the relative fair rates of exchange between two coins according to intrinsic value. It would be incorrect to generalize that coins in circulation were fixed in relation to each other, so that the Fatimids had adopted a bimetallic commodity standard, the Ayyubids a gold commodity standard, and that the Mamluks had initially adopted a gold commodity standard supported by silver, followed by a silver commodity standard supported by copper. The evidence does not reveal that these dynasties formally adopted any of these standards (Schultz, 2008, 1, pp.321-323). However, government proclamations, edicts, and debasement of currencies and monies of account, certainly did occur, which in terms of monetary policy, served to undermine the value and purchasing power of money. Generally, silver (*fiddah*) and gold (*dhahab*) were essentially unitized into *dirhams* and *dinars*, so that for legal and official purposes, lower quality *dirhams* were referenced to in texts and differentiated from higher quality *dirhams* (*dirham nuqrah*) that were in circulation at the time (Rabie 1972, p.162ff; Schultz 1995, pp.147-9,163,234-5; Borsch 2005, pp.68-71; Goitein 1965, p.35).

1. Islamic Monetary Standard

The Islamic monetary standard is essentially a theory of coinage: “the *dinar* and *dirham* have not been created...but as the medium of exchange for things” (*Ihya*, 2004, 4, pp.90-91; Usmani, 2001, pp.81-83). The approach taken in this study involves library and document analysis, with sources from the *Shari’ah*, historical accounts from jurists and writers, and combined with empirical scientific evidence concerning the various coin (numismatic) and weights standards (metrology) adopted by Muslim dynasties. Whilst the *dinar* and the *dirham* fully satisfy the Islamic functions of money, as a unit of account or measure of value, we must acknowledge that certain types of medium of exchange are unlawful in Islam – for instance, using leather from swine. However, other types have also been excluded, such as promissory notes.

- “It was reported that Abu Hurairah (r.a.) asked Marwan: “Have you legalized usury?” Marwan said: “No.” Then Abu Hurairah said: “You have legalized selling promissory notes (*sukukun*) whereas the Messenger of *Allah* (s.a.w.s.) forbade selling food-stuff unless received by the seller”. Marwan then addressed the people and forbade selling such notes” (*Muwatta*, 1991, p.260).

Logically, *sukukun* include non-interest bearing non-redeemable promissory notes issued as paper currency by a central bank, such as the Federal Reserve’s federal reserve note (the dollar)

or Bank of England's (BoE) pound note. The latter still has the now broken "promise to pay the bearer the sum of five (10/20/50) pounds" of silver or gold, since the BoE paper notes were historically redeemable for bullion coins (BoE, 2020). The BoE tried to justify a new meaning of the word 'promise', where "public trust in the pound is now maintained by the operation of monetary policy, the objective of which is price stability", and yet central banks have broken this promise as well (Abdullah, 2013 Mar./Oct./Dec., 2015 Dec., 2016, 2018). *Fiat* money is largely debt organized into bank money (the medium of exchange is debt), where a customer promises to repay a debt, and the bank promises to repay a customer's deposit, thus bank credit involves exchanging two interest bearing IOUs, but such a "transaction would then come into the forbidden category of a debt for debt" (*Muwatta*, 1991, p.254).

Given Imam Ghazali's observation that "a counterfeit coin is one, which has got nothing of gold and silver. The coin in which there is something of gold and silver cannot be called counterfeit" (*Ihya*, 2004, 2, p.58), we must also logically conclude that modern alloy coins are also unlawful. Due to a shortage of *an-nuqud*, 'Umar ibn al-Khattab (r.a.) contemplated using leather from camels as a medium of exchange (*wasilat al-tabadul*), but the *sahabah* advised against it since it would create a shortage of camels (Hail, 1999, p.145 cited by Haneef and Barakat, 2006, p.28) – hence despite the difficulties, Muslims knew that there would be ramifications for adopting something other than what the *Shari'ah* had intended. Man is free to choose the medium of exchange, but there are repercussions if it is not *an-nuqud* and as mentioned, one of the Islamic functions of money involves *an-nuqud* within *Shari'ah* legal requirements. Also, a specific *hadith* insists on the "prohibition of destroying *dirhams* and *dinars*";

- "cAlqama b. cAbdullah (r.a.) reported on the authority of his father that *Allah's* Messenger (s.a.w.s.) forbade from destroying the coins in vogue among the Muslims without any necessity" (Ibn Majah 12:2263, also Abu Dawud 23:3442).

We have therefore a specific injunction in the *hadith* that clearly states that Muslims cannot destroy the *dirhams* and *dinars* that were in circulation – if we cannot destroy them, surely we cannot discard them, only to adopt promissory notes and counterfeit coins, which have been specifically rejected by classical scholarship. *Rasulullah* (s.a.w.s.) "is said to have prayed for the continuation of [*an-nuqud*] for the *ummah* to exist as a prosperous community...[and] that gold and silver, whose currency values were measured in *dinar* and *dirham*, remained extremely stable over long periods of time in Islamic history" (Choudhury, 1997, p.92). *Fiat* money is backed by debt and owned by the central bank, and bank money (in the form of deposits) is not money at all, but merely represents non-cash credits and specifically involves a promise to pay *fiat* money upon demand; hence, demands deposits reflect a right, which will not be honoured if all the claimants exercises that right at the same time.

Unlike *fiat* money, one of the attributes of gold and silver is scarcity and the inability of alchemists to create bullion (money) out of nothing, may be contrasted with the modern alchemy of credit (money) creation from lending by the modern banking system (Abdullah,

2018). *An-nuqud* has physically been used since the dawn of mankind, since the first person to mint the *dinar* and *dirham* was none other than Adam (a.s.) (Al-Maqrizi, 1994, pp.55-56). By the 7th century, the Arabs primarily traded with the Romans and the Persians: “(It is a great Grace and Protection from *Allah*), for the taming of the *Quraysh*, (and with all those *Allah*’s Grace and Protections for their taming, We cause) the (*Quraysh*) caravans to set forth safe in winter (to the south), and in summer (to the north without any fear)” (*Al-Qur’an* 106:1-2), and in so doing the Arabs brought back Byzantine gold from *Ash-Sham* in the form of Heraclian *dinars*, *Sassanid* silver in the form of Chosroes *dirhams* and also *dirhams* from Yemen. The Arabs referred to these gold and silver coins as *an-nuqud* (currencies), although *naqd* also means the payment of a price in *dirhams*, as relayed in the *hadith* of Jabir, “He paid (*naqada*) me its price” (Muslim 10:3886). Currency was clearly defined as: “*nuqud* is the plural of *naqd* and is composed of gold and silver” (*Majallah*, Art.130), and scholars wrote extensively on their usage, such as Al-Maqrizi whom even wrote a book specifically entitled “The Islamic Currency” (*al-Nuqud al-Islamiyyah*, 1967).

Muslims continued to use Heraclian *dinars* and Chosroes *dirhams* throughout the life of the Prophet (s.a.w.s.), and the Khalifah of Abu Bakr as-Siddiq (r.a.), up until the 8th year of the *Khalifah* of ‘Umar (r.a.), when in 20H he coined *dirhams* in the *Sassanid* style retaining the *Pahlavi* faces but adding *Kufic* Arabic letters such “In the Name of *Allah*” or “In the Name of *Allah*, my Lord”. However, in 75H the *Umayyad* caliph ‘Abd al-Malik ibn Marwan (r.a.), coined standardized *dirhams* in a specifically *Islamic* style, and in 77H he minted *dinars* at *Damascus* which also carried *Islamic* texts in the *Kufic* Arabic script, thus Muslims abandoned the currency of others and adopted their own, thus externalizing the theoretical coins and weights enjoined at the time of *Rasulullah* (s.a.w.s.). A number of *Islamic* injunctions rest upon the accurate knowledge of the weight and purity of the *dinar* and *dirham*, and the coins minted by ‘Abd al-Malik ibn Marwan were exactly in conformity with the *Sunnah* in order to pay *zakat* (poor tax). Yet what was the weight and purity of the *Islamic* currency? Narrated *Abdullah* ibn ‘Umar: “The Prophet (s.a.w.s.) said: ‘(The standard) weight is the weight of the people of *Makkah*, and the (standard) measure is the measure of the people of *Medina*.’” (*Abu Dawud* 22:3334), since the *Makkans* were traders whilst the people of *Medina* were farmers. Yet, what is the *Islamic* legal coin standard and what are the relevant weights of *Makkah*? From the *hadith*, scholars, mint-masters and writers, and as noted by *Ibn Khaldun* (1958, 2, p.58) different regions had different weights and coin standards. We are confronted with a myriad of differing opinions as to what constitutes a legal *mithqal* and a *dirham*, whereas in fact, there is no conflict. Each *mithqal*, *dirham*, *daniq*, *qirat*, *habbah* and *khardal* are defined differently to describe the same weight standard stipulated by the Prophet (s.a.w.s.) later externalized by ‘Abd al-Malik ibn Marwan. Some narrations have clarified the specific relationships between the *Byzantine dinar* and the *mithqal* of *Persia*, *Makkah*, *Syria*, *Egypt* and *Iraq*. The key difference is in the actual weight of the *qirats*. The term ‘*Makkan mithqal*’, is used interchangeably and means the same as the ‘*Shari’ah mithqal*’ or ‘*legal mithqal*’.

2. Byzantine *Dinar* and Persian *Mithqal*

Differing weight standards prevailed in Damascus (22 *qirats* less a *habbah*), Cairo (24 *kharrubahs*), Makkah (20 *qirats*), or Iraq (60 *habbahs* of 100 *khardal*) that would define a *mithqal* in a differing number of *qirats*, *habbahs* or *qamhahs*. The *carat* is the seed of the carob tree (*ceratonia siliqua*) and known as *siliqua* in Latin, *keration* in Greek and either *qirat* or *kharrubah* in Arabic. The *siliqua* was used as a weight, and as a coin. Theoretically, the Roman *carat* was the weight of the carob seed, and 24 carats equaled the *dinar*, and 72 *dinars* equaled a Roman pound (*libra*). Originally, the Roman *dinar* was the *denarius aereus* (Eagleton and Williams, 2007, p.88) and replaced by Constantine I in the year 312 with the Byzantine *solidus*, which also tarified at 1/72 of the Byzantine pound (*litra*). The late Roman and early Byzantine pound was theoretically 327.45g, and thus the *solidus* weighed 4.55g. The pound fell to 324g by the 4th-6th centuries, to 322g by the 6th-7th centuries, and then to 320g in the 7th century, given surviving pound and *solidus* weights in the British Museum (Entwistle, 2002, p.611)¹. Thus, by the time of Heraclius the Byzantine pound weighed about 320g, and the contemporary Byzantine standard *dinar* of Heraclius was the full *solidus* of 4.4g (Broome, 1985, p.11), or more precisely 4.44g as reflected in surviving coinage, for example struck at Carthage in 629/630 (Grierson, 1999, p.6). However, the Byzantines also minted a reduced *solidus* at Carthage and other cities for trade with the East, which weighed a full *solidus* less a *siliqua*, or 4.25g (Broome, 1985, pp.12,14), and was the weight of a *mithqal*². It is interesting to note that the Byzantine pound of 6,912 grains would later be adjusted into the Troy pound of 5,760 grains, by adjusting the *scrupulum* from 24 wheat grains to 20 barley grains, so that 288 *scrupulum* x 24 = 6,912 wheat grains, and 288 *scrupulum* x 20 barley grains = 5,760 wheat grains: thus the Byzantine and also Persian metrological systems, were based on a wheat grain, so that the Byzantine full *solidus* and the Persian gold coins would weigh approximately 4.6g.

Indeed, the Persian systems would later influence the Il-Khanate (Persian, Iraq, Turkey) and Ottoman (Turkey/Anatolia) monetary systems, as reflected in the Tabriz *mithqal*, being distinct from the *dinar mithqal*, which weighed 72 grains of barley (Al-Maqrizi, 1994, p.57), since the former reflected a Persian coin standard of the Il Khanate and was based on the wheat grain rather than the barley grain (Kabaklarh, 2007, p.33). The *mithqal* was an ancient weight: in Persia it was historically derived from the weight of 24 chick-peas (*nakhod*), each weighing 4 *gandums* or wheat grains (Frey, 1917, p.151), whereas the Romans originally used *karats* (carob seeds), a term used by the Arabs (*qirat*). The Arabic word *nuqud* (gold and silver coins) is derived from the Persian *nakhod* (a weight for gold and silver). Mahmud Ghazan Khan (694-704H/1295-1304), had no doubt learnt from the short reign and demise of his uncle Gaykhatu

¹ Each *solidus* would be weighed by a copper-alloy weight or *exagium solidi*: the English word 'assay' is derived from the Latin 'exagia', and 'soldier' is derived from 'solidus' (meaning 'solid' in Latin) reflecting the coin used as payment for his services. Fractions of the *solidus* known as *semmissis* (half-solidi) and *tremissis* (one-third solidi) were also produced. Numismatics, or the study of currency, is derived from the ancient Greek word *nomisma* meaning 'money', and also means a 'coin' in Latin. The English word 'money' is derived from the Latin 'moneta', which means the 'mint' in which coins were struck ('*as-Sikka*' in Arabic).

² *Mithqal* referred to a weight and *dinars* were weighed with glass *mithqal* weights.

Khan, following the latter's failed experiment at issuing paper money in 1294, and having moved the administrative capital of the Il Khanate to Tabriz in 1295, ordered in 696H/1296-7 that all coins of the regional governments, under the sovereignty of the Il-Khan, including the Ottomans, would be fixed according to the Tabriz *mithqal*, as part of his monetary reformation. Thus, the Ottomans paid taxes to the Il Khan in *dirhams* weighing 3.072g, and when they subsequently minted their first silver coin in 1326, the *akche* weighing 1.152g, it was supposed to be struck from a pure (*halis ayar*) silver (Pamuk, 2000, p.46), whilst in practice the Ottomans may have typically achieved a fineness of 23-23½ carats (Kabaklarh, 2007, p.36). The *akche* was 1/4th of the Tabriz *mithqal* or 6 karats = 6 x 0.192 = 1.152g and from 100 Tabriz *mithqals* 400 *akche* were minted (100 x 4.608 / 1.152). Technically, the Ottoman monetary system involved mono-metallism, whereby one commodity standard existed, being the silver *akche* as the basic unit of account, in terms of which the value of other commodities are measured, even if the circulation of money may include several metallic or indeed paper units, including the gold *sultani* and the copper *mangir*.

During the Umayyads and ʿAbbasids the *dinar* was a recognized stable standard of payment, and was often used as a medium of exchange throughout the Mediterranean. By the time of the Mamluks, the 4.25g *dinar* had been devalued by 20% in 829H/1425 to the 3.4g *ashrafi* (named after Barsbay, *al-Malik al-Ashraf*), which was slightly lighter than the Venetian ducat and became the standard Mamluk gold coin. The first Ottoman gold coin, the *sultani*, was minted in 882H/1477 and was exchanged at par to the *ducat*, reflecting the latter's popularity as a trade coin. Ottoman coins were based on the Tabriz *mithqal*: from 100 Tabriz *mithqals* 129 *sultanis* were initially minted weighing 3.572g of 0.997 fine (Pamuk, 2000, p.63). The Tabriz *mithqal* = 24 karats = 1.5 *dirhams*. Each karat = 4 *habbah* of wheat. Since the grain of wheat weighs approximately 0.048g, the karat = 0.192g, the Tabriz *mithqal* = 96 *habbahs* x 0.048 = 4.608g, and the *dirham* = 4.608 / 1.5 = 3.072g (Kabaklarh, 2007, p.33). In 1477, from 100 *mithqals* = 100 x 4.608 / 129 = 3.572g *Sultanis* were minted. From 100 *mithqals*, the weight was reduced in 1526 to 130 *sultanis* (3.545g), and in 1564 to 131 *sultanis* (3.518g), with the 0.997 fineness unchanged (Pamuk, 2000, p.63). At that time, the Venetian *ducat* (*zecchino* or sequin) = 3.4909g of 0.986 fineness or 0.1107/troy oz actual gold weight (3.4909 x 0.986 / 31.103), comprising of 54 troy grains, was first minted in 1284, adopting similar standards to the *florin* of Florence which was struck in 1252.

Table 1 presents the Byzantine metrological system, and we may compare a Heraclian *solidus* of 4.44g to the early Byzantine standard of 4.55g. The orientalist equate the *sextula* or *mithqal* as the full *solidus*, however when we deduct one *siliqua* from the 7th century *solidus* we obtain the reduced *solidus* of 4.25g, being the equivalent weight of the actual *mithqal*, as reflected in the specific coins and glass weight identified in table 2 below. We may calculate the early Byzantine full *solidus* comprising 4 wheat grains of 0.0474g per *siliqua*, with 24 *siliqua* per *sextula*, which equals 4.55g (= 4 x 0.0474 x 24); or we may say, 4 *scrupulum* of 24 grains each 0.0474g. The *uncia* (*uqiyyah*), or ounce, represents 6 *sextula* (= Byzantine *dinar*) or 8 *drachma* (= *dirham al-kayl*), or a ratio of 8:6 = 1 1/3, and when one applies the same Byzantine ratio to the

Muslim *mithqal* coin standard of 4.25g we obtain 3.186g (= 4.25 / 1.333), or a *dirham* weight based on the apothecaries' weight system. As reflected in table 4 below, the Islamic ratio between the legal *dinar* and *dirham*, whether between legal *qirats* (20:14), or legal *habbas* (72:50.4), is not 1 1/3, but rather 1 3/7, such that the legal *dirham* weighs 2.975g. Since 1958, the modern Troy weight is now based on a nominal grain of 0.06479891g. Thus, 1 Troy oz of 480 troy grains (= 5,760 / 12) has a modern metric equivalent of 31.1034768g, the reciprocal of which is 0.0321507 Troy ozs / gram, and thus 1 metric tonne = 32,150.7 ozs.

Table 1: The Apothecaries Late Roman / Early Byzantine Metrological System

Byzantine Name	Arabic Equivalent											Byzantine (gr.)	7th Cent. (gr.)	
<i>libra</i> (pound)	<i>ratl</i>	1										327.45	319.50	
<i>uncia</i> (ounce)	<i>uqiyyah</i>	12	1								27.29	26.63		
<i>sicilicus</i> (shekel)	<i>double-dirham</i>	48	4	1						6.82	6.66			
<i>sextula / solidus</i>	<i>dinar</i>	72	6	1.5	1					4.548	4.438			
<i>drachma</i>	<i>dirham al-kayl</i>	96	8	2	1.333	1					3.411	3.328		
<i>scrupulum</i> (scruple)	$\frac{1}{4}$ <i>dinar</i>	288	24	6	4	3	1					1.1370	1.1094	
<i>obulus</i>	<i>daniq</i>	576	48	12	8	6	2	1				0.5685	0.5547	
<i>siliqua</i> (carob)	<i>qirat</i>	1728	144	36	24	18	6	3	1			0.1895	0.1849	
<i>chalcus</i>		4608	384	96	64	48	16	8	2.667	1			0.0711	0.0693
<i>grana</i> (grain)	<i>habbah</i>	6912	576	144	96	72	24	12	4	1.5	1	0.0474	0.0462	

Sources: EI (1993) "Dirham" pp.978-979, "Kirat" pp.1023-1024; Entwistle (2002), p.611; Broome (1985), p.11; Grierson (1999), p.6

Table 2: Byzantine and Islamic Coins/Weights

Dynasty	Ruler	Mint (Year)	Coin/Weight	
Heraclian	Heraclius	Constantinople (610)	Full <i>solidus</i> 4.44g	
Heraclian	Heraclius	Constantinople (613)	Light-weight <i>solidus</i> 4.25g	
Umayyad	Abd al-Malik ibn Marwan	Damascus (697)	<i>Mithqal dinar</i> 4.25g	
Abbasid	Harun al-Rashid	Egypt (808)	<i>Mithqal dinar</i> glass weight (<i>sanja</i>) 4.25g	

Source: Amercian Numismatic Society (ANS, 2019)

3. Makkan *Mithqal*

In Rosenthal's translation of the *Muqaddimah*, Ibn Khaldun, the father of Islamic economics, observed: "It should be known since the beginning of Islam and the time of the Companions (*sahabah*) and the Followers (*tabi'un*), the legal *dirham* is by general consensus the one, ten of which are equal to seven *mithqal* of gold, and an ounce of gold is forty *dirhams*. Thus, the legal *dirham* is seven-tenths of a *dinar*. A gold *mithqal* weighs seventy-two average-sized grains of barley (*habbahs*). Consequently, the *dirham*, which is seven-tenths of a *mithqal*, has a weight of fifty and two-fifths grains. All of these values are accepted by general consensus" (Ibn Khaldun, 1958, 2, p.58)³.

In Allouche's translation of the *Ighathah*, Al-Maqrizi, as a market prefect (*mustahib*), explained the weights of Makkah, that the *daniq* = 8.4 *habbah*, that the *daniq* = 2.5 *qirats*, the *mithqal* was 72 *habbahs* and the *dirham* 50.4 *habbahs*: "the *mithqal*, a weight for the *dirhams* and the *dinars*...[and]...the *ratl*, equivalent to 12 *uqiyyahs*, and the *uqiyyah*, equivalent to 40 *dirhams*. Thus, the *ratl* (of Makkah) would be equivalent to 480 *dirhams*...and one *nish*, which was one-half of one *uqiyyah*, was equivalent to 20 *dirhams*, and one *nawat* was 5 *dirhams*." (Al-Maqrizi, 1994, p.56). *Rasulullah* (s.a.w.s.) established the *nisab* for silver as 5 *uqiyyah*, upon which a *zakat*

³ In Rosenthal's 1958 English translation of the *Muqaddimah*, he translates *habbahs* as 'grains of wheat' when it literally means 'grain' but refers to an average-sized, unshelled grain of barley, of which the extremities are cut, whereas the *qamhah* is the wheat grain (c.f. Al-Maqrizi, 1994, p.57).

of 5 *dirhams* (or one *nawat*) was fixed, and for every 20 *dinars* a *zakat* of $\frac{1}{2}$ *dinar*, thus the *zakat* rate is 2.5%. Al-Maqrizi identified the weight of the *daniq* as “8 $\frac{2}{5}$ th average unshelled *habbahs* [grains] of barley, of which the extremities are cut” (Al-Maqrizi, 1994, p.57), and “the *daniq* [was] two and a half *qirats*” (Al-Maqrizi, 1994, p.59). He noted that of the *bahgli*, *tabaris*, and *jawrafi dirhams*, the Persian *baghli* was also called the ‘black of full weight’ (*sud wafiya*) since it weighed the same as the *dinar*. Ten *jawaz dirhams* (a general term for the legal *dirham*) weighed 7 *baghlis* (or *dinars* or *mithqals*): “the weight of one *mithqal*...weighed 72 *habbahs*” of average unshelled grains of barley whose extremities are cut. (Al-Maqrizi, 1994, p.57), and “the weight of one *dirham* was fifty and two-fifths *habbahs*” (Al-Maqrizi, 1994, p.61).

In Fawzan Barrage’s translation of *Al-Dawhat al-Mushtabakat Fi Dawabit Dar al-Sikkah*, Al-Hakim, an actual mint-master of Fas and a highly respected *faqih*, during the reign of the Marinid (Morocco) Sultan Abi `Anan Faris (748-759H), corroborates the view of Ibn Khaldun and Al-Maqrizi, that the *mithqal* was 72 *habbahs* or 24 *qirats*⁴, explaining that this is the same weight as the *Shari’ah mithqal*: “the Romans (Byzantine) continued to use the *dinar* and the Persians to use the *dirham*, until Islam came... The Persians had three different weights for the *dirhams*: one was one *mithqal*, which is twenty *qirats*, another was twelve *qirats* and yet another was ten *qirats*. When Islam came, the need arose to value the *zakat*, so an average of all three standards was used. The sum of all three standards added up to forty-two *qirats* so it was agreed that the *dirham* would be equal to fourteen *qirats* of the *qirats* of the *mithqal*, which is in turn twenty-four *qirats*. The *qirat* was also equal to three *habbahs* and twenty-four times three is seventy-two and that makes a *mithqal* seventy-two *habbahs*... It is also said that when ‘Umar Ibn al-Khattab (r.a.), saw the discrepancy in the weight of the *dirhams*, he looked at the majority of what the people use from the lightest to the heaviest. He divided it into twelve *daniqs* and took half of that (six *daniqs*) to equal the *dirham*. Thus, when you add to the *dirham* three seventh of its weight it equals a *mithqal*, and when you take away three tenths off the weight of a *mithqal*, it equals a *dirham*” (Al-Hakim, 2001, p.2). In describing the history and inner working of the mint, Al-Hakim reported from Ibn Hazm al-Andalusi whom stated, “The Imam should order the people to transact between them with pure refined gold, and pure refined silver only⁵. The Imam is to recall all struck coins, smelt them and refine them. Then he is to strike new coins from the pure metal, and return these to their owners” (Al-Hakim, 2001, p.4).

In Wahba’s translation of *Al-Ahkam al-Sultaniyya*, Al-Mawardi (974-1058), considered a judge *par excellence* (*aqda al-quda*), in Baghdad at the time of the ‘Abbasids, also corroborates the account of Al-Hakim as to how the legal *dirham*, as a coin standard, was maintained by ‘Umar (r.a.) amidst the declining state of Persian coinage:

⁴ There is also a tradition related on the authority of Jabir, states that the Prophet (s.a.w.s.) said: “The weight of the *dinar* is 24 *qirats*” (Zayas, 2003, p.72).

⁵ As in the case of the early Heraclian and Chosroes coins, the Muslims did not transact by nominal value by ‘tale’ (i.e. by face value or by their official legal value) but by ‘specie’ (by their intrinsic weight as bullion) and considered them only as ore (*tibr*), i.e. pure material of gold and silver: the various weights were used to prevent fraud. In order to avoid injustice, when Islamic *dinars* and *dirhams* were transacted by their nominal value they should reflect their intrinsic worth since the population automatically trusted the *sikkah* (the mint).

- “Now, the weight and quality of the dirham must be learned. Its weight has been fixed in Islam as six *daniqs*, and every ten *dirhams* weigh seven *mithqals*. There are different explanations for the reason why it was stabilized at that weight. It has been suggested, for instance, that *dirhams* were minted by the Persians in three weights: a *mithqal* or 20 carats, 12 carats and 10 carats. When a weight had to be considered for the purpose of paying the legal alms (*zakat*), the average weight, or the total of 42 carats divided by 3, was settled upon, and it equaled 14 carats. Islamic *dirhams* minted to match this average were then characterized as 10 per 7 *mithqals*, which is how it actually is. Others have argued that when ‘Umar ibn al-Khattab (r.a.) noticed the variety of *dirhams* in use, including the Baghlite, which weighed 8 *daniqs*, the 4 *daniq* Tabarite, the 3 *daniq* Maghribite, and the 1 *daniq* Yemenite, he ordered a study of the versions most used by all classes of people from the highest to the lowest. They turned out to be the Baghlite and the Tabarite. Adding them up and dividing the total of 12 by 2, he arrived at 6 *daniqs* as the weight of the Islamic *dirham*. If you add to it $\frac{3}{7}$ of its weight you get a *mithqal*, and the latter minus $\frac{3}{10}$ yields a *dirham*; thus each 10 *dirhams* are equivalent to 7 *mithqals*, and each 10 *mithqals* are equal to 14 *dirhams* and $\frac{2}{7}$ of one *dirham*. The quality has to be pure silver, for no debasing admixture enters into its determination.” (Al-Mawardi, 2000, p.170).

In Nyazee’s translation of *The Book of Revenue (Kitab al-Amwal)*, Abu ‘Ubayd al-Qasim ibn Sallam (774-837), who was a judge and highly knowledgeable on jurisprudence, the *Sunnah* and history, at a time when the Hanafi school was established in Iraq, the Maliki school in Medinah and the Shafi’i school was just beginning to emerge in Syria and Egypt. Abu ‘Ubayd had earlier provided a similar account on the Islamic currency to that of Al-Mawardi:

- “They used to make an assessment for the payment of *zakat* in two ways: separately from larger coins and from smaller coins. When they were about to commence minting of the *dirhams*, they examined the heavier *dirham* and found it to be 8 *daniqs*. Thereafter, they examined the smaller *dirham* and found it to be 4 *daniqs*. They equalized the difference by combining the weight of the two and dividing into two equal *dirhams*, with each weight 6 *daniqs*. After this, they checked the weight of a *dirham* in terms of *mithqals*. The *mithqal* had remained of the same standard weight throughout. They took 10 of these *dirhams*, each with a weight of 6 *daniqs* and weighed them against *mithqals*. The weight came out to be exactly 7 *mithqals*...The *sunnah* about the *dirhams* was reaffirmed this way and the *ummah* arrived at a consensus, with no one disagreeing about the fact that the weight of the full *dirham* is 6 *daniqs*. When a *dirham* was found to differ, it was called heavier or a deficient *dirham*...The weight of the *dirham* prior this was 6 [*daniqs*] and this has been mentioned in some traditions. It has been related to me from Sharik from Sa’d ibn Tarif from al-Asbargh ibn Nubata from Ali’, who said: ‘The Messenger of God (s.a.w.s.) married me to Fatima (r.a.), for a sum of 480 *dirhams* with a weight of six [*daniqs*]’.” (Abu ‘Ubayd, 2003, pp.480-481).

4. Syrian *Mithqal*

The Syrian *mithqal* was 22 *qirats* less a *habbah*, or 22 *qirats* less a fraction. Al-Maqrizi stated, “Abd al-Malik ibn Marwan “struck the *dinar* and the *dirham*: he set the weight of the *dinar* at 22 Syrian *qirats* minus one *habbah*, and that of the *dirham* at exactly 15 *qirats*, one *qirat* being equal to 4 *habbahs*, and one *daniq* at two and a half *qirats*...[he] struck gold (*dinars*) according to the Syrian *mithqal*. These were called the *mayyalah dinars* (‘tilting’ *dinars*), greater by two *dinars* per hundred” (Al-Maqrizi, 1994, pp.59-60). Since each Syrian *qirat* contained 4 *habbahs*, one Syrian *mithqal* thus equaled $\frac{87}{88}$ *habbahs* or a nominal 21.75⁶ *qirats*, which less 2% closely approximates the actual weight of 21 $\frac{3}{7}$ th derived from the *dirham* at 15 *qirats* being $\frac{7}{10}$ th of the *mithqal*⁷. The Syrian *mithqal* of 21 $\frac{3}{7}$ th *qirats* equaled the Makkan *mithqal* of 72 *habbahs* (Al-Maqrizi, 1994, p.57). Muhammad bin S’ad said, “The weight of these *dirhams* is 14 carats of the 20 carats of our *mithqal* which was 20 carats and it weighs 15 carats out of 21 $\frac{3}{7}$ th carats” (Zalloom, 2002, p.168). Indeed, the coins minted by ‘Abd al-Malik ibn Marwan were readily accepted by the Muslims - Waqidi quoted that Wahb bin Kaysan said: “I saw *dinars* and *dirhams*, before ‘Abd al-Malik bin Marwan engraved and abraded them and they were the *dinar*’s weight coined by ‘Abd al-Malik” (Zalloom, 2002, p.167). It is also narrated from ‘Abd al-Malik bin As-Saib from Abu Wada’a as-Sahmi that he showed him the weight of the *mithqal* saying: “I weighed it and found it the weight of ‘Abd al-Malik bin Marwan’s *mithqal*. He Said: This was owned by Abu Wada’a bin Dhabira as-Sahmi in *jahiliyyah*.” (Zalloom, 2002, p.167). Al-Balathri narrated from Uthman bin Abdullah who said: “My father said: ‘The *dinars* of ‘Abd al-Malik bin Marwan came to Madinah where there were some of the *sahabah* of *Rasulullah* (s.a.w.s) and others from the *tabi’in*. No one rejected them’” (Zalloom, 2002, p.168).

- Al-Baladhri narrated from Abdullah bin Th’alaba bin Sa’eer who said: “Heraclian *dinars* came to the people in of Makkah in *jahiliyyah* as came *dirhams* of al-Furs al-Bughliyya (Persians), and when they traded with them they considered them only as ore. The *mithqal* had a well-known weight for them, a weight of 22 carats less a fraction. Ten *dirhams* weighed seven *mithqal* and the pound was 12 ounces with each ounce being 40 *dirhams*. The Messenger of *Allah* (s.a.w.s.) consented to this, as did Abu Bakr, ‘Umar, ‘Uthman and ‘Ali.” (Zalloom, 2002, p.165).
- According to Khalid b. Abi Rabi’ah from Ibn Hial from his father: “The pre-Islamic units of weight (*mithqals*) by which ‘Abd al-Malik struck his coins were 22 *qirats*, minus a *habbah*; ten weight seven.” (Al-Tabari, 1989, 22, p.91).
- According to ‘Abd al-Rahman b. Jarir al-Laythi, from Hilal b. Usamah: “I asked Sa’id b. al-Musayyab how much the *zakat* should be on *dinars*, and he said: ‘For every 20 *mithqals* in Syrian weights, a half *mithqal*.’ I said, ‘Why Syrian rather than Egyptian?’ He replied, ‘It is the Syrian that *dinars* are struck, and that was the weight of the (earlier) *dinars* before the *dinars* were struck; they were 22 *qirats* minus a *habbah*’ Sa’id said, ‘I know that, because I

⁶ $\frac{87 \text{ habbahs}}{4 \text{ habbahs per qirat}} = 21.75 \text{ qirats}$

⁷ A *dirham* of 15 *qirats* / 0.7 = 21.428571 or 21 $\frac{3}{7}$ th

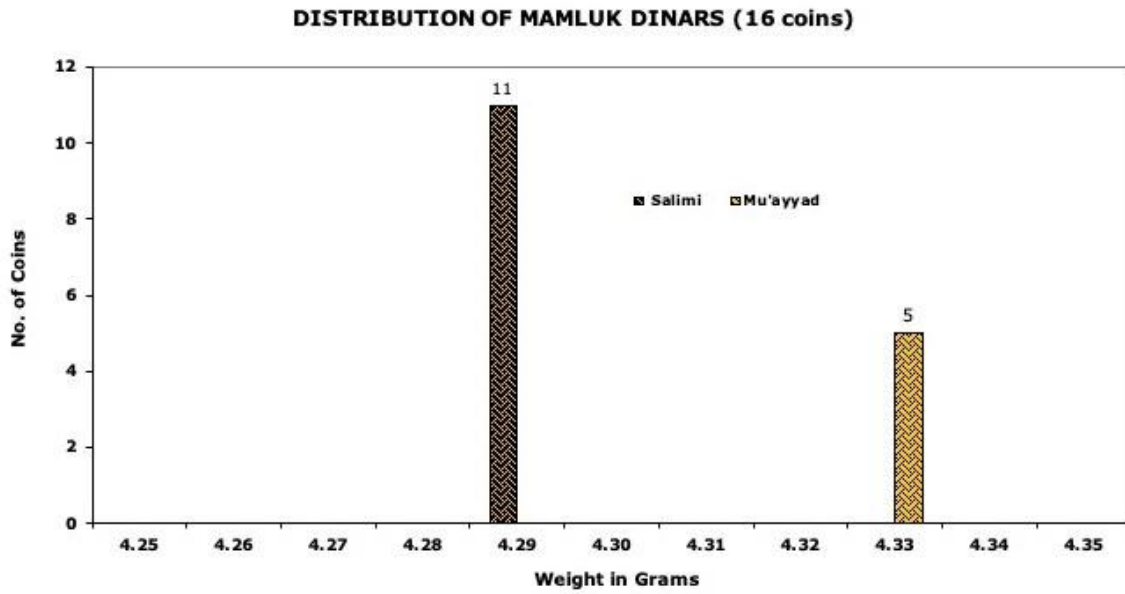
had sent some *dinars* to Damascus, and they were struck at that weight.” (Al-Tabari, 1989, 22, pp.91-92).

5. Egyptian *Mithqal*

We must differentiate between the legal and Egyptian *mithqal*, and also the coin standards of various dynasties. Although Bates states, “in Fatimid and Ayyubid Egypt, [the *mithqal*] was divided into 24 *qirats* and 72 *habbahs*” (Bates, 1981, p.78), in fact the *mithqal* weight varied depending on the type of grain. The legal *mithqal* was based on the barley grain (*habbah*), but the Egyptian *kharrubahs* was “equivalent to 3 *qamhahs* [wheat grains not barley grains] and the *mithqal* to 24 *kharrubahs*” (Al-Maqrizi, 1994, p.68). Al-Maqrizi clarifies that, “weight standards vary in Egypt and Syria: 100 Syrian *mithqals* weigh one and one-fourth *mithqal* less in Egypt, and this proportion is also true for the *dirhams*” (Al-Maqrizi, 1994, p.68). Ayyubid or Mamluk coin standards were based on an Egyptian *mithqal* that weighed 1.25% heavier than the Syrian (legal) weights, and weighed 4.303g (= 4.25 × 1.0125) for the *dinar* and 3.012g (= 2.975 × 1.0125) for the *dirham*, as reflected in surviving glass weights (Schultz, 2003, pp.67-69). Notwithstanding the prevailing coin standard, Egyptian bronze weights have been discovered and correspond to the legal *mithqal* weight 4.25g and *dirham* 2.975g (Bates, 1981, p.79).

Given the importance of our analysis on the accuracy of metrology and numismatics in determining the exact Egyptian weight and coin standards, we present the following figures relating to individual hoards of coins and glass weights for *dinars*, *dirhams* and *fulus*, from the Mamluk period, and the surviving specimens indeed reflect the Egyptian *mithqal* that weighed about 4.3g and the *dirham* of about 3g. In figure 1, the combined average weight of 16 *dinars* is 4.303g revealing the intention to conform to the Egyptian *mithqal* standard, being 1.25% more than the legal *mithqal* weight of 4.25g. The 11 *Salimi dinars* struck in 804-805/1401-1403 average 4.29g; and the implied average *mithqal* weight of the 5 *Mu’ayyad* full *mithqal* and half (*nifs*) *mithqal dinars* struck in 821/1418-1419 is 4.33g.

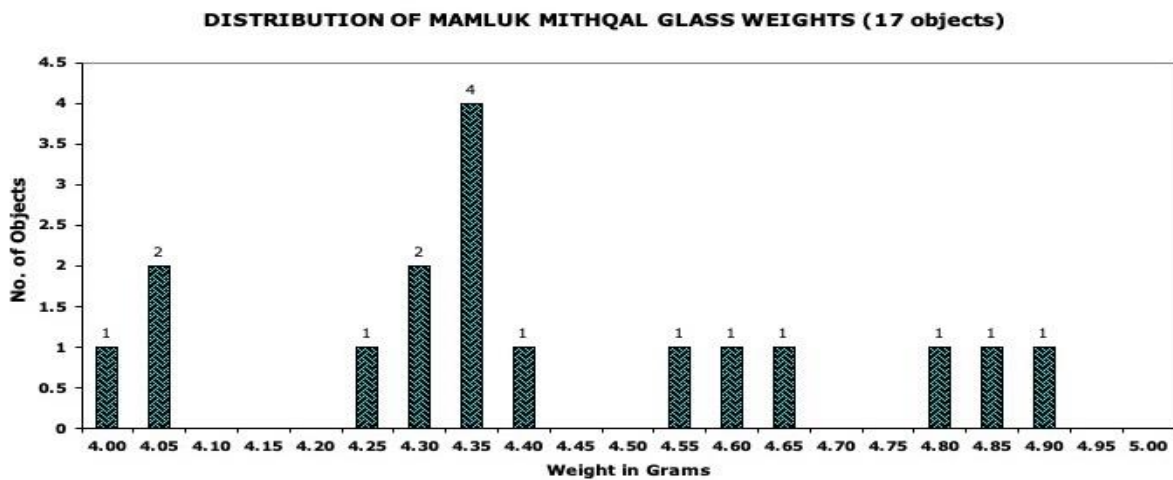
Figure 1: Distribution of Mamluk *Dinars* (16 coins)

Source: Schultz (2003, pp.61-62)

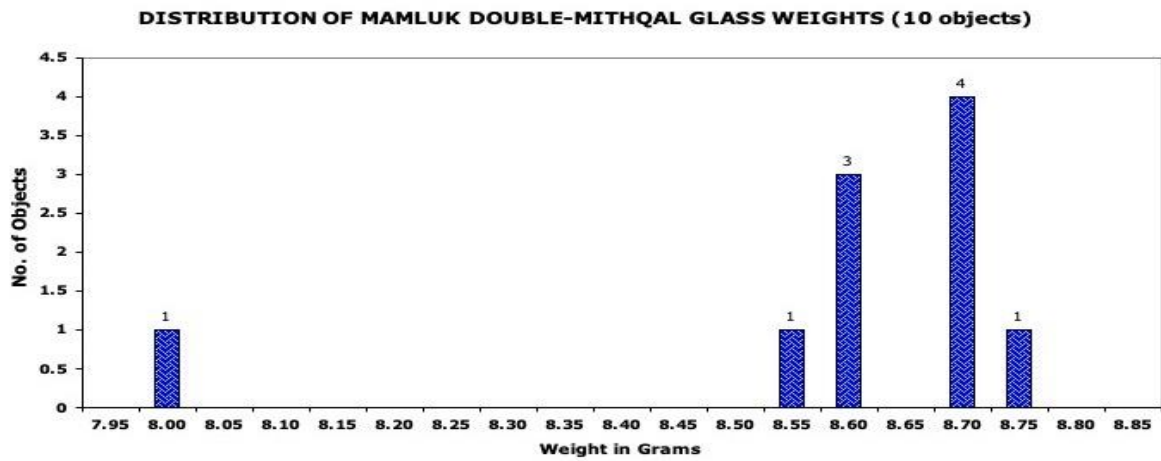
In figure 2, out of 17 objects, 7 glass *mithqal* weights (41%) with an average weight of 4.3g, are distributed within the range of 4.25 - 4.35g; and in figure 3, out of 10 objects, another 7 glass double-*mithqal* weights (70%) with an average weight of 8.6g, are distributed within the range of 8.55 - 8.70g. In figure 4, out of 77 objects, 65 glass half-*dirham* weights (84%) with an average weight of 1.5g, are distributed within the range 1.45 - 1.55g; in figure 5, out of 291 objects, 245 glass *dirham* weights (84%) with an average weight of 3g, are distributed within the range of 2.90 - 3.10g; and in figure 6, out of 379 objects, 323 glass double-*dirham* weights (85%) with an average weight of 6g, are distributed within the range of 5.80 - 6.20g.

Figure 2: Distribution of Mamluk *Mithqal* Glass Weights (17 objects)

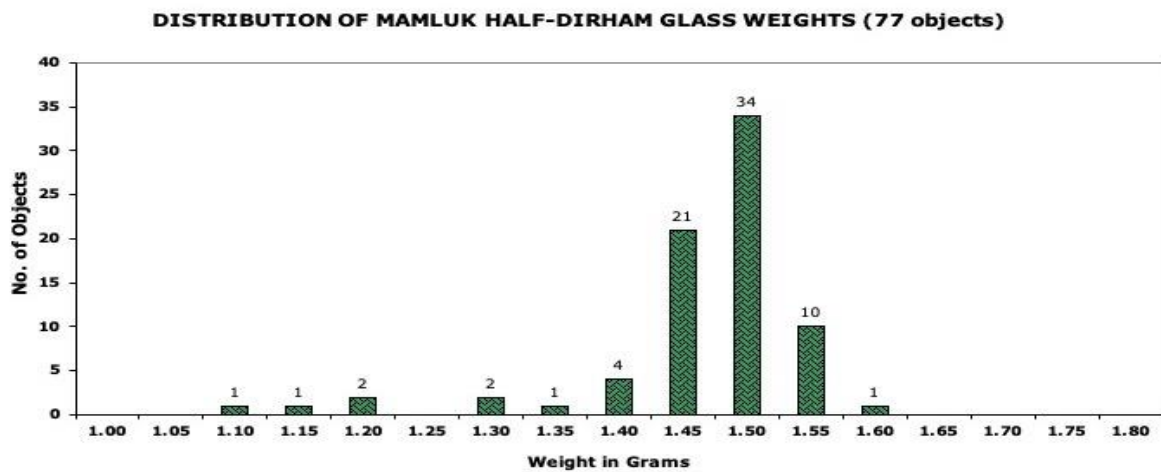
Source: Schultz (2003, p.70)

Figure 3: Distribution of Mamluk Double-*Mithqal* Glass Weights (10 objects)

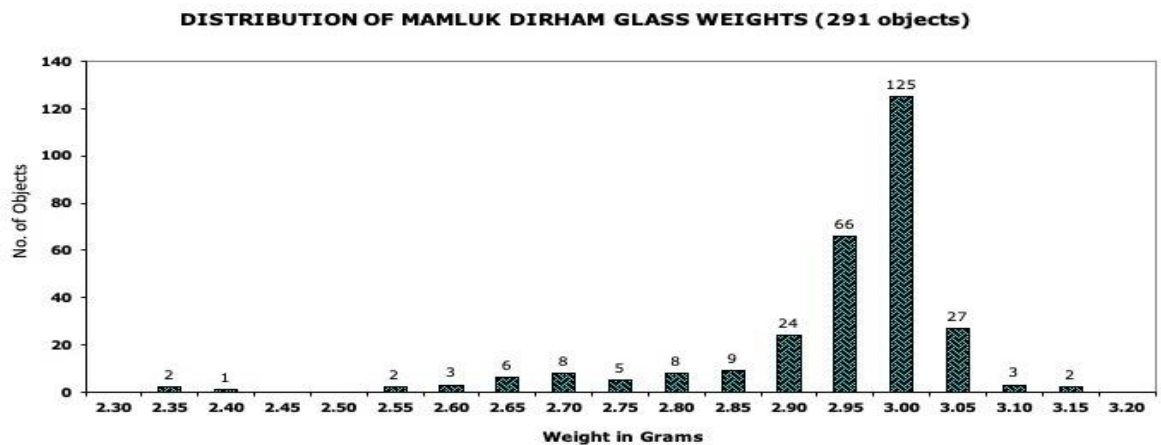
Source: Schultz (2003, p.71)

Figure 4: Distribution of Mamluk Half-*Dirham* Glass Weights (77 objects)

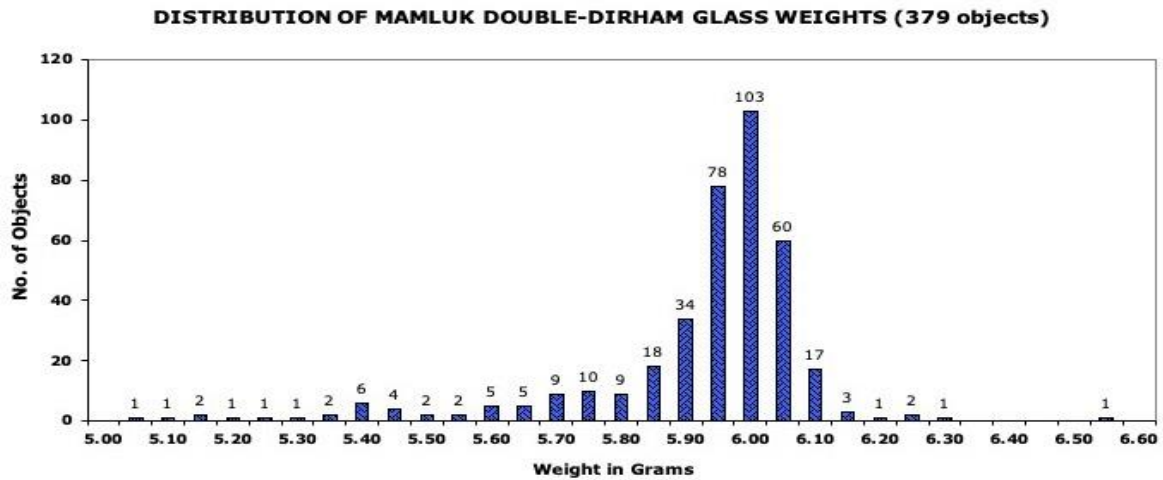
Source: Schultz (2003, p.67)

Figure 5: Distribution of Mamluk *Dirham* Glass Weights (291 objects)

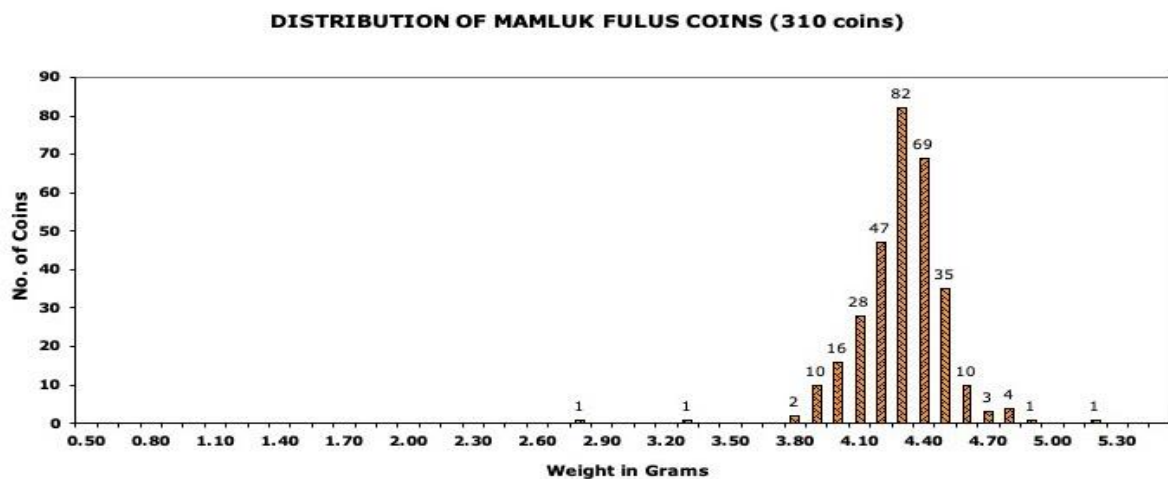
Source: Schultz (2003, p.68)

Figure 6: Distribution of Mamluk Double-*Dirham* Glass Weights (379 objects)

Source: Schultz (2003, p.69)

Figure 7: Distribution of Mamluk *Fulus* Coins (310 coins)

Source: Schultz (2003, p.63)

Finally, in figure 7, out of a hoard of 310 *fulus* that was minted in Cairo during the reign of al-Ashraf Nasir al-Din Sha'ban (764-778/1363-1376), 307 *fulus* copper coins (99%) with an average weight of 4.302g, are distributed within a tight bell-curve between 3.80 - 4.10g, falling within an interval of 1.10g. Chronicles report that, after 759/1357-1358, 1 *fals* = 1 Egyptian *mithqal* of 4.303g, and hence the intention was clearly to conform to Egyptian weights.

In 783H/1381-1382 seven copper coins were minted in Cairo, 6 of a full *uqiyya* weight and 1 of a half-*uqiyya* weight, with an implied average weight for the *uqiyya* of 34.86g. These coins have suffered some wear, however, in assessing for a reasonable adjustment for a loss in weights due to wear over time, Grierson suggested 1.5% for gold and 0.5% for glass (Grierson, 1960, p.254). Since 1 *uqiyya* = 12 *dirhams*, the *dirham* weight suggests 2.905g, and to obtain an Egyptian standard of 3.01g, one needs to adjust by 3.5% which is possibly too high for copper, and thus we probably require a larger number of specimens before arriving at any realistic conclusion

(Schultz, 2003, p.64), as to whether these coins reflected the Egyptian equivalent of the Islamic ounce.

Al-Maqrizi also mentioned that the *dirham kamali* (DK) was fixed at 18 *kharrubahs* (Al-Maqrizi, 1994, p.68) or 54 *qamhahs*, so that by weight the Egyptian *mithqal* was 1.333 (24/18 *kharrubahs* or 72/54 *qamhahs*) heavier than the Egyptian *dirham* in circulation, which we know from Al-Maqrizi's account, was the debased DK at 2/3 fine. Under the Ayyubids and Mamluks, the army *dinar* or *dinar jayshi* (DJ), a term derived from the *diwan al-jaysh*, was an important money of account used to determine the present value of agricultural land for land concessions (*iqta'*) granted by the Sultan for military service, in lieu of a stipend. The DJ was payable in cash and in kind and worth the equivalent of 2/3 of the Egyptian *dinar* (ED), being the same as the Egyptian *mithqal* (EM). On the basis of an exchange rate of 20 DKs to 1 ED, the DJ was also equivalent by value to 13.333 DKs. Moreover, the *dirham nuqra* (DN)⁸ was an official money of account that evaluated the pure metallic value of ordinary circulating *dirhams*, and exchanged at 13.333 DNs to 1 ED (Rabie, 1972, p.48; Goitein, 1965, p.43; Ehrenkreutz, 1992, IX, p.503).

From an analysis of coin specimens held by the American Numismatic Society (ANS, 2019), the Fatimid coin standard for the *dinar* was about 4.19g (Ehrenkreutz, 1959, p.180), a short-weight noticed in Collin's translation of *Ahsan al-Taqasim fi Ma'rifat al-Aqalim*, by Al-Muqaddasi whom stated in 375H/985 that, "in all provinces of this region [the *Maghrib*], the standard is the *dinar*, which is lighter than the *mithqal* by a *habbah*, that is to say a grain of barley...The *dirham* is also short in legal weight...[coins] circulate by number [rather than by weight]" (Al-Muqaddasi, 2001, pp.198-199). A *mithqal* weighing 4.25g less a *habbah*, or 71/72 of the *Shari'ah mithqal*, equals exactly 4.19g.

6. Iraqi *Mithqal*

Al-Maqrizi also states that the *mithqal* is a weight that has not changed since ancient times and was the equivalent of 60 *habbahs*, where each *habbah* weighed 100 grains of wild mustard (*khardal*), hence a *mithqal* weighed 6,000 *khardal*. The weight of the *dirham* was also 60 *habbahs*, but each *habbah* weighing 70 *khardal*, so that the weight of the *dirham* was 4,200 *khardal*, being 7/10th of a *mithqal* (Al-Maqrizi, 1994, pp.57,62). In following the Iraqi practice of dividing the *mithqal* into 60 *habbahs*, "the 11th century treatise of Eliya Bar-Sinaeus, Archbishop of Nisibin⁹, *Maqala fi'l-awzan wa'l-makayil*, translated by Henri Sauvaire in 1877 and 1880...describes the

⁸ With 1 DJ being equal to 2/3 of an ED (or EM), and a prevailing ED:DK exchange rate of 20:1, for a coin of the purity of a *kamlili dirham* (*dirham al-nuqra al-kamiliyya*), the DJ = 13.333 (20 x 0.666). Not all the *dirhams* in circulation were of 3g and 2/3 purity such as the DK, for some were of lower fineness and many were fractions. The DN was not the same as the DK as Borsch suggests (Borsch, 2005, pp.159-159 citing Schultz 1995, pp.147-149,163,234-224), but rather the DN was adopted as a monetary standard of account, to evaluate the metallic content of a coin, and used in other official capacities, for the evaluation of government salaries, in *waqf* documents and in legal documents as suggested by Goitein (1965, pp.35,37,43,46) and Ehrenkreutz (1992, IX, p.503). At 13.333 DN:1 ED, the DK weighed 3g with 2g of pure silver or .666 fine, and its pure silver (*fidda al-nuqra*) content would have a value of 13.333 / .666 = 20. The gold:silver ratio for either the DK or the DN was therefore, 2g x 20 / 4.3g for the DK, or, 3g x 13.333 / 4.3 for the DN = 9.3

⁹ Nisibin is the modern Nusaybin in south-east Turkey, an ancient Assyrian city in upper Mesopotamia, close to the modern Turkish-Syrian border, within Kurdistan.

procedure for making a set of weights for *mithqals* and *dirhams*, For *mithqals*, one begins with 100 mustard seeds, the weight of a gold-*habbah*, and makes from these a bronze weight for 1 *habbah*...using smaller weights in combination as the standard for larger weights, one makes a complete set...A set of *dirhams* weights is made the same way, beginning with a silver-*habbah* of 70 instead of 100 mustard seeds" (Bates, 1981, p.78).

Again, the weight of the *habbah* would not be the same weight of *habbah* expressed in the Egyptian, Syrian or Makkan *mithqals*, but nonetheless, the legal *mithqal* should weigh the equivalent of 6,000 *khardal*, and similarly the *dirham* weighs 4,200 *khardal*. The pre-Islamic Iraqi *mithqal* is distinct from Islamic ʿAbbasid dynasty (ruling from Baghdad), although some of their coins were light by one, two or even three *habbahs*, until the reign of Abu Ja'far al-Mansur (136-58H/754-75) whom minted *hashimi dirhams* according to the Basra *mithqal*, which was set according to the weight of Syrian *mayyalah mithqal* (Al-Maqrizi, 1994, p.63) at 21 and $3/7^{\text{th}}$ *qirats*.

Tables 3 and 4 summarize historical coin and weight standards.

Table 3: The *Mithqal* in Relation to Historical and Modern Weights

<i>Mithqal</i> Weight	Historical and Modern Weights
Legal <i>Mithqal</i>	4.25g of 20 <i>qirats</i> = 0.2125g per <i>qirat</i> 4.25g of 8 <i>daniqs</i> = 0.53125 <i>habbahs</i> per <i>daniq</i> for gold 4.25g of 72 <i>habbahs</i> = 0.0590277g per <i>habbah</i> 4.25g / 6000 <i>khardal</i> = 0.0007083g per <i>khardal</i> 6,000 <i>khardal</i> / 72 <i>habbahs</i> = 83.33 <i>khardal</i> per <i>habbah</i> <i>dirham</i> is 7/10th of 20 <i>qirats</i> = 14 <i>qirats</i> <i>dirham</i> of 2.975g of 6 <i>daniqs</i> = 0.495833g per <i>daniq</i> of silver
Syrian <i>Mithqal</i>	4.25g of 21.428571 <i>qirats</i> = 0.1983g per <i>qirats</i> 22 <i>qirats</i> of 4 <i>habbahs</i> per <i>qirats</i> , less 1 <i>habbah</i> = 87 <i>habbahs</i> <i>mayyalah dinars</i> of 21.75 <i>qirats</i> (87 <i>habbahs</i> / 4 <i>habbahs</i> per <i>qirat</i>), less 2% approx. = 21 3/7 <i>qirats</i> <i>dirham</i> = 15 <i>qirats</i> being 7/10 th of the <i>mithqal</i>
Egyptian <i>Mithqal</i>	4.303g of 24 <i>kharrubahs</i> = 0.1793g per <i>kharrubah</i> Egyptian <i>mithqal</i> = 72 <i>qamhahs</i> or 24 <i>kharrubahs</i> (3 <i>qamhahs</i> per <i>kharrubahs</i>) Al-Maqrizi: Egyptian <i>mithqal</i> > Syrian <i>mithqal</i> by 1.25% Ayyubid, Mamluk coin standard = 4.303g (4.25 x 1.0125) Al-Muqaddasi: <i>Maghribi dinar</i> = legal <i>mithqal</i> less one <i>habbah</i> or 71/72 <i>habbah</i> Fatimid <i>dinar</i> standard = 4.25g / 72 x 71 = 4.19g
Iraqi <i>Mithqal</i>	4.25g of 60 <i>habbahs</i> = 0.0708333g per <i>habbah</i> one gold <i>habbah</i> = 100 mustard seeds (<i>khardal</i>) one silver <i>habbah</i> = 70 <i>khardal</i> <i>mithqal</i> = 60 <i>habbah</i> x 100 <i>khardal</i> = 6,000 <i>khardal</i> <i>dirham</i> = 60 <i>habbah</i> x 70 <i>khardal</i> = 4,200 <i>khardal</i> 4.25g of 6,000 <i>khardal</i> = 0.0007083g
Byzantine <i>Solidus</i>	theoretically about 4.55g of 24 <i>siliqua</i> = 0.1895833g per <i>siliqua</i> or carat early Byzantine pound = 327.45g; by 6 th -7 th century fell to 322g, then to 320g with devaluation of the pound, the <i>siliqua</i> no longer weighed a carob seed
Heraclian <i>Dinar</i>	the pound fell to about 320g by 7 th century as per weights in British Museum the reduced <i>solidus</i> was a full <i>solidus</i> less a <i>siliqua</i> , tariffed at 1/72 of a pound the reduced <i>solidus</i> = the <i>mithqal</i> , and used for trade with the Orient hence the reduced <i>solidus</i> of 24 <i>siliqua</i> = 0.1770833g per <i>siliqua</i> or carat

Table 4: The *Dinar* and *Dirham*, and Regional Coin and Weight Standards

<i>An-Nuqud</i> & the Sassanian <i>drachma</i> of Khosrau II	Weight in <i>Mithqals</i>	Legal <i>Qirat</i>	Legal <i>Daniq</i>	Syrian <i>Qirat</i> 2½ <i>qirats</i> to 1 <i>daniq</i>	Weight in <i>Habbahs</i> barley grains	Egyptian <i>Qirat</i> 3 <i>habbhas</i> to 1 <i>qirat</i>	Iraqi <i>Mithqal</i> = 60 <i>habbhas</i> (h) 1 gold h = 100 k 1 silver h = 70 k <i>khaldal</i> (k) wild mustard seeds	Heraclius (Byzantine) <i>dinar</i>		
								Weight in grams	1 pound = 72 full <i>solidus</i> of 24 <i>siliqua</i> (carobs) in grams	<i>mithqal</i> = reduced <i>solidus</i> of 23 <i>siliqua</i> (carobs) in grams
legal <i>dinar</i>	1	20		21 3/7	72	24	6000	4.25	4.44	4.25
<i>Baghli</i> (the mule)	1	20	8							
<i>Juwariqiyya</i> <i>Dirham</i> (from Jurqan)	3/5	12								
<i>Tabri</i> (from Tabaristan)	1/2	10	4							
legal <i>dirham</i>	7/10	14	6	15	50 2/5	16 4/5	4200	2.975		

Table 5 specifically highlights the differences between the ‘full’ and ‘reduced’ *solidus*. Orientalists often argue that Muslims merely copied the Byzantine *dinar*, but the *mithqal* preceded the Romans. The Muslims never used actual carob seeds to weigh gold and silver, but barley grains, and ultimately it was the Byzantines that reduced their *solidus* to trade with the Persians and the Arabs.

Table 5: Full and Reduced *Solidus* of Heraclius

Heraclian <i>Dinars</i>	Pound (grams)	<i>Solidus</i> pound	per <i>Solidus</i> (grams)	<i>Siliqua</i> <i>Solidus</i>	per <i>Siliqua</i> (grams)
Full <i>Solidus</i>	320	72	4.44	24	0.185
Reduced <i>Solidus</i>	306	72	4.25	23	0.185

Sources: Broome (1985), pp.11,12,14; Grierson (1999), p.6; Entwistle (2002), p.611

Another interesting aspect of metrology is the underlying synergy of the *dinar*, *dirham*, *mithqal* and *daniq* in every ancient currency. The Persian *daniq* was not only a weight but also a small coin, exactly similar to the Greco-Roman *obol*: 6 *daniqs* or 6 *obols* being equal to 1 Sassanian *drahm* or Attic *drachma*. Also, the *shekel* meaning ‘weight’ has its roots in Mesopotamia, the Akkadian ‘*she*’ meaning ‘barley’, with the half *shekel* being the weight of the *mithqal*. Since Britain and France (Gaul) were former Roman provinces, the British pound has the Roman abbreviation for *L* (*libra*) with a stroke through it, and £1 = 240 pennies; also ‘shilling’ came from the word *solidus*, and the pennyweight (pwt or dwt), with abbreviation ‘d’ from the silver *denarius*. English coinage was derived from the French Carolingian reform, which spread under King Charlemagne to the Saxon kingdom of Mercia under King Offa (757-796), and thus, £1 = 20s, each containing 12d (and the half penny equaled the *obol*). Each penny initially weighed 30 wheat grains under the Tower pound, up until 1527 when the Troy system was adopted and each penny weighed 24 barley grains.

7. Makkan Weights

We may summarize the Makkan weights with their modern metric counterparts as follows;

$$1 \text{ legal } \textit{mithqal} / \textit{dinar} = 20 \textit{qirats} = 8 \textit{daniqs} = 72 \textit{habbahs} = 6,000 \textit{khardal} = 4.25\text{g}$$

$$1 \text{ legal } \textit{dirham} = 14 \textit{qirats} = 6 \textit{daniqs} = 50.4 \textit{habbahs} = 4,200 \textit{khardal} = 2.975\text{g}$$

$$\text{hence } 7 \textit{mithqals} = 10 \textit{dirhams}, \text{ so } 7 \times 4.25 = 29.75\text{g}$$

$$\text{and } 10 \textit{dirhams} = 7 \textit{mithqals}, \text{ so } 10 \times 2.975 = 29.75\text{g}$$

$$1 \text{ legal } \textit{qirat} = 4.25 / 20 \text{ or } 2.975 / 14 = 0.2125\text{g}$$

$$1 \text{ legal } \textit{gold daniq} = 4.25 / 8 = 0.053125\text{g}$$

1 legal silver *daniq* = $2.975 / 6 = 0.4958333\text{g}$

1 legal *habbah* = $4.25 / 72$ or $2.975 / 50.4 = 0.059028\text{g}$

1 *uqiyyah* of 40 legal *dirhams* = $40 \times 2.975 = 119\text{g}$

1 *nish* = $\frac{1}{2}$ of 1 *uqiyyah* = 20 *dirhams* = $20 \times 2.975 = 59.5\text{g}$

1 *ratl* of 12 *uqiyyahs* = $12 \times 40 = 480$ *dirhams* = $480 \times 2.975 = 1,428\text{g}$

5 *uqiyyahs* = *nisab* for silver = 200 *dirhams* = $200 \times 2.975 = 595\text{g}$

1 *nawat* = *zakat* on silver¹⁰ = 5 *dirhams* = $5 \times 2.975 = 14.875\text{g}$

Legal exchange rate for *zakat* = 10 *dirhams* to 1 *dinar*, and the *nisab* for gold = 20 *dinars* = 85g, thus, the *zakat* on gold¹¹ = $\frac{1}{2}$ *dinar* = 2.125g

8. *Dirham* Weight

With respect to the *dirham* weight, an analysis is warranted as to its accurate weight, for some writers, perhaps influenced by orientalists, have sought to differentiate between the legal silver *dirham* and a *dirham* weight. The silver *dirham* is referred to as the *dirham al-kayl*, or the *dirham of measurement*, since the legal *ratl*, *sa^c* and *mudd* are multiples of it (Al-Maqrizi, 1994, pp.61,87.90), where 1 *mudd* = $\frac{1}{4}$ *sa^c* = 1 $\frac{1}{3}$ rd (Baghdadi) *ratls*. Nonetheless, some have given varying estimates for the *dirham* weight: Zalloom (2000, p.54) stipulates 3.17g (thereby arriving at 408g for the Baghdadi *ratl*, and the same figure as Al-Qardawi, 2005, p.239). Allouche (1994, p.89) suggests 3.186g, based on Popper (1957,16:39) whom cites 3.186g and 3.148g from Zambaur (EI, 1993, pp.978-979,1023-1024), with an average of 3.17g; the French Commission cites 3.0884g in 1799 and 3.0898g in 1845 (Sauvaire, 1884, 4, p.317); and Popper (1957,16, p.39) cites 3.12g in Egypt or 3.2g in Palestine and Syria from Baedeker. Whilst the *ratl* (of 12 *uqiyyahs*) in Makkah was 480 silver *dirhams* (of 2.975g), in Cairo the *ratl* (pound) was 144 *dirhams* of the time (Al-Maqrizi, 1994, p.56). Atiya stated 1 *ratl* of 144 *dirhams* weighed 499g in modern Egypt, with each *dirham* weighing (1/144 of 449) 3.12g (Popper, 1957,16, p.39; EI, 1993, p.1129).

Notwithstanding, various weights assessed by the orientalists, the important determinant for the weight of the legal *dirham* was the legal *mithqal*, since post-reform by Umar ibn Al-Khattab (634-644) the legal *dirham* weighed $\frac{7}{10}$ th of the *mithqal*. The legal *mithqal* or *dinar* weighed 72 *habbahs* or 4.25g and the legal *dirham* weighed 50.4 *habbahs* or 2.975g. As mentioned, the *mithqal* weight was also evident in earlier civilizations, such as the silver coinage of Ancient Greece and Persia. In particular, table 6 presents the *mithqal drachma* of Alexander the Great (336-323 BC) and similarly of the Sassanian rulers Yazdegerd II (438-457) and Khusrau II (590-628). At the time of the Prophet (s.a.w.s.), the *dirhams* reflected the weight standard of the Sassanian *drahm* of Khusrau II that circulated in Makkah and Madinah. As cited by Al-Mawardi and Abu

¹⁰ "No *zakat* is due on property mounting to less than five *uqiyyahs* (ounces of silver)" (Bukhari 24:487) and "for silver the *zakat* is one-fortieth" (Bukhari 24:534)

¹¹ From al-Hassan ibn 'Umar through 'Ali that the Prophet (s.a.w.s.) said, "bring forth the *zakat* on gold [at the rate of] one-half *dinar* for every twenty *dinars*" (Ibn Rushd, 2003, 1, p.297)

Ubayd, during the Rashidun Caliphate, the *dirhams* were reformed by Umar ibn Al-Khattab (634-644), although the earliest surviving dated Arab-Sassanian *dirham* was minted from the coinage of Yazdigird III (632-651) by Uthman bin Affan (644-656), engraved with *Bismillah* (in the name of *Allah*), in the year 651/31AH (Broome, 1985, p.5).

Table 6: Greek, Persian, Arab-Sassanian and Islamic *Dirham* Coins

Dynasty	Ruler	Mint (Year)	Coin	
Macedon	Alexander III (Alexander the Great)	Colophon (320 BC)	<i>drachma</i> 4.23g	
Sassanian	Yazdigird II	Ardashir (450)	<i>drahm</i> 4.25g	
Sassanian	Khusrau II	Jayy (Isfahan) (627)	<i>drahm</i> 4.24g	
Rashidun Caliphate	Uthman bin Affan (Yezdigird III)	Sijistan (651)	<i>drahm</i> 3.0g	
Umayyad	Abd al-Malik ibn Marwan	Damascus (699)	<i>dirham</i> 2.975g	

Source: American Numismatic Society (ANS, 2019)

Conclusion

In this study, we have clarified the nature of the Islamic monetary standard. Ibn Khaldun (1958) and Al-Maqrizi (1994) both warned Muslims against abandoning the Islamic currency. Ultimately, the Abbasids lost their caliphate to the Ottomans in 1517 as a result of currency mis-management and manipulation through debasement and devaluation with *fiat* (copper) money (Abdullah, 2016). The Ottomans similarly lost their Caliphate to paper money and external debt (Abdullah, 2013, Mar.). Given a continuous cycle of financial crises in modern times, we should equally reflect on the consequences of avoiding a currency with intrinsic value. At a personal level, our wealth and assets are being eroded. We calculate the *nisab* (of 85g of gold) according to the equivalent price of gold in *fiat* (paper) money, in order to determine whether our assets in nominal terms are *zakatable*. If we first calculated *zakatable* wealth in real terms in terms of gold, then since 1971 the gold price has risen from USD 35/oz

to about USD 1,250/oz, and we would soon realize that in real terms, the value of our wealth and the value of the *zakat* in terms of *fiat* currency have both essentially collapsed. The positive effect of *zakat* in lifting the poor out of poverty has been entirely lost due to exponential decay in the value of money (reflected in its higher rate of exchange with a fixed amount of gold), as a result of an excessive increase in the supply money (generated by the modern banking system and the combined deposit and lending rates of interest), in relation to the demand for money, the effect of which is an increase in prices. This Islamic monetary theory of value (Abdullah, 2016), takes into account value, supply and demand, such that the cause is the decline in the value of money and the effect is price inflation. Since interest rates and prices are positively correlated, we are forced to lower our standard of living to pay for higher prices, such that our wealth is being confiscated through inflation and transferred to the combined profit-and-loss statement of the banking system. The fiat standard is money backed by debt, and is being exponentially devalued by aggregate interest rates (*riba*). Absent of usury, our medium of exchange would increase in value and purchasing power, thus lowering prices. Interest is a circular argument: it does not protect the value of money – it devalues it. When we pause to reflect, how can a nation hope to increase its wealth, increase its means of paying others, by charging interest upon itself. Our current monetary system involves debt at interest organized into currency and is not sustainable. Accordingly, we should to appreciate the importance of the Islamic monetary standard, and recognize that it was the once and is also the future of money, as the Prophet (s.a.w.s) has foretold, “A time is certainly coming over mankind in which there will be nothing (left) which will be of use save a *dinar* and a *dirham*” (Imam Ahmad ibn Hanbal, *Musnad*).

References

- Abdullah, A. (2013, Mar.). "Examining the Value of Money in England Over the Long Term (1259-2009)". *International Journal for Economics and Finance*. Vol.5, No.3, pp.73-89.
- Abdullah, A. (2013, Oct.). "Examining the Value of Money in America Over the Long Term (1792-2009)". *International Journal for Economics and Finance*. Vol.5, No.10, pp.58-84.
- Abdullah, A. (2013, Dec.), "Examining the Value of Money in Turkey Over the Long Term (1469-2009)", *Asian Social Science*, Vol.9 No.17, pp.187-208.
- Abdullah, A. (2015, Dec.), "Economic Security Requires Monetary and Price Stability: Analysis of Malaysian Macroeconomic and Credit Data", *Al-Shajarah*, Special Issue on Islamic Banking & Finance, pp.205-247.
- Abdullah, A. (2016, Apr.), "An Islamic Monetary Theory of Value and Equation of Exchange: Evidence from Egypt (696–1517)", *Humanomics*, Vol.32, Issue 2, pp.212-150.
- Abdullah, A. (2016). *The Islamic Currency*. Kuala Lumpur: ICIFE.
- Abdullah, A. (2018). *Money and the Real Economy: An Islamic Perspective*, Kuala Lumpur: IIUM Institute of Islamic Banking & Finance (IIBF).
- Abu 'Ubayd al-Qasim ibn Sallam. (2003), *The Book of Revenue (Kitab al-Amwal)*, trans. by Imran A. K. Nyazee, Reading: Garnet.
- Al-Ghazali, Abu Hamid Muhammad ibn Muhammad. (2004), *'Thya' Ulum-Id-Din*, trans. by Al-Haj Maulana Fazlul Karim, 4 Vols., New Delhi: Islamic Book Service.
- Al-Hakim, Abi al-Hasan `Ali b. Yusuf. (2001), *Al-Dawhatal-Mushtabakat Fi Dawabit Dar al-Sikka*, trans. by Fawzan Barrage, Chapter 5, As- Sikka Islamic Coins Group.
- Al-Maqrizi, Ahmad ibn Ali. (1994). *Mamluk Economics, a Study and Translation of Al-Maqrizi's Ighathah (Kitab Ighathat al-Ummah bi- Kashf al-Ghummah)* (Book of Aiding the Ummah by Investigating the Depression), first published in Egypt in 1405, trans. by Adel Allouche, Salt Lake City: University of Utah Press
- Al-Maqrizi, Ahmad ibn Ali. (1940), *Kitab Ighathat al-Ummah bi-Kashf al-Ghummah*, Muhammad Mustafa Ziyadah and Jamal al-Din Muhammad al-Shayyal (Eds.), Cairo: Lajnat al-ta'lif wa'l-tarjamah wa'l nashr (2/e, 1957).
- Al-Maqrizi, Ahmad ibn Ali. (1967), *al-Nuqud al-Islamiyah; al-musamma bi-shudhur al-uqud fi dhikr al-nuqud*, Muhammad al-Sayyid Ali Bahr al-Ulum (Ed.), Najaf: al-Maktabah al-haydariyah.
- Al-Mawardi, Abu al-Hassan. (2000), *The Ordinances of Government, Al- Ahkam al-Sultaniyya*, originally written 1045-1058, trans. by Wafaa H. Wahba, Reading: Garnet.
- Al-Muqaddasi, Shams al-Din Abu Abd Allah Muhammad bin Ahmad bin Abi Bakr al-Banna al-Shami. (2001), *The Best Divisions for Knowledge of the Regions, Ahsan al-Taqaqim fi Ma'rifat*

- al-Aqalim*, first published 735H/985, trans. by Basil Collins, reviewed by Mohammad Hamid Alta'i, Reading: Garnet.
- Al-Qardawi, Y. (2005). *Fiqh Az-Zakat*. London: Dar Al Taqwa.
- Al-Tabari, Abu Ja'far Muhammad bin Jarir. (1989), *The History of al-Tabari, Vol.XXII The Marwanid Restoration, The Caliphate of `Abd al-Malik*, trans. by Everett K. Rowson from *Ta'rikh al-Rasul wa'l Muluk* (The History of Prophets and Kings), New York: State University of New York Press.
- [Allouche], see Al-Maqrizi, Ahmad ibn Ali, *Mamluk Economics, a Study and Translation of Al-Maqrizi's Ighathah*.
- [ANS] American Numismatic Society (2019), retrieved from <http://numismatics.org/>
- Ashtor, E. (1969), *Histoire des prix et des salaires dans l'Orient médiéval*, Paris: S.E.V.P.E.N.
- Bank of England [BoE], (2020), "General Banknote Questions", retrieved from <https://www.bankofengland.co.uk/faq/banknote>
- Bates, M. L. (1981, Jan.) "The Function of Fatimid and Ayyubid Glass Weights", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol.24 No.1, pp.63-92
- Borsch, S. J. (2005), *The Black Death in Egypt and England*, Austin, Tx: University of Texas Press
- Broome, M. (1985). *A Handbook of Islamic Coins*, London: Seaby.
- Choudhury, M. A. (1997). *Money in Islam: A Study in Islamic Political Economy*. London: Routledge.
- Eagleton, C. and Williams, J. (2007). *Money, A History*. Buffalo: Firefly.
- Ehrenkreutz, A. S. (1959, May), "Studies in the Monetary History of the Near East in the Middle Ages: The Standard of Fineness of Some Types of Dinars", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol.2 No.2, pp.128-161
- Ehrenkreutz, A. S. (1992), *Monetary Change and Economic History in the Medieval Muslim World*, Aldershot: Variorum.
- [EI], Houtsma, M. T. et al., (Eds.), (1993), *The Encyclopaedia of Islam: A Dictionary of the Geography, Ethnography and Biography of the Muhammadan Peoples*, 8 Vols. and 1 Suppl., first published between 1913–36 and reprinted, Leiden: E.J. Brill.
- Entwistle, C. (2002), "Byzantine Weights", in *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century*, Angeliki E. Laiou (Ed.), Washington D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, pp.611-614
- Frey, A. R. (1973). *A Dictionary of Numismatic Terms*, published (1917) New York: American Numismatic Society, published (1947) New York, Barnes & Noble, and London, Spink & Son.

- Goitein, S. D. (1965, Aug.), "The Exchange Rate of Gold and Silver Money in Fatimid and Ayyubid Times: A Preliminary Study of the Relevant Geniza Material", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. 8 No.1, pp.1-46
- Goitein, S. D. (2000), *A Mediterranean Society, The Jewish Communities of the Arab World as Portrayed in the Documents of the Cairo Geniza, Volume 1: Economic Conditions*, 6 Vols., Berkeley and Los Angeles: University of California Press
- Grierson, P. (1960, Oct.), "The Monetary Reforms of 'Abd al-Malik: Their Metrological Basis and Their Financial Repercussions", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol.3 No.3, pp.241-264
- Grierson, P. (1999), *Byzantine Coinage*, (1/e 1982), 2/e, Washington D.C.: Dumbarton Oaks
- Hail 'Abd al-Hafid (1999), "Taghayyur al-Qimah as-Shira'iyyah Li an-Nuqud al-Wariqiyyah, Dirasat Fi al-Iqtisad al-Islami (Raqm 35)", Herndon, VA.: International Institute of Islamic Thought (*al-Mahad al-'Alami Li al-Fikr al-Islami*).
- Haneef, M. A. and Barakat, E. R. (2006), "Must Money Be Limited to Only Gold and Silver?: A Survey of *Fiqhi* Opinions and Some Implications", *JKAU: Islamic Economics*, Vol.19, No.1, pp.21-34
- Ibn Khaldun. (1958), *Muqaddimah*, first published in 1377, trans. By Frank Rosenthal, 3 Vols. New York: Pantheon.
- Ibn Rushd, Abu al-Walid Muhammad ibn Ahmad. (2003), *The Distinguished Jurists Primer, Bidayat al-Mujtahid wa Nihayat al- Muqtasid*, first published 584H/1184, trans. by Imran Ahsan Khan Nyazee, reviewed Mohammad Abdul Rauf, Reading: Garnet.
- [*Ighathah*], see Al-Maqrizi, Ahmad ibn Ali, *Mamluk Economics, a Study and Translation of Al-Maqrizi's Ighathah*.
- [*Ihya*], see Al-Ghazali, Abu Hamid Muhammad ibn Muhammad, '*Ihya' Ulum al-Din*.
- Imam Malik ibn Anas ibn Malik ibn 'Amr al-Asbahi. (1991), *Al-Muwatta' of Imam Malik ibn Anas*, trans. by Aisha Abdurrahman Bewley, Inverness: Madinah Press.
- Kabaklarh, N. (2007). *Ottoman Copper Coins Minted in Tira 1411-1516*. Istanbul: Tire Belediyesi.
- Majallah*. (2001), *The Mejelle: Being An English Translation of Majallah el-Ahkam-I-Adliya, And A Complete Code of Islamic Civil Law*, enacted in Imperial Turkey between 1869 and 1876, trans. by Tyser C. R., Demetriades D. G. and Effendi, I. H. in 1901. Petaling Jaya: The Other Press.
- Meloy, J. (2003), The Merits of Economic History: Re-Reading al-Maqrizi's *Ighathah* and *Shudhur*, *Mamluk Studies Review*, Vol.7, No.2, pp.183-203
- [*Muwatta*], see Imam Mālik ibn Anas ibn Malik ibn 'Āmr al-Asbahi, *Al-Muwatta' of Imam Malik ibn Anas*.

[*Nuqud*], see Al-Maqrizi, Ahmad ibn Ali, *al-Nuqud al-Islamiyah*.

Pamuk, S. (2000). *A Monetary History of the Ottoman Empire*. Cambridge: Cambridge University Press.

Popper, W. (1955-1957). *Egypt and Syria under the Circassian Sultans 1382-1468: Systemic Notes to Ibn Taghri Birdi's Chronicles of Egypt*, University of California Publications in Semitic Philology, Vols.15- 16, Berkeley and Los Angeles: University of California Press

Rabie, H. M. (1972), *The Financial System of Egypt, A.H.564-741/1169-1341*, London: Oxford University Press.

Sauvaire, M. H. (1879-1887). *Matériaux pour servir à l'histoire de la numismatique et de la métrologie musulmanes*, Paris: Journal Asiatique, 7th series, 14 (1879:455-533); 15 (1880:228-277,421-478); 18 (1881:499-516); 19 (1882:23-77,97-163,281-327), *Deuxième partie - Poids*, 8th series, 3 (1884:386-345); 4 (1884:207-321); 5 (1885:498-506), *Troisième partie – Mesures de capacité*, 8th series, 7 (1886:124-177,394-468); 8 (1886:113-165,272-297), *Complément*, 8th series, 10 (1887:200-259)

Schultz, W. (1995), *Mamluk Money from Baybars to Barquq: A Study Based on the Literary Evidence and the Numismatic Evidence*, PhD dissertation, University of Chicago

Schultz, W. (2003, Mar.), "Mamluk Metrology and the Numismatic Evidence", published by Routledge in *Al-Masaq, Islam and the Medieval Mediterranean*, Vol.15 No.1, pp.59-75

Schultz, W. (2008), "The Monetary History of Egypt, 642-1517", in *The Cambridge History of Egypt, Volume 1: Islamic Egypt, 640-1517*, Vol.1 640-1517 Carl F. Perry (Ed.), Vol.2 1517-2000 M. W. Daly (Ed.), Cambridge: Cambridge University Press, originally published 1998, reprinted 2008, pp.318-338

Shoshan, B. (1983, Feb.), "Money Supply and Grain Prices in Fifteenth Century Egypt", published by Blackwell on behalf of the Economic History Society, *The Economic History Review*, New Series Vol.36 No.1, pp.47-67

Udovitch, A., Lopez, R. and Miskimin, H. (1978), "England to Egypt, 1350-1500: Long Term Trends and Long-Distance Trade", in *Studies of the Economic History of the Middle East, from the Rise of Islam to the Present Day*, M. A. Cook (Ed.), first published (1970), reprinted London: Oxford University Press, pp.93-128

Usmani, M. T. (2001), *The Text of the Historic Judgment on Riba given by the Supreme Court of Pakistan 23rd Dec. 1999*, Petaling Jaya: The Other Press.

Zayas, F. G. de (2003), *The Law and Institution of Zakat*, first published (1960), Petaling Jaya: The Other Press.

Zalloom, A. Q. (2002), *Funds in the Khilafah State*, New Delhi: Milli Publications.

Stock Market Liberalization: Effects on Stock Market Development in the Emerging Islamic Countries

Bilal İlhan*

Received: 05.10.2019

Accepted: 05.02.2020

DOI: 10.25272/ijisef.629755

Type: Research Article

Abstract

It is more or less agreed that even though the rising trend has occurred in the stock markets of emerging countries during 1990s, those in the emerging Islamic countries (EIC), with the common characteristics of small size, less liquidity, less efficiency, high cost of capital and volatility, have not been able to perform at the same pace. The proponents of stock market liberalization (SML) prescribes liberalization as a full-fledged solution to the problems of the EIC, whereas the limited number of studies illustrate mixed results. Against this backdrop, this study makes the initial attempt to examine the effects of SML on the development of stock markets in the EIC. Relying on panel data techniques on a sample of 7 EIC over the years 1989 to 2008, the results tend to demonstrate that SML significantly increases stock market size and liquidity, hence contributing to the development of stock markets in the EIC. With these results, the study produces policy implications suggesting that SML has been beneficial to the stock markets and further liberalization policies should be implemented to deepen and broaden the stock markets in the EIC.

Keywords: Stock Market Liberalization, Stock Market Development, Emerging Islamic Countries, Financial Infrastructure

Jel Code: B26

* Presidency of Republic of Turkey, Investment Office, bilalilhan@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5317-590X>

Introduction

1.1. Context and Background

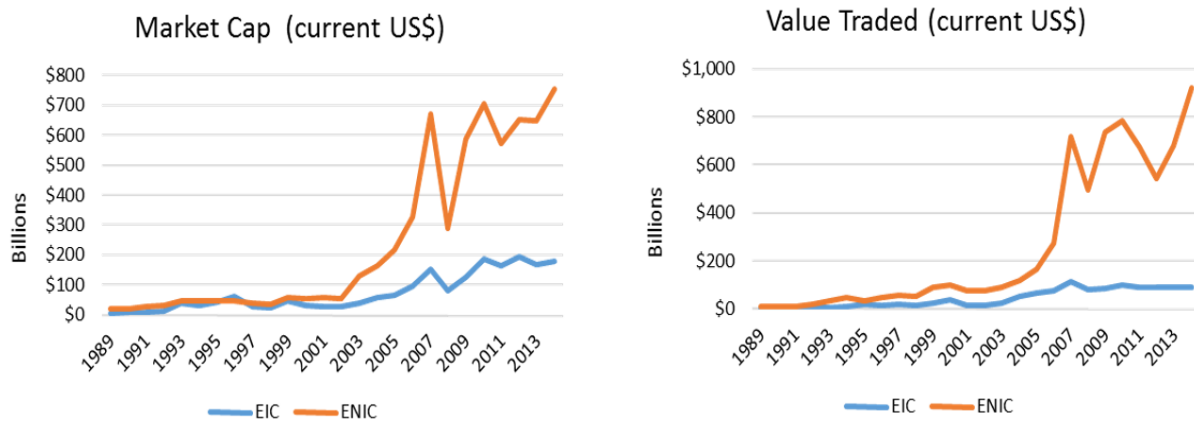
Financial liberalization became an essential economic policy in order to transform the economic structure of developing countries into a state where both private sector and developed financial markets are the main drivers of the economic growth since the 1980s. Stock market liberalization (SML) is a country's decision to provide foreign investors the opportunity to invest in the domestic equity securities and domestic investors the right to transact in the foreign equity securities, is a component of the financial liberalization and a specific element of the capital account liberalization as it removes restrictions on the capital inflows and outflows, i.e., repatriation of dividends, investment returns, etc. (Henry, 2000a). The proponents of SML has advocated that it has positive implications on the (i) economic growth, i.e. an increase in the GDP growth and private investment growth, (Henry, 2000a, 2000b; Bekaert et al., 2003, 2005); (ii) stock market development, i.e. an increase in the market capitalization and liquidity (Fuchs-Schundeln and Funke, 2001; and (iii) cost of capital, i.e. an increase in the stock markets' prices/returns, or a decrease in the dividend yields; and finally (iv) stock market volatility, i.e. a decrease in the stock market volatility (Bakeart and Harvey, 2000a, 2000b; Henry 2000a; Kim and Singal, 2000). On the other hand, it is heavily criticized in the literature that the very nature of pro-cyclical and irrational international financial capital, and incomplete capital markets with weak institutional and regulatory framework caused many crises in the emerging markets since 1980s (Singh, 1993; Krugman, 1998; Granger and Huang, 1999; Stiglitz, 1999; Prasad et al., 2003; Stiglitz et al., 2006; among others).

1.2. Motivation and Research Question

The divergence regarding the performance of stock market development among emerging markets has appeared since the mid of 1990s. More specifically, while some emerging non-Islamic countries (ENIC)¹ on average have positively diverged from emerging countries, most of the emerging Islamic countries (EIC)² have not been able to perform at the same pace with regards to stock market development. The charts in Figure 1-1 below illustrate the trends of stock market size and stock value traded (average values in USD) of EIC and ENIC, which are selected literally based on data availability. These charts briefly indicate that the gap with regards to stock market development between EIC and ENIC has been increasing so far.

¹ This group consists of 17 countries. To see the constituents of ENIC, please refer to Table A1 in Appendix.

² This group consists of 7 countries. To see the constituents of EIC, please refer to Table A1 in Appendix.

Figure 1: Stock Market Development trends in EIC and ENIC (Data Source is WDI)

The academic studies such as Dewandaru et al. (2014) and Rizvi et al. (2014) draw attentions to the literature of which argues that even though the growing trend has occurred in the stock markets of emerging countries, the stock markets in Islamic countries, located in MENA and Asia, are still infantile. The stated common characteristics of these markets are small size, less liquidity, less efficiency, carrying higher risk premium, i.e. high cost of capital and volatility, and having poor quality of legal environment and governance. Even though the proponents of financial liberalization advocates that the fundamental problems that EIC have should be solved through the liberalization of domestic capital markets, the limited number of studies which partially covers the stock markets of EIC illustrate mixed results. For example, Achy (2005) examines the effect of domestic financial liberalization, i.e. the liberalization of interest rate, in the MENA countries (including Egypt, Jordan, Morocco, Tunisia, and Turkey) over 1970 to 1998, and the results suggest that the private investment and economic growth are affected negatively. Also, Gentzoglani (2007) claims that the relationship between the degree of financial openness and economic growth is weak, if not absent, in the MENA countries comparing to the developed countries over 1996 to 2002. Nevertheless, Naceur et al. (2008) find the results suggesting that while stock market liberalization has a negative impact on the stock market development in the short run, it turns to be positive in the long run for 11 MENA countries over 1979 to 2005.

Therefore, in light of the preceding inconclusive theoretical and empirical literature and shown divergence on the stock market development trends between EIC and ENIC, this study is motivated to ask the following research question: *Is stock market liberalization a detrimental or beneficial economic policy regarding stock market development in EIC?* Even though quite number of studies have been conducted with regards to the effect of stock market liberalization on the stock market development, the empirical studies specifically focusing on EIC as the study sample is missing.

This study contributes to the current literature as follows: First, it provides further understanding regarding the effects of stock market liberalization on the stock market development in the context of EIC. This is obtained by estimating the relationship between

stock market liberalization variable and stock market development indicators, which are market capitalization ratio, stock value traded ratio, and turnover ratio in 7 EIC over 1989 to 2008. Second, for robustness purpose, most cited macroeconomic variables namely banking sector development, GDP per capita, trade openness, savings, and inflation are controlled in the same model. In addition, since the post test results suggest that the estimates suffer from heteroscedasticity, we apply Random Effects (RE) estimators on the static models with “robust” standard errors option in every regression model to mitigate the respective problem as suggested White (1980). Last, since the effects of stock market liberalization are highly concerned by economic policymakers, corporate managers, and investors, the study results carry policy-oriented implications.

The empirical findings suggest that SML is a highly significant explanatory variable in explaining the stock market development in EIC. In specific, stock market liberalization both enlarges the stock market size, represented by market capitalization ratio, and increase stock market liquidity, represented by both value traded and turnover ratios, in EIC. SML prompts the introduction, adaptation and development of the vital rules and regulations, standards, institutions and overall financial infrastructure in the domestic financial markets. More specifically, adaptation of international accounting standards, amending and improving security law, strengthening the protection for small and foreign investors, improving legal framework to govern financial institutions, and establishing and strengthening the role of regulatory and supervisory institutions are the natural consequences of SML. The results imply that the concrete affirmative consequences of SML in terms of market size, liquidity and foreign participation are the products of the above-mentioned reform process that the EIC have gone through.

The remainder of the paper is organized as follows. In Section 2, Theoretical Background and Literature Review and the proxy selection for stock market liberalization will be provided. In Section 3, the description of sample data and variables, the explanation of methodology used in the empirical analysis, and the illustration of stock market liberalization proxy construction will be provided. Section 4 outlines the main results accompanied with policy implications and Section 5 concludes the study.

2. Theoretical Background & Literature Review

2.1. Mainstream Stance on Financial Liberalization

The proponents of liberalization claims that liberalization of stock markets provide remarkable opportunities to share the risk internationally through portfolio diversification (Levine, 1991). The mechanism works as follows: Since a liberalized economy allows for the cross-border capital flows, the effect of an aggregate demand shock will be minimized in an open economy relative to a closed economy. Therefore, the liberalization provides an additional mechanism through which shocks to the economy are offset, hence fluctuations in the income stream and asset price would be lower. This development, in turn, encourages the domestic producers to invest in growth-enhancing specialization activities, which is expected to accelerate the

marginal productivity of capital. In addition, liberalization is believed to contribute to the development of stock markets by increasing the liquidity level through international capital flows, which in turn provides a better information-gathering. Consequently, trading equities would be cheaper and faster (Levine, 1991). The improvement of higher liquidity and informational efficiency would increase the incentives of investing in the high-yield and long-term projects, thereby enhancing the performance of capital accumulation. Furthermore, liberalization is expected to decrease the cost of capital by both reducing the domestic market risk premium and information asymmetry, which leads to a higher aggregate investment rate and economic growth. This is because the expected reduction in the cost of capital would make the projects attractive, which were not before. Also, liberalization facilitates the alignment of incentives of managers and shareholders, and disciplines managers so that rather than increasing the perks for their own interests, they perform for the enhancement of bottom-line in order to minimize the possibilities of hostile future takeovers. Accordingly, the efficient allocation of capital which is targeted towards productive activities would materialize. Last but not least, liberalization is thought to constraint the execution of market unfriendly economic policies such as predatory tax policies, since the negative consequences of such policy implementations will be far more severe in the open economies. A contribution to the economic growth sustainability thus would be provided due to the credible commitment to a future course of policies.

2.2. Critiques of Mainstream Stance on Financial Liberalization

On the other hand, it is critically opined that the financial liberalization could cause high volatilities in the stock markets and economy, i.e. volatilities in the consumption and production. Contrary to the previous approach, it is argued that international financial capital is pro-cyclical and irrational in the sense that it floods in in the good times but flights out in the bad times; and it follows the sentiments of the majority, i.e. herding behavior, in the international markets. Therefore, financing economic growth by heavily relying on the portfolio investments may render developing countries sensitive to the sudden international capital inflows and outflows, which may cause destructions in the capital markets and force countries to implement some dramatic macroeconomic adjustments, e.g. sharp increase in the interest rate or devaluation of local currencies. The pro-cyclical and short-term speculative international capital flows have been at the heart of many crises in the emerging markets since 1980s (Singh, 1993; Krugman, 1998; Granger and Huang, 1999; Stiglitz, 1999; Prasad et al., 2003; Stiglitz et al., 2006; among others). It is further debated that adverse selection and moral hazard problems caused by information asymmetry, and incomplete capital markets accompanied with weak institutional and regulatory framework are the common characteristics of the emerging capital markets. The financial intermediation which is undertaken in such markets causes failures, disintermediation and market meltdowns. Consequently, these markets are less able to withstand external shocks (Kaminsky and Schmukler, 2003). Also, since financial liberalization helps to integrate the international financial markets the local problems become contagious, i.e. externality. Similarly, in the periods of euphoria, access to finance in one part

of the world can facilitate investments in other parts, and gain in one country can lead to investments elsewhere, irrespective of the country fundamentals that the international financial capital tapped into (Bhagwati, 1998; Rodrik, 1998; Stiglitz, 1999 and 2002). Consequently, the financial liberalization does not always facilitate capital flow to the firms and countries which have the best investment opportunities, i.e. efficient allocation of resource. Consequently, financial liberalization promotes neither investment nor economic growth.

2.3. Proxy for Stock Market Liberalization

It is generally accepted that SML is not a one-shot event, but a process; and not identical for all emerging countries. This is because they exhibit differences in the level of macroeconomic variables, development of financial infrastructure, and in prioritization the steps in liberalizing domestic capital markets. The oldest approach in measuring SML is to treat it as a one-shot event, which assumes that the domestic capital markets were completely segmented before and became perfectly liberalized after the official liberalization announcement date^{3,4}. Nevertheless, measuring SML based on this method could be problematic due to several reasons. First, the foreign investors might have had the ability to access the domestic capital markets through other means such as country funds and depository receipts.⁵ Therefore, the domestic capital markets might have been integrated to a certain extent earlier. Second, foreign investors may not believe that the official reformation of liberalization would be long lasting, or the presence of market imperfections may stop foreign investors to tap into the domestic capital markets. Consequently, the official reformation of liberalization might have minor or even no effect on the domestic stock markets. Third, according to Bekaert and Harvey (1995) and Stulz (2005), the reformation of liberalization is often implemented gradually over time, and the speed of the process is determined by particular situations in each individual country. Fourth, several emerging countries have undergone liberalization reversals particularly following currency crises that they experienced. Hence, later on, it was suggested to take into account the different intensities and time variations in the level of SML. As a result, it is suggested to employ a proxy which is taking into account the different intensities and time variations in the level of SML.

³ The official liberalization announcement date refers to the time of formal policy change after which foreign investors officially have the opportunity to invest in the domestic capital markets.

⁴ The timing of the empirical studies, which held this approach, were around the late 1990s and early 2000s. Therefore, by employing dummy variable as the proxy for SML, they examined the effect of SML before, during and after the official liberalization announcement date.

⁵ A country fund is an investment company that invests in a portfolio of assets in the stock markets of emerging countries and issues shares domestically. Each fund provides two distinct market-determined prices: the country-fund's share price on the foreign and domestic market. Besides, an American Depository Receipt (ADR) issued by a U.S. bank, grants the right to foreign shares that trade on a U.S. Exchange or over the counter. ADR's overcome many indirect investment restrictions associated with investing in foreign securities. Trading on the U.S. exchange overcomes information barriers and transaction costs associated with trading in in the stock markets of emerging countries, even though foreign firms must meet U.S. market listing requirements (see, Bekaert and Harvey, 1997).

First proposed by Edison and Warnock (2001), then became widely preferred in measuring stock market liberalization, the preferred proxy by this study is calculated based on the two indices which are computed by Standard and Poor's/International Finance Corporation (SP/IFC). These are a global index (IFCG), which is designed to represent the market value of the domestic exchange; and an investable index (IFCI), which is designed to represent the subset of the market value of the domestic exchange available to the foreign investors. This measure is calculated by the market capitalization of the IFCI over that of the IFCG. Hence it provides a *continuous ratio* which varies from 0 to 1. While 0 represents a totally segmented, 1 represents a totally liberalized capital market. Therefore, this calculation provides different intensities and time variations in the level of market liberalization. In addition, Huang (2006 and 2008) incorporates the ratio which is calculated by the number of equities of the IFCI over that of the IFCG, into the ratio proposed by Edison and Warnock (2001) by using principal component analysis method (PCA).

2.4. Determinants of Stock Market Development

There is no general consensus regarding the determinants of financial development in the literature. In general, there are two approaches in examining the determinants of stock market development, which are institutional and macroeconomic.⁶ Although both approaches have their strengths, this study prefers the macroeconomic approach by following Garcia and Liu (1999).⁷ Following the studies such as Demetriades and Law (2005) and Levine (2005) among others, we incorporate the macroeconomic determinants such as income level, banking sector development, trade openness, savings, and inflation.

A large number of studies find that stock market development depends on the economic growth. Also, higher income usually goes hand in hand with better defined property rights, better education, and a better general environment for business. In this regard, the institutional approach proposed by La Porta et al. (1996) sheds the light on the rationale for positive income effect on the stock market development.

Whether banking sector and stock market are complements or substitutes is among the intensive debates in the financial development literature. According to the Modigliani-Miller theorem (1958), the market value of all securities issued by a firm is independent of the firm's source of finance in a perfect market with symmetric information. Accordingly, demand for funds approach suggests that firms could go either to the banking sector or to the stock markets to finance the needed capital. Nevertheless, asymmetric and imperfect information dominates the financial markets in the real world, and quite a number of countries distort the

⁶ For a discussion of these two approaches to explain economic performance, see, for example, Olson, Jr. (1996).

⁷ The reasons led Garcia and Liu (1999) to follow this approach as follows: First, accurate information on the institutional variables is limited for many of the emerging countries. Second, some important institutional factors are directly reflected in the macroeconomic factors. For example, higher income usually goes hand in hand with better defined property rights, better education, and better general environment for business. Third, it has been shown that some institutional factors, e.g. the legal rule, are highly correlated with stock market liquidity. For example, Demircuc-Kunt and Levine (1996b) find that countries with developed regulatory and institutional systems tend to have large and liquid stock markets.

financing choices through taxes, subsidies and regulations. Consequently, the choice between debt and equity financing does matter for the supply of funds approach.

As suggested by Edwards and Fischer (1994), economies that are more open to international trade can grow faster by expanding and increasing efficiency of their financial markets and creating competition among the local and foreign banks in the host countries. The developed financial markets are necessary for the potential competitors to obtain the needed external finance to materialize investment opportunities. In turn, the new competitors would contribute to the development of financial markets when a country becomes more open to both trade and international capital flows.

Since stock markets channel savings to investment projects, usually, the larger the savings rate, the higher the amount of capital channelled towards the stock markets. A higher savings level means that more local resources are available to be invested in the domestic financial system and, therefore, it is associated with a higher stock market development, e.g. Garcia and Liu, (1999); Naceur et al., (2008).

Stock market development requires a stable macroeconomic environment, because macroeconomic instability tends to have a negative effect on it (Boyd et al., 2001). This is because the higher the volatility of the economy, the less incentive companies, and investors would have to channel their money to the stock markets. Nevertheless, according to the economists such as Baer (1967) and Taylor (1983), among others, higher inflation attracts people to hold money as investment capital rather than keeping it as non-interest bearing money, thereby leading to a higher capital intensity, more and faster transactions in capital markets.

3. Sample, Variables & Model Specification

3.1. Sample and Variables

The study sample covers 7 EIC.⁸ The data of stock market development indicators of market capitalization and value traded are not available for most of the EIC until 2005. The proxy used to measure the dynamic trend of SML has time series data for only 7 EIC covering from 1989 to 2008. Therefore, the stated limitations allow us to study the effects of SML on the stock markets of only 7 EIC. The data is the annual basis and spanning from 1989 to 2008. The number of observations for each country under study varies between 11 and 20, with a total of 107. The data is unbalanced and is not available for a uniform period.

Following Beck et al. (1999), Demirguc-Kunt and Levine (1996b), Levine and Zervos (1998), among others, stock market development is measured based on stock market size, represented by market capitalization ratio, and stock market liquidity, represented by both value traded

⁸ To see the list of countries with the time coverage, please refer to Table A1 in Appendix.

ratio and turnover ratio.⁹ Market capitalization ratio is important because savings mobilization and risk diversification strongly depend on the overall economy, which is incorporated in it as the denominator. Furthermore, Demirguc-Kunt and Levine (1996a) state that large stock markets are more liquid, less volatile, more internationally integrated, and stronger in regard to information disclosure laws and have less restricted capital flows than the smaller market. Also, a developed stock market is also said to be liquid in which funds can be mobilized at low transaction costs. Although a stock market could be large, yet trading level still could be low. Since trading in the market represents buying and selling actions of investors to attain their desired position, trading activity measures the speed at which the new information is incorporated into prices. Thus, taken together, the market capitalization and the value traded ratios provide more information about a country's stock market than if either indicator is employed alone. Also, a large but inactive market will have a large capitalization but small turnover. While the value traded ratio captures trading relative to the size of the economy, turnover measures trading relative to the size of the stock market. A small, liquid market will have a high turnover ratio but a small value traded ratio. In this sense, turnover ratio complements the market capitalization ratio. Moreover, a high turnover is often used as an indicator of low transaction costs and efficiency at the same time in the literature.

Following the studies of Demetriades and Law (2005) and Levine (2005), among others, we control the often-preferred macroeconomic variables, which are income level, banking sector development, trade openness, savings, and inflation in the empirical model. Table 1 below provides the list of variables with definitions, references and sources.

⁹ These two liquidity indicators do quantify the level of trading relative to the size of the economy and the size of the market, and are directly motivated by theoretical models of stock market liquidity (Levine, 1991; Bencivenga et al., 1995; Demirguc-Kunt and Levine, 1996).

Table 1: Definitions of dependent and independent variables

Variables	Definition	Measure	Reference
Dependent			
marketcap	Market Capitalization Ratio	Total Value of listed shares / GDP	Levine and Zervos (1998), Garcia and Liu (1999)
valuetraded	Value Traded Ratio	Total value of traded shares / GDP	Levine and Zervos (1998),
turnover	Turnover Ratio	Total value of traded shares / Total Value of listed shares	Levine and Zervos (1998),
Independent			
sml	Stock Market Liberalization	$SML = PCA [(MC^{IFCI} / MC^{IFCG}) + (NE^{IFCI} / NE^{IFCG})]$	Edison and Warnock (2001); Huang (2006 and 2008)
income	Income Growth	$\text{Log}(\text{GDP per capita}_t - \text{GDP per capita}_{t-1})$	La Porta et al., (1997, 2006), Rajan and Zingales (2003) and Naceur et al. (2007)
trade	Trade Openness	Export + Import (% GDP)	Levine et al. (2000), Abiad et al. (2004), Adegboyega et.al (2014)
saving	Savings	Total Savings (% of GDP)	Garcia and Liu, 1999; Ben Naceur et al., 2007
credit	Banking Sector Development	Domestic credit to private sector / GDP	King and Levine (1993a, b), Levine and Zervos (1998) and Beck et al. (2000)
inflation	Inflation	Consumer prices (annual %)	Garcia and Liu, 1999; Ben Naceur et al., 2007

3.2. Construction of SML Proxy

The procedure for the construction of sml proxy is as follows:

$$SML = PCA \left[\left(\frac{MC^{IFCI}}{MC^{IFCG}} \right) + \left(\frac{NE^{IFCI}}{NE^{IFCG}} \right) \right] \quad (3.1)$$

$S\&P / IFCG$ = represents the total domestic market;

$S\&P / IFCI$ = represents the domestic market which is legally available to foreign investors.

MC = market capitalization at the time of the considered two indices for each emerging market;

NE = number of equities at the time of the considered two indices for each market.

Principal Component Analysis is undertaken in the cases when there is a sufficient correlation among the original variables to warrant the component representation. Values approximately above 0.5 are considered satisfactory for principal component analysis to be employed. Table 2 below shows that correlation between market capitalization ratio and a number of equities

ratio is 0.52 which satisfies the condition in order for the principal component analysis to be used.

Table 2: Pairwise correlation between market capitalization and number of equities ratios

Pairwise Correlations	Market Capitalization Ratio	Number of Equities Ratio
Market Capitalization Ratio	1.0000	
Number of Equities Ratio	0.5216	1.0000

The information on the two groups of ratios is summarized as two different number of principal components that are mutually independent. Formally, this is defined by a vector of weights $\alpha = (\alpha_1, \alpha_2, \dots, \alpha_N)$ on the indicators $X = (X_1, X_2, \dots, X_N)$ such that αX has the maximum variance for any possible combination of weights, subject to the constraints that $\alpha\alpha = 1$. The Kaiser's rule recommends retaining only components with eigenvalues exceeding unity, i.e. more than 1. Table 3 below illustrates the eigenvalues of the first component, i.e. 1.52, and a second component, i.e. 0.478 respectively. Therefore, we pick the first principal component of two individual indicators as SML indicator. In order to score the first principal component, all individual measures need to be available which is provided in the data employed. When performing principal component analysis for only two variables, the first principal component is the average of the two variables after being standardized.

Table 3: Illustration of eigenvalues of component 1 and component 2

Principal Components/Correlations				
Component	Eigenvalue	Difference	Proportion	Cumulative
Comp1	1.52159	1.04318	0.7608	0.7608
Comp2	0.478408		0.2392	1.0000

Besides, eigenvectors of the first principal component are also reported in Table 4, which are the weights on individual standardized measures when scoring the first principal component. The sign and magnitude of eigenvector which is positive and close to 1, i.e. 0.7071, further convince us of the existence of strong positive relationships between ratios. The table shows that first component is able to explain 70.71% of the variation in both ratios.

Table 4: Illustration of the eigenvectors of component 1

Principal components (eigenvectors)		
Variable	Comp1	Unexplained
Market Capitalization Ratio	0.7071	0.2392
Number of Equities Ratio	0.7071	0.2392

3.3. Empirical Model Specification

The general form of the regression models employed in this study is as follows:

$$y_{it} = \alpha + \beta X_{it} + \mu_{it} + \varepsilon_{it} \quad (3.2)$$

Where X_{it} is the vector of macroeconomic control independent variables, α is the constant term, μ_{it} the individual error term, and ε_{it} reflect the error component disturbances. After replacing the vector X_{it} with macroeconomic control variables, the static regression model becomes as follows:

$$smd_{it} = \alpha_0 + \beta_1 sml_{it} + \beta_2 \Delta \ln income_{it} + \beta_3 trade_{it} + \beta_4 saving_{it} + \beta_5 credit_{it} + \beta_6 inflation_{it} + \mu_{it} + \varepsilon_{it} \quad (3.3)$$

Where smd is the stock market development country i in year t , with country-specific determinants such as sml , income (gdp per capita growth), trade (trade openness), saving (savings), credit (banking sector development) and inflation (inflation). The μ_{it} denotes the time-invariant unobservable country-specific fixed effects. The disturbance term which is denoted as ε_{it} is assumed to be mean equal to zero, uncorrelated with itself, uncorrelated with other control variables, uncorrelated with time-invariant unobservable country-specific fixed effects and homoscedastic, i.e. $\varepsilon_i \approx i.i.d.N(0, \sigma^2)$.

We use panel data estimation which combines time series and cross-sectional information. In general, it is assumed that panel-data estimators are asymptotically normal. Nevertheless, owing to the fact that our sample size is quite small, the standard errors will be overly optimistic thereby causing to overconfidence in the results (Beck and Katz, 1995). As a result, countermeasures for the existence of heteroscedasticity (i.e. errors differ systematically across countries) and autocorrelation (i.e. errors are correlated over time within countries) have also been utilized.¹⁰ The model above have a static nature and we utilized common static panel techniques, such OLS, Fixed Effects (FE) and Random Effects (RE) to test the hypothesis formulated in above. In fact, the nature of the data available does not allow us to employ a dynamic panel model, because the number of n , i.e. cross section units of 7, and the number of t , i.e. time series of varying between 20 to 11. Running a dynamic panel model, e.g. Generalized Method of Moments (GMM) estimator, for this type of data, i.e. small n and larger t , does not provide reliable (strong) Sargan test results, which test the exogeneity of the instruments. In that case, Sargan test results fail to show strong results, the results drawn from the estimator cannot be fully reliable, therefore we are restricted to the static panel models. However, the problem of choosing between these static estimators remains. With the help of post estimation tests such as Breusch & Pagan Langrange Multiplier to detect the presence of an unobserved effect and Hausman to help the choice between RE and FE, the use of efficient and consistent estimators can be assured. All post estimation tests results are represented in Table A2 in Appendix.

¹⁰ In order to take heteroskedasticity into account, the option "robust" (Stata command *vce (cluster code)*) has been added in every regression to which was applicable. With the robust option, the White (1980) heteroskedasticity robust standard errors, that are asymptotically valid in the presence of any kind heteroskedasticity, are used. Please refer to hetttest results to see the heteroskedasticity test results which are illustrated in Table A2 in Appendix.

4. Results and Discussion

4.1. Descriptive Statistics

The descriptive statistics and the pairwise correlations of the dependent and independent variables appear in Table 5 below. At first glance, among stock market development indicators turnover (turnover ratio) has the highest mean and SD (standard deviation). This may indicate that even though the stock markets in EIC is performing well in terms of liquidity, they are highly volatile. Comparing the mean values of the traded ratio (0.22), which is one of the two proxies for liquidity, to the turnover ratio (0.62), the statistics suggest that the market size on average is small comparing to the size of economy in EIC. This is because while traded ratio is scaled by GDP, turnover ratio is scaled by the market size. In parallel, since the SD of turnover ratio (0.76) is higher than that of traded ratio (0.31), the stock market size is implied to be highly volatile comparing to overall size of economy in EIC. In addition, comparing the statistics of mrktcap ratio, i.e. market capitalization ratio (mean with 0.53 and SD with 0.56) to those of traded ratio (mean with 0.22 and SD with 0.31), the results imply that market size is bigger and more volatile than total amount of value traded in the stock markets of EIC, since both ratios are scaled by the same variable, i.e. GDP. Furthermore, the correlation coefficient between market capitalization and value traded ratios are quite high (0.82), which indicates that bigger the size higher the liquidity in the stock markets of EIC. On the other hand, we cannot see a strong and positive correlation coefficient (-0.19) between market capitalization and turnover ratios. In addition, the correlation coefficient between liquidity proxies, i.e. value traded and turnover ratios, are positive but not highly strong (0.19). This is, as mentioned before, highly likely because of the disproportionate relationship between the size of overall economy, i.e. GDP, and stock markets.

Also, as the focus variable of the study, stock market liberalization (sml) variable has positive correlation coefficients with turnover, traded, and market capitalization ratios, 0.36, 0.31, and 0.16, respectively. These statistics indicate that the effect of stock market liberalization is higher on the stock market liquidity than stock market size, which is in line with the mainstream liberalization literature. In addition, credit (banking sector development), trade (trade openness), saving (savings), and income (GDP per capita) are the macroeconomic variables which have positive correlations with market development indicators from highest to lowest. These statistics may suggest that banking sector development, trade openness and savings are the most favorable macroeconomic determinants contributing to stock market development in EIC. In addition, looking at the negative correlation coefficients of inflation with market capitalization and value traded ratios, it could be inferred that inflation is not favorable for stock market development in EIC.

Table 5: Mean values and pairwise correlation matrix

Variables	Mean	SD	mrktcap	traded	turnover	inflation	trade	income	saving	credit	sml
mrktcap	0.53	0.56	1.00								
traded	0.22	0.31	0.82	1.00							
turnover	0.62	0.76	-0.19	0.19	1.00						
inflation	0.15	0.23	-0.33	-0.11	0.41	1.00					
trade	0.84	0.55	0.85	0.58	-0.29	-0.33	1.00				
income	1.00	0.00	0.17	0.08	-0.06	-0.23	0.05	1.00			
saving	0.23	0.12	0.52	0.49	-0.07	-0.11	0.51	0.13	1.00		
credit	0.51	0.36	0.86	0.62	-0.30	-0.42	0.90	0.03	0.53	1.00	
sml	0.73	0.28	0.16	0.31	0.36	0.27	0.05	0.21	0.36	0.11	1.00

This table shows both the mean and the coefficient correlations between the variables for EIC.

4.2. Results of the Models

The following sub-section exhibits the empirical findings and all regression results corresponding to the regression model 3.3. We examine the effect of SML on *market capitalization*, *value traded* and *turnover ratios*, respectively. As suggested by the post estimation tests results, the Random Effects estimator is employed to estimate the model 3.3. The regression results are reported in Table 6, 7 and 8, where the stand-alone effect of SML is shown in the first model, i.e. basis-model, and the macroeconomic control variables are incorporated subsequently.

Table 6 exhibits the results where market capitalization ratio is regressed on SML and the respective macroeconomic determinants. As the focus variable of the study, sml is significant at 1% in the very first two models, and it keeps its significance at 5% in the subsequent models. The results suggest that SML significantly increases stock market size in EIC. Furthermore, banking sector development (credit) is incorporated in the third and subsequent models, where the results show that it is significant at 1%. Nevertheless, income (GDP per capita) variable is significant at 10% only in the fourth model. The insignificant relationship with income (GDP per capita) variable, can be explained as follows: Banking sector is essential for resource allocation in the economies of EIC. According to Dewandaru (2014), the companies in these countries are limited regarding the conduits of raising funds to address an increase in the demand for output. Due to the fact that credit facilities are the major external fund source for economic growth, it is the increasing economic growth consequently helping to boost the stock market development. In addition, trade openness (trade) is incorporated into the fourth and the following models at 1% significance level. Inflation added in the last model has a negative coefficient with 1% significance level. The regression results suggest that while

increases in the banking sector development and trade openness contribute to the stock market enlargement, inflation is a deteriorating factor for the growing stock market size in EIC. Even though savings (saving) is not significant in the models where it is incorporated, i.e. the fifth and last models, it is significant in the model where it is the only variable in the right-hand side of the equation.¹¹ Therefore, the positive effect of savings on the stock market size is not as robust as the effects of other control variables. Domestic savings is one of the important sources to address the needs of local firms, thereby developing domestic capital markets. Emerging countries, in particular EIC, on average has poor savings performance. The results suggest that domestic savings have not reached to the level where its expected contribution on the stock market development would be significant.

Table 6: Panel random effects regression (Market capitalization)

The following table provides an overview of the determinants of stock market size. All variables used in the equation 3 are regressed on the dependent variable of stock market capitalization ratio, which is calculated as the total size of the stock market divided by GDP. The independent variables are sml, income, credit, trade, saving, and inflation, respectively. The definitions of the variables in the regressions are provided in Table 4. Since the effect of SML is the main focus of the study, first, the stand-alone effect of SML is exhibited in the first model, i.e. basis-model, and the macroeconomic control variables are incorporated into the basis model subsequently. Country cluster robust standard errors are reported in the brackets, *, ** and *** denote significance at 10%, 5% and 1% levels, respectively.

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5	Model 6
sml	0.078*** [0.03]	0.080*** [0.03]	0.087** [0.04]	0.085** [0.04]	0.086** [0.04]	0.087** [0.04]
income		6.439 [4.16]	10.975 [6.83]	11.748* [6.77]	10.846 [6.87]	10.150 [7.21]
credit			1.358*** [0.10]	0.792*** [0.17]	0.752*** [0.14]	0.683*** [0.16]
trade				0.408*** [0.12]	0.401*** [0.12]	0.412*** [0.13]
saving					0.233 [0.37]	0.267 [0.37]
inflation						-0.077* [0.04]
Constant	0.474*** [0.17]	-5.991 [4.04]	-11.184 [6.89]	-12.010* [6.81]	-11.132 [6.91]	-10.406 [7.25]
Country	7	7	7	7	7	7
Observations	107	107	107	107	107	107

Table 7 and 8 below exhibit the results where value traded and turnover ratios (both variables are proxies for stock market liquidity) are regressed on SML and the other macroeconomic determinants. The results exhibit that sml is significant at 5% in all models of Table 7 and 8, except the very first two models of Table 7 where its significance is 1%. Therefore, in line with

¹¹ Based upon the reader's request, the results can be shared.

the above results, SML significantly increases the stock market liquidity in EIC. Interestingly, while sml coefficients in Table 7 and 8 are similar, they are bigger in Table 8, which suggests that the effect of SML on turnover ratio is bigger in magnitude than on market capitalization and value traded ratios. These results support the descriptive results stated earlier. Furthermore, while banking sector development and inflation hold their high significance in the models where value traded ratio is the dependent variable (Table 7), interestingly none of the incorporated macroeconomic variables are seen significant in the models of Table 8. The determinants which are suggested important in the literature especially to explain the variations in the stock market size are not thoroughly explaining the liquidity variation in EIC. This implies that the liquidity performance is exposed to different factors in the stock markets of EIC.

Table 7: Panel random effects regression (Value Traded)

The following table provides an overview of the determinants of stock market liquidity. All variables used in the equation 3 are regressed on the dependent variable of value traded ratio, which is calculated as the total amount of value traded in the stock market divided by GDP. The independent variables are sml, income, credit, trade, saving, and inflation, respectively. The definitions of the variables in the regressions are provided in Table 4. Since the effect of SML is the main focus of the study, first, the stand-alone effect of SML is exhibited in the first model, i.e. basis-model, and the macroeconomic control variables are incorporated into the basis model subsequently. Country cluster robust standard errors are reported in the brackets, *, ** and *** denote significance at 10%, 5% and 1% levels, respectively.

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5	Model 6
sml	0.065*** [0.02]	0.066*** [0.02]	0.069** [0.03]	0.069** [0.03]	0.070** [0.03]	0.076*** [0.03]
income		0.981 [0.86]	2.872 [2.26]	3.054 [1.89]	2.614 [1.65]	1.091 [2.31]
credit			0.598*** [0.22]	0.564 [0.36]	0.529 [0.34]	0.493 [0.37]
trade				0.054 [0.16]	0.023 [0.18]	0.024 [0.18]
saving					0.379 [0.37]	0.487 [0.33]
inflation						-0.227** [0.09]
Constant	0.188** [0.07]	-0.797 [0.85]	-2.979 [2.37]	-3.188 [1.96]	-2.786 [1.71]	-1.233 [2.41]
Country	7	7	7	7	7	7
Obs.	107	107	107	107	107	107

Table 8: Panel random effects regression (Turnover)

The following table provides an overview of the determinants of stock market liquidity. All variables used in the equation 3 are regressed on the dependent variable of turnover ratio, which is calculated as the total amount of value traded in the stock market divided by the total

size of the stock market. The independent variables are sml, income, credit, trade, saving, and inflation, respectively. The definitions of the variables in the regressions are provided in Table 4. Since the effect of SML is the main focus of the study, first, the stand-alone effect of SML is exhibited in the first model, i.e. basis-model, and the macroeconomic control variables are incorporated into the basis model subsequently. Country cluster robust standard errors are reported in the brackets, *, ** and *** denote significance at 10%, 5% and 1% levels, respectively.

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5	Model 6
sml	0.163** [0.07]	0.164** [0.07]	0.164** [0.07]	0.164** [0.07]	0.165** [0.07]	0.172** [0.08]
income		3.866 [4.50]	3.846 [4.25]	3.954 [5.18]	3.227 [5.48]	2.704 [7.51]
credit			-0.037 [0.27]	0.058 [0.31]	0.018 [0.31]	0.023 [0.28]
trade				-0.062 [0.35]	-0.118 [0.36]	-0.038 [0.40]
saving					0.341 [0.72]	0.416 [0.92]
inflation						-0.242 [0.45]
Constant	0.576*** [0.19]	-3.307 [4.39]	-3.270 [4.11]	-3.376 [5.21]	-2.653 [5.45]	-2.180 [7.66]
Country	7	7	7	7	7	7
Obs.	107	107	107	107	107	107

4.3. Elaborations of the Significance of SML in the Stock Markets of EIC

SML is believed to play a catalyzer role in introducing, adapting and developing the necessary rules and regulations, standards, institutions and overall financial infrastructure in the domestic financial markets. Simply opening the conduits to foreign investors to invest in the domestic markets without providing relatively sound, stable, transparent, up to date, and competitive market conditions would not attract steady international capital inflow, which were on average the case in the early stages of liberalization in EIC as suggested by the relevant literature.¹² Supporting these studies, OECD (2005) elaborates on the fact that many countries in the MENA even did not have institutions which are in charge of capital market supervision. Moreover, incompetency in enforcing prudential rules and adequate supervision, limited availability of data and lack of transparency were the reasons attributed to Malaysia and Indonesia as the ones hardly hit by 1997/8 East Asia financial crisis (IMF, 1998)¹³. Even though EIC had been liberalizing their domestic stock markets gradually, these reports provide evidence suggesting that they were facing fatal deficiencies in the financial infrastructure, i.e. institutional and regulatory framework.

On the other hand, it is generally argued that financial liberalization can help to improve financial infrastructure (Beck and Demirguc-Kunt, 2009). Integration with international

¹² For results and explanations of the limited literature, please refer to Motivation and Research Question section under Introduction.

¹³ Retrieved from <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/1998/12/mathies.htm>.

markets forces domestic financial markets to transform the financial infrastructure by taking actions such as adaptation of international accounting standards, amending and improving security law, strengthening the protection for small and foreign investors, improving legal framework to govern financial institutions, and establishing and strengthening the role of regulatory and supervisory institutions. The OECD report (2005) continues stating that the institutions which are in charge of capital market supervision have been established and efforts have been exerted to enact and enforce necessary laws and regulations during the late 1990s and early 2000s. These improvements in the domestic capital markets are expected to bring closer monitoring, which in turn increases transparency and reliability. Closer monitoring, higher transparency and reliability are expected to increase the confidence level and risk appetite of international investors, i.e. attracting foreign capital inflow, towards domestic markets of EIC. These developments, in turn, are expected to increase information efficiency, decrease cost of capital, increase market size and liquidity. In this regard, conducting a comparative empirical study regarding the stock market efficiency between EIC and developed countries Rizvi et al. (2014) find that Turkey, Jordan, Egypt, Pakistan, and Malaysia are ranked as high efficient stock markets among both EIC and developed countries during the 2001 to 2011. Besides, Malaysia, Indonesia, and Turkey are constantly ranked highly efficient, which is in line with the fact that these countries have relatively more stable pattern of integration level among EIC.

We believe that SML prompted these affirmative developments in the capital markets of EIC. Therefore, the concrete affirmative consequences of SML in terms of market size, liquidity and foreign participation have started to materialize as follows: For example, the market capitalization rate jumped from 8.6% in 2002 to 23.8% in 2006; the turnover ratio increased from 14.9% in 2004 to 18.5% in 2006 in the Moroccan Stock Exchange (Wild and Lebdaoui, 2014). In the Jordanian Stock Exchange, the percentage of market capitalization rate arrived to 300 in 2005; the trading value increased from Jordanian Dinar (JD) 268.89 million in 1990 to JD 2,0318 million in 2008; and the turnover ratio drastically increased from 23.8% in 2003 to 72.7% in 2006 (Saadi-Sedik and Petri, 2006). As stated by Feyen (2010), Egypt stock exchange exhibited exceptional growth since the early 2002 until May 2008, albeit with a correction in 2006. With average yearly growth rate of around 27 percent, Egypt's stock market capitalization as a fraction of GDP reached to 107 percent in 2007. According to the author, stock market regulatory reform, strong economic growth, and *growing net portfolio inflows* that reached \$1.8 billion during the market's remarkable performance of 2005, which is the year that Egypt joined the World Federation of Exchanges, are the major drivers of this performance. Furthermore, Sabri (2008) states that while most of the stock markets in the Arab world witnessed a high volatility during 2003 to 2006, Morocco and Egypt were among the exceptions. In addition, his study illustrates that a substantial part of listed securities in the MENA financial markets belong to non-residents which includes both Arab and foreign investors, as dated in 2006. For instance, the share of non-resident investors reached about 46% of total ownership of listed securities in Jordanian stock exchange and 33% in Egypt stock

exchange. Furthermore, even though the local economic crisis occurred in 2000 brought the performance of Istanbul stock market (Turkey) almost a decade back, the daily average transaction volume reached USD600 million in 2004, and it continued to increase at 34% in 2005. In addition, the total market value increased from USD98 billion in 2004 to USD163 billion in 2005. Sevil et al. (2012) highlight that more than half of the capitalization of Turkish stock market is composed of foreign investors during the 2000s. Specifically, while the share of foreign investors was 52.2% in 2003, it jumped to 66.2% in 2010. The authors strongly believe that this is the result of improvements in information asymmetry, liquidity and depth of the local market which is achieved through the liberalization of domestic capital market.

According to Yeoh et al. (2010), even though the Malaysian stock market remained relatively small in terms of market size before 1990s, a remarkable growth in market capitalization and trading value have been observed since the early 1990s. While there were only 271 listed companies with a total market capitalization of USD47.87 billion and USD10.70 billion in total traded value in 1990, the number of listed companies increased to 618 with USD306.17 billion market capitalization and USD178.01 billion total traded value in 1996, just before the 1997/8 East Asia financial crisis. The authors strongly suggest that this is the result of liberal financial policies aimed at to attract foreign capital. Moreover, the statistics provided by Karim and Gee (2006) underlines the fact that all major trading partners were accounted for more than 40% of equity investment inside Malaysia during 1995 to 2001, except in 1998 when the equity investment of these partners dropped to 28.94%. According to Duasa and Kassim (2009), during the record high level of portfolio investment from 1993 to 1994, the foreign portfolio inflow exceeded the foreign outflow. However, as the reflection of 1997/8 crisis, there was a large gap between inflow and outflow at the expense of former in the second and fourth quarter of 1997, where the net portfolio investment reached to a record level of minus RM16 billion. Even though a substantial decrease was seen in the value of companies due to the crisis, the growth rate of Bursa Malaysia remained significant in the upcoming years. The stock market started to rebound to RM552.7 billion at the end of 1999. In 2007, the number of listed companies increased to 986 with USD325.29 billion market capitalization and USD169.72 billion value traded. In the post 2003 period, the foreign portfolio inflow has been consistently greater than that outflow, except for the fourth quarter of 2005, as the reflection of foreign investors' confidence.

Moreover, during the 1990s, the trading activity and the market capitalization had grown consistently in the Indonesian stock market. Muktiyanto (2015) states that the trading value more than doubled and market capitalization increased from 150 trillion to 215 trillion in the local currency terms. However, a significant decline occurred when the Indonesian economy was hardly hit by the 1997/8 East Asia financial crisis, which caused the market index to fall sharply. Even though the recovery started in 1999 in the stock market, the market index fell again in the early 2000s. In addition, foreign institutions held almost 70% of the free-float value of the Indonesian equity market, which is equivalent to 41% of the total market capitalization in Indonesia over the period of January 2002 to August 2007.

4.4. Policy Implications of the Results

Even though the mainstream approach generally provides full support to the liberalization of capital markets in the emerging countries, globalization of financial markets is associated with financial and economic crises in the literature. Accordingly, it is of utmost importance to ask the following question: *What are the economic policies to adapt in order to mitigate any possible severe effects of the liberalization policies?*

As suggested in the literature, e.g. Kaminsky (2008), opening a weak domestic financial system to large capital inflow carries risk, which originates from both the very nature of international financial capital and weak domestic financial infrastructure. In the case the domestic financial system is not equipped with sound and prudent institutional and regulatory framework, the pro-cyclical and irrational international financial capital may create financial crises. In this regard, the reports prepared by IMF (1998) and OECD (2005) draw attention to the followings: EIC located in MENA and East Asia were suffering from the absence of sound and prudent rules and regulations to enforce, and incompetence of the institutions which are in charge of capital market regulation, supervision and enforcement of the rules and regulations. These deficiencies generally cause limited availability of data and lack of transparency, which are the reasons for the deteriorating financial crises. This is because the opaque and limited data trigger the devastating potential of pro-cyclical and irrational international financial capital. Therefore, it is essential to strengthen the domestic financial system to improve transparency and reduce volatility in the domestic capital markets.

Moreover, the experiences from financial crises has showed us that current account deficit and debts, especially foreign debts, are two important risk factors for economic stability. This is because the devastating consequences of international capital outflows are seen in the emerging countries with alarming current account deficits and debt burden. In order to keep these factors under control, market-based instruments such as reserve requirements on foreign currency deposits and short-term borrowing, and prudential limits on foreign currency exposure may help to moderate financial flows. In this regard, (i) flexible monetary and exchange rate policy, and (ii) preserving sufficient amount of reserves are crucial policy decisions in order to alleviate the possible severe consequences of international financial capital.

Nevertheless, as economies become more integrated with international markets, assets and liabilities become denominated in foreign currency, and the banking sector becomes part of the international banking system. This transformation leads to high transmission of international interest rates and prices to the domestic economies. Also, when contagious crises occur, governments are generally getting left with insufficient resources to stop the currency attacks. Therefore, the policy options such as flexible monetary and exchange rate policy and preserving sufficient amount of reserves may not always provide the expected results. Thus, the responsibility of taking preventive actions cannot be left only on the shoulders of individual liberalized countries. In this regard, international financial authorities are supposed

to play active role at country, regional and global levels. Accordingly, building a sound international financial architecture to prevent and manage the financial crises in a coordinated way is essential. In connection to this, Schmukler (2008) suggests establishing international arrangements for mutual consultation, monitoring, and collaboration which covers a broad range of economic policy subjects. Setting international standards for transparency and information dissemination, bank supervision and regulation, disclosure in security markets, accounting and auditing rules, bankruptcy procedures, and corporate governance are crucial steps that are already initiated, and need to be strengthened through the international arrangements.

Conclusions

The objective of this study was to investigate whether stock market liberalization is detrimental or beneficial economic policy for stock market development in EIC. We applied RE estimator on our static regression model with market capitalization ratio as the proxy for market size and value traded and turnover ratios as the proxies for market liquidity, which are all the dependent variables representing stock market development with five control variables (income, trade, saving, credit and inflation). First proposed by Edison and Warnock (2001), then became widely preferred in measuring stock market liberalization, the preferred proxy used by this study is calculated based on the two indices which are computed by Standard and Poor's/International Finance Corporation (SP/IFC). The results of the regression models suggest that SML significantly increases stock market size and liquidity in EIC. This finding is consistent with Levine and Zervos (1998), Fuchs-Schundeln and Funke (2001), Bekaert et al. (2003), and Naceur et al. (2008). In addition, banking sector development and trade openness are the significant positive determinants, whereas inflation has a detrimental effect on stock market size in EIC. Since the effect of SML is of great concern to the economic policymakers, corporations, and investors, the results carry policy-oriented implications. Stock market development is essential for the economic policy makers, especially for those in the emerging countries since it helps channel financial resources in the direction of investment opportunities with the highest marginal productivity of capital. High-return projects generally require a long-term commitment of capital, which renders investors to bear high default and liquidity risk. While illiquid financial markets motivate households to opt for short-term and low-yield investments, higher liquidity renders long-term and high-yield investments more attractive because the liquid markets allow investors to sell securities quickly and cheaply if they need to access their funds. Consequently, SML contributes to the conduciveness of stock markets for investors and enlarges the pool of funds for the interest of corporations. We consider that our analysis could be expanded by further scoping down from country level to industry level. Thus, the similarities and differences among industries with regards to the effect of SML would be analyzed. Furthermore, by narrowing down the scope from industry to company level, the effect of SML can be examined on the Shariah-compliant companies.

References

- Achy, L. (2005). Financial liberalization, savings, investment, and growth in MENA countries. *Research in Middle East Economics* 6, 67–94.
- Baer, W. (1967). The inflation controversy in Latin America: A survey. *Latin American Research Review*, 2(2), 3-25.
- Beck, T., & A. Demirgüç-Kunt (2009). Financial Institutions and Markets across Countries and over Time: Data and Analysis. *Policy Research Working Paper 4943*. Washington, DC, United States: World Bank.
- Beck, N., & Katz, J. N. (1995). What to do (and not to do) with time-series cross-section data. *American political science review*, 89(03), 634-647.
- Bekaert, G., & Harvey, C.R. (1995). Time-varying world market integration. *Journal of Finance* 50, 403-444.
- Bekaert, G., & Harvey, C. R. (2000a). Capital Flows and the Behaviour of Emerging Market Equity Returns. *University of Chicago Press*, (January), 159–194.
- Bekaert, G., & Harvey, C. R. (2000b). Foreign Speculators and Emerging Equity Markets. *Journal of Finance*. 55, 565–613.
- Bekaert, G., Harvey, C. R., & Lundblad, C. T. (2003). Equity Market Liberalization in Emerging Markets. *Journal of Financial Research*, 26(3), 53–79.
- Bekaert, G., Harvey, C.R, & Lundblad, C. (2005). Does financial liberalization spur growth? *Journal of Financial Economics*, 77(1), 3–55.
- Bhagwati, J. (1998). The capital myth. *Foreign Affairs*, May/June, pp. 7–12.
- Boyd, J. H., Levine, R., & Smith, B. D. (2001). The impact of inflation on financial sector performance. *Journal of Monetary Economics*, 47(2), 221–248.
- Demetriades, P., & Law, S. H. (2005). *Sources of financial development: Some cross-country results*. mimeo, University of Leicester.
- Demirgüç-Kunt, A., & Levine, R. (1996a). Stock Markets, Corporate Finance, and Economic Growth: An Overview. *The World Bank Economic Review* 10 (2), pp. 223-239.
- Demirgüç-Kunt, A., & Levine, R. (1996b). Stock market development and financial intermediaries: stylized facts. *World Bank Econ. Rev.* 10 (2), 291–321.
- Dewandaru, G., Rizvi, S. A. R., Bacha, O. I., & Masih, M. (2014). What factors explain stock market retardation in Islamic Countries. *Emerging Markets Review*, 19, 106-127.
- Duasa, J., & Kassim, S. H. (2009). Foreign portfolio investment and economic growth in Malaysia. *The Pakistan Development Review*, 109-123.
- Edison, H.J., & Warnock, F.E. (2001). A Simple Measure of the Intensity of Capital Controls. *Journal of Empirical Finance*, 10, 81-103.

- Edwards, J., & Fischer, K. (1994). An Overview of the German Financial System. *Capital Markets and Corporate Governance*.
- Feyen, E. (2010). Finances of Egyptian Listed Firms and the Performance of the Egyptian Stock Exchange. *World Bank Policy Research Working Paper* No. 5213.
- Fuchs-Schündeln, N., & Funke, N. (2001). Stock market liberalization: Financial and macroeconomic implications. *IMF Working paper*, No. 01/193, Washington, DC.
- Garcia, F.V., & Liu, L. (1999). Macroeconomic Determinants of Stock Market Development. *Journal of Applied Econometrics*, 2 (1), 29–59.
- Gentzoglani, A. (2007). Financial integration, regulation, and competitiveness in the Middle East and North African countries. *Managerial Finance* 33, 461–476.
- Granger, C.W.J., & Huang, B. (1999). Occasional structural breaks and long memory. *Department of Economics Discussion Paper* No. 99 – 14, University of California, San Diego.
- Gentzoglani, A. (2007). Financial integration, regulation, and competitiveness in the Middle East and North African countries. *Managerial Finance* 33, 461–476.
- Henry, P.B. (2000a). Stock market liberalization, economic reform, and emerging market equity prices. *Journal of Finance*, 55, 529-564.
- Henry, P.B. (2000b). Do stock market liberalizations cause investment booms? *Journal of Financial Economics*, 58, 301–334.
- Huang, W. (2006). Emerging markets financial openness and financial development. *University of Bristol Discussion Paper*, 588.
- Huang, W. (2008). Stock Market Effects of Emerging Markets Financial Liberalization. Working Paper.
- Kim, E.H., & Singal, V. (2000). Stock Market Openings: Experience of Emerging Economies. *Journal of Business*, 73(1), 25–66.
- Kaminsky, G., & Schmukler, S. (2003). Short-run pain, long-run gain: the effects of financial liberalization. *National Bureau of Economic Research*.
- Karim, M.Z.A., & Gee, C.S. (2006). Stock Market Integration Between Malaysia and its Major Trading Partners (1994-2002). *Applied Econometrics and International Development*, 2006, vol. 6, issue 3, 203-224.
- Krugman, P. (1998). Saving Asia: It's time to get radical. *Fortune*, 7 September, pp. 74-80.
- La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F., Shleifer, A., & Vishny, R.W. (1996). Law and Finance. *NBER Working Paper* No. 5661.
- Levine, R. (1991). Stock Markets, Growth, and Tax Policy. *Journal of Finance* 46 (4): 1445-65.
- Levine, R. (2005). *Finance and Growth: Theory and Evidence*. In: P. Aghion & Durlauf, S., ed. 2005. Handbook of Economic Growth. Elsevier. Ch.12.

- Levine, R. & Zervos, S. (1998). Capital market liberalization and stock market development. *World Development*, Vol. 26, pp. 1169-83.
- Muktiyanto, I. (2015). *Determinant Factors of Market Liquidity in the Indonesian Equity Market* (Doctoral dissertation, Victoria University).
- Naceur, S., Ghazouani, S., & Omran, M. (2007). Does stock market liberalization spur financial and economic development in the MENA region? *Journal of Comparative Economics*, 36(4), 673–693.
- OECD (2005) Challenges for Reform of Financial Markets in MENA Countries. *Working Group 4, Proceedings*.554.
- Prasad, E., Rogoff, K., Wei, Shang-Jin & Kose, M. A. (2003), Effects of Financial Globalization on Developing Countries: Some Empirical Evidence. *IMF Working Paper*.
- Rizvi, S. A. R., Dewandaru, G., Bacha, O. I., & Masih, M. (2014). An analysis of stock market efficiency: Developed vs. Islamic stock markets using MF-DFA. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*, 407, 86-99.
- Rodrik, D. (1998). Who needs capital account convertibility? *Princeton Essays in International Finance* 207, 55–65.
- Saadi-Sedik, T. & Petri, M. (2006). The Jordanian Stock Market-Should You Invest in It for Risk Diversification or Performance? *IMF Working Paper, Middle East and Central Asia Department*.
- Sabri, N. R. (2008). The impact of trading volume on stock price volatility in the Arab economy. *Journal of derivatives & Hedge funds*, 14(3), 285-298.
- Sevil, G., Ozer, M., & Kulah, G. (2012). Foreign Investors and Noise Trade in Istanbul Stock Exchange. *International Journal of Business and Social Science*, Vol. 3, No.4.
- Singh, A. (1993). Should developing countries encourage stock markets? *United Nations Conference on Trade and Development Review*, 4, 1 - 28.
- Stiglitz, J. (1999). Reforming the global economic architecture: lessons from recent crises. *Journal of Finance* 54, 1508–1521.
- Stiglitz, J. (2002). *Globalization and its Discontents*. W.W. Norton, New York.
- Stiglitz, J., Ocampo, J. A., Spiegel, S., French-Davis, R., and Nayyar, D. (2006). *Stability with Growth: Macroeconomics, Liberalization, and Development: Macroeconomics, Liberalization, and Development*. Oxford University Press.
- Stulz, R. M. (2005). The limits of financial globalization. *Journal of Finance* 60, 1595-1638.
- Taylor, J.B., 1983. Union wage settlements during a disinflation. *American Economic Review* 73, 981–983.

- Wild, J. & Lebdaoui, H. (2014). Stock Market Performance and Economic Growth in Morocco. *Global Advanced Research Journal of Management and Business Studies*, Vol. 3(5).
- Yeoh, B. K., Hooy, C. W., & Arsad, Z. (2010). Time-varying world integration of the Malaysian stock market: A Kalman Filter approach. *Asian Academy of Management Journal of Accounting and Finance*, 6(2), 1–17.

Appendices

Table A1: List of Countries with Time Coverage

Emerging Islamic Countries			
No	Country	EIC/ENIC	Period
1	Egypt	EIC	1997-2008
2	Indonesia	EIC	1990-2008
3	Jordan	EIC	1989-2001
4	Malaysia	EIC	1989-2008
5	Morocco	EIC	1997-2008
6	Pakistan	EIC	1991-2001
7	Turkey	EIC	1989-2008
Emerging non-Islamic Countries			
No	Country	EIC/ENIC	Period
1	Argentina	ENIC	1989-2008
2	Brazil	ENIC	1989-2008
3	China	ENIC	1993-2008
4	Colombia	ENIC	1991-2001
5	Czech Rep.	ENIC	1995-2008
6	Greece	ENIC	1989-2002
7	Hungary	ENIC	1993-2008
8	India	ENIC	1992-2008
9	Israel	ENIC	1997-2008
10	Korea Rep.	ENIC	1992-2008
11	Mexico	ENIC	1989-2008
12	Peru	ENIC	1993-2001
13	Philippines	ENIC	1989-2008
14	Poland	ENIC	1994-2008
15	Russia	ENIC	1997-2008
16	South Africa	ENIC	1994-2008
17	Thailand	ENIC	1989-2008

Table A2: Post Estimation Tests (Estimator Selection)

The following tables present the results of the post estimation tests conducted on the stock market development model (3.3). The test is based on the recommendation of, among others, Baltagi (2005) and Wooldridge (2010). All tests have been reported in the following tables. The corresponding p-value estimates of each test namely, BPLM, Hausman and Heteroskedasticity test are presented. Country cluster robust standard errors are reported in the brackets. *, ** and *** denote significance at the 10%, %5 and 1% levels, respectively.

The BPLM test for unobservable effects, tests the null hypothesis of equal variances across countries; $H_0: Var(a_i) = 0$. The results show that in all models the null hypothesis is rejected and hence it can be documented that unobservable effects are present. Next, Hausman test has been applied in order to estimate the consistency and efficiency of the RE estimation vs. FE estimation. The Hausman test examines whether the estimated coefficients from the FE estimation and the RE estimation is statistically significant; $H_0: \hat{\beta}_{RE} = \hat{\beta}_{FE}$. The rejection (p-value<0.05) of the test is commonly interpreted as a rejection of the RE model estimation, although Wooldridge (2010) lists a number of potential drawbacks of this interpretation. The results in general show that RE is the appropriate estimator for the models of market capitalization, value traded and turnover ratios.

	Market Capitalization			Value Traded			Turnover		
	RE	FE	RE	RE	FE	RE	RE	FE	RE
sml	0.087** [0.04]	0.087** [0.04]	0.088*** [0.02]	0.076*** [0.03]	0.076** [0.03]	0.078*** [0.02]	0.172** [0.08]	0.172** [0.08]	0.176*** [0.05]
income	10.150 [7.21]	10.150 [3.74]	8.509** [3.98]	1.091 [2.31]	1.091 [2.31]	1.444 [3.37]	2.704 [7.51]	2.704 [7.51]	4.611 [9.47]
credit	0.683*** [0.16]	0.683*** [0.17]	0.504** [0.20]	0.493 [0.37]	0.493 [0.37]	0.568 [0.37]	0.023 [0.28]	0.023 [0.28]	0.139 [0.48]
trade	0.412*** [0.13]	0.412*** [0.11]	0.310 [0.19]	0.024 [0.18]	0.024 [0.18]	0.155 [0.16]	-0.038 [0.40]	-0.038 [0.40]	0.253 [0.46]
saving	0.267 [0.37]	0.267 [0.32]	0.123 [0.80]	0.487 [0.33]	0.487 [0.33]	0.297 [0.68]	0.416 [0.92]	0.416 [0.92]	0.271 [1.91]
inflation	-0.077* [0.04]	-0.077 [0.14]	-0.200 [0.18]	-0.227** [0.09]	-0.227** [0.09]	-0.334** [0.15]	-0.242 [0.45]	-0.242 [0.45]	-0.377 [0.42]
Constant	-10.406 [3.76]	-10.406 [3.76]	-8.527 [4.03]	-1.233 [2.41]	-1.233 [2.41]	-1.664 [3.41]	-2.180 [7.66]	-2.180 [7.66]	-4.292 [9.59]
R^2			0.276			0.305			0.136
Adj. R^2			0.182			0.215			0.024
Obs.	107	107	107	107	107	107	107	107	107
Post Estimation Test									
bplm	0.083			0.004			0.000		
hausman	0.272			0.378			0.779		
hettest	0.000			0.000			0.000		

Standard errors in brackets, * p<0.10, ** p<0.05, *** p<0.01

Türkiye’de Zekatın Kurumsallaşmasına Sosyo-Kültürel Bir Yaklaşım

Muhammed Beşir Çalışkan *

Received: 01.11.2019

Accepted: 04.01.2020

DOI: 10.25272/ijisef.641305

Type: Research Article

Öz

Zekatın organizasyon yapısına kavuşturulması meselesi, günümüz Müslümanları adına önemli bir yere sahiptir. Bu doğrultuda değişik coğrafyalarda önemli çalışmalar yapılmış, müesseseleşme yaygınlaşmıştır. Bu çalışmaların arkasında sadece dini nedenler dayanak olarak gösterilmemiş, meselenin diğer boyutları da ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışmada bu nedenler dört ana başlık altında, ekonomik, siyasi, sosyal ve dini açıdan değerlendirilmiştir. Ülkemiz özelinde de kurulması muhtemel böyle bir yapının, ne gibi zorluklarla karşılaşacağı toplumda var olan armağan ilişkileri ve bağlamsal ahlak üzerinden gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Zekat, Kurumsallaşma, Armağan Kültürü, Bağlamsal Ahlak

Jel Kodları: B59, E02, E71

A Socio-Cultural Approach to Institutionalization of Zakat in Turkey

Abstract

The issue of establishing zakat institute is crucial for contemporary Muslim world. Several studies have been carried out in different geographies and institutionalization has become widespread. Beyond these studies, not only religious reasons were shown as a basis, but other aspects of the issue were tried to be considered. The reasons are evaluated under four main categories: economic, political, social and religious. The difficulties that may be confronted in Turkey, have been demonstrated through the potlach and contextual morality in the society.

Keywords: Zakat, Institutionalization, Potlach, Contextual Morality

Jel Codes: B59, E02, E71

* Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi, İslam Ekonomisi ve Finansı Uygulama ve Araştırma Merkezi, muhammedcaliskan@sakarya.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3990-9794>

Giriş

Zekat, cari ekonomik düzene alternatif bir model arayışında olan Müslümanlar için sosyal adaleti temin noktasında ilk akla gelen çözümlerden biridir. Sadece zekat ibadetinin tam bir şekilde yerine getirilmesi ile bu amacın gerçekleşeceğine yönelik inanç insanlar arasında oldukça yaygındır. Türkiye özelinde de bu doğrultuda çalışmalar yapılmıştır (Gümüş, Yardımcıoğlu ve Altıntaş, 2019). Dolayısıyla araştırmacıların, politika yapıcılarının ve sivil toplum kuruluşlarının bu alana ciddi bir ilgisi mevcuttur. Özellikle İslam İktisadı ile ilgili çalışmaları olan kişilerin zekat konusunu göz ardı etmeleri mümkün değildir. Bu popüler konunun en önemli gündemlerinde biri de zekatın devlet eliyle kurumsallaştırılmasıdır.

Zekatın kurumsallaşmasını tartışmadan önce kurumsallaşmanın kendisini irdelememiz daha doğru olacaktır. Türkiye’de bir kurum ihdas edildiğinde, kurumun kurulmasına neden olan problemin de ortadan kaldırıldığına yönelik bir algı söz konusudur (Önderman, 2007). Bunu delillendirmek için klasik bir örnek olarak Tanzimat döneminden günümüze bürokrasinin toplumu dönüştürmek için takındığı tepeden inme tutumu öne sürebiliriz. Bu yargıya göre, ülkemizde bir zekat kurumu tesis edilebilirse insanların zekat ibadetine olan teveccühü artar diyebiliriz kolaylıkla. Metnin amacı tam olarak bu anlayışı sorgulamaktır. Yapılan tartışmalar fıkıh ekseninde ilerlemeyecektir. Yoksa bir İslam devletinde zekatın merkezden toplanması konusunda bir şüphe yoktur (Selçuk ve Görmüş, 2019). Hz. Peygamber (s.a.v) döneminden itibaren zekat merkezden görevlendirilen yetkililer tarafından toplanmaktadır. Dolayısıyla zekata kurumsal bir kimlik kazandırma çabalarına pejoratif bir tutum takınmak ya da hiçe saymak, bu uygulamanın kaynağını da beraberinde sorgulamayı getirmektedir. Böyle bir sorgulamaya girmek gibi bir gaye bulunmamaktadır. Buradaki amaç, insanların yapılan bu çalışmaları doğru bir yere konumlandırıp, sonuçlarını da doğru bir şekilde öngörmelerini sağlamaktır. Aksi takdirde yaşanan hayal kırıklıkları ve istenilen sonuçlara ulaşamamasının nedeni olarak uygulamanın kendisi görülebilir. Bu ise iyi bir niyetle yola çıkılmasına rağmen insanları yanlış bir menzile götürmektedir ki önceki durumdan daha kötü bir konuma düşmek anlamına gelir.

1. Zekatın Kurumsallaştırılmasının Nedenleri

Bu bölümde merkezi bir zekat müessesesi tesis etme çabalarının arkasında yatan nedenler ekonomik, siyasi, sosyal ve din bağlamında incelenecektir ve tartışılacaktır. Ülkemiz için önerilen modelleri analiz etmeden önce bu resmin doğru bir şekilde ortaya konması, böyle bir müessesenin ne amaçla kurulup, sonuçlarının da neye göre değerlendirilmesi gerektiğinin tespiti açısından önem arz etmektedir. Meseleyi mümkün mertebe geniş bir şekilde incelemek için böyle bir tasnife gidilmiştir. Var olan uygulamalarda belli alt başlıkların öne çıktığı görülmekle birlikte, bir bütün olarak da geçerli olabilmektedirler.

1.1. Ekonomik Nedenler

Konunun iktisadi yönü ele alındığında ilk akla gelecek şey, zekatın kurumsallaşmasıyla birlikte toplanılan miktarın da artacağına yönelik iddia olacaktır. Fakat bu iddianın test edilebilmesi için öncelikle elimizde zekatın merkezi bir kurum tarafından toplanmadan önce ne miktarda dağıtıldığına dair bir veri bulunması gerekmektedir. TÜSEV tarafından yayınlanan “Türkiye’de Bireysel Bağışçılık ve Hayırseverlik” adlı raporda, insanların zekat verip vermediklerine ve bağışlarını ne ölçüde kurumlar aracılığıyla gerçekleştirdiğine dair saha çalışması sonuçları yer almaktadır (Çarkoğlu ve Aytaç, 2016). Ancak yukarıda bahsettiğimiz karşılaştırmayı yapmak için yeterli çalışmalar yoktur. Bu noktada unutulmaması gereken şey şudur ki, hayır faaliyetlerinde veri toplamak ve veriye ulaşmak çok zordur (May, 2013). Sorunun çözümü için yapılan şeylerden biri ülkelerin zekat potansiyellerini hesaplayarak, böyle bir miktarın ekonomiye enjekte edildiğinde ortaya çıkaracağı sonuçlarla ilgili projeksiyonlar yapmak ve halihazırdaki durumu elde edilen sonuçlarla kıyaslamak olmuştur (Turan, 2018). Lakin bunun sağlıklı bir yöntem olduğunu söylemek oldukça güçtür. Özellikle hayvancılık ve tarım sektöründeki değişken oranlı zekatı doğru bir şekilde hesaplayabilmek ülke bazında mümkün değildir. Banka mevduatlarından yola çıkılarak yapılacak bir hesap ise kişilerin bilgilerine tam manasıyla haiz olunmadığı için kesin bir sonuç ortaya çıkaramayacaktır. Örneğin, bir kişinin banka hesabında o an için nisap miktarının üstünde bir meblağ bulunabilir ama bu kişinin sahip olduğu borcu onun zekat mükellefi olmasını engelleyebilir. Verilen örneğe, o kişinin borçlu olduğu kişinin de zekat vermekle yükümlü olduğu ve dolayısıyla bu miktarın alacaklının zekat nisabına dahil edilebileceği şeklinde bir itiraz getirilebilir. Küreselleşmenin bu kadar yaygın olduğu günümüzde bu durumun her zaman geçerli olmayacağı açıktır. Dolayısıyla böyle bir hesaplama bize kesin bir sonuç vermekte yetersiz kalacaktır.

Diğer bir mesele ise atıl konumdaki varlıkların zekat sayesinde ekonomiye kazandırılmasıdır. Kurulacak müessese sayesinde bu süreç daha etkin bir şekilde yönetilebilecektir (Selçuk ve Görmüş, 2019). Sermayenin dağıtılması her ne kadar cari ekonomik düzen için ilk bakışta hoş karşılanmasa bile sonrasında olumlu etkileri olacağı muhakkaktır. Daha çok toplamak için önce dağıtmak gerekebilir. Fakat bu konuyu değerlendirirken başka bir yöne dikkat çekmek gerekmektedir. Aslında burada verimliliği sağlayan şey kayıt dışı oluşabilecek ekonomileri kayıt altına almakla olmaktadır. Yani insanların yastık altlarında tuttıkları varlıkları, devletten gizledikleri ticari malları veya toprakları merkezi zekat kurumu sayesinde finansal sistemin içine girecektir. Bu durum ise özellikle vergi konusunda devletten korunmaya çalışan insanları başka bir noktada açığa düşüreceğinden dolayı insanların zekat kurumuna olan rağbetini düşürecektir. Bunun örneğini zekatın Malezya’da ilk olarak kurumsallaştığı dönemde görmekteyiz. Uygulamaya öşür ile başlanmış ve insanlardan tarlalarını ve hasatlarını amillere beyan etmeleri istenmiştir. Fakat çoğu kişi bunu reddetmiştir. Reddetmeyen kişiler arasında ise tarlasının ölçüsünü ve hasadının miktarını az olarak beyan edenler olmuştur (May, 2013). Zekat için ayrılan atıl fonların merkezi bir kurum tarafından toplanmasının, sosyal harcamalar noktasında devlet bütçesini de rahatlatacağını ve daha iyi

planlama yapılabileceğini söyleyenler de olmuştur (akt. Selçuk ve Görmüş, 2019). Fakat burada da ne kadar toplanılacağı meçhul olan bir miktar üzerinden planlama söz konusu olacaktır. Dolayısıyla bütçe için daha büyük sorunlar ortaya çıkarması olasıdır.

1.2. Siyasi Nedenler

Devletin müdahil edilmek istendiği bir alanın politik yönünü ihmal etmek konunun eksik anlaşılmasına neden olacaktır. Ayrıca İslam iktisadına politik ekonomi düzleminde yaklaşma eğilimi bu noktada işimize yarayacaktır (Asutay, 2007). İslam coğrafyasındaki siyasi otoritelerin zekat toplama işini devlet eliyle gerçekleştirmek istemeleri ilk olarak meşruiyetlerinin sorgulanmasına neden olmuşlardır. İnsanlar, ulus devletin böyle bir hakkı olup olmadığına dair şüpheye düşmüşlerdir. Hatta Malezya'da ilk başlarda halk arasında devletin topladığı ve insanların kendi dağıttıkları zekatlara farklı isimler verilmiştir. İlkinin ismi zekat raja yani devlet zekatı, ikincisinin ismi ise zekat peribadi yani hakiki zekattır. İnsanlar, meşru olarak görmedikleri yönetimlerine zekatlarını vermek istememişlerdir (May, 2013). Aynı durum Filistin'de de yaşanmış, Batı Şeria yönetimi zekat paralarını toplamak istediğinde gerek kendi ülkelerinde gerekse de dışardan gelen miktarlarda ciddi bir düşüş yaşanmıştır. Ayrıca devletin toplanan paraları nerede tutacağı, nasıl dağıtacağı soruları da insanların zihinlerini meşgul etmiştir. Pakistan'da toplanan paraların vadeli hesaplarda tutulması ve dağıtılan kişilerin şüpheli olması insanların buraya teveccühünü azaltmıştır (May, 2013). Bu tepkileri anlamak için insanların modern ulus-devlete karşı tepkisini bilmemiz gerekmektedir. Otoritelere tam manasıyla güven duyulmadığı için insanlar kendilerine alanlar oluşturmaya çalışmışlardır. Bunun da finansmanını zekat gibi hayır paraları sayesinde sağlayabilmişlerdir. Hayır faaliyetleri kişisel çabalar üzerinden moderniteye karşı sosyal ve ekonomik bir direnç noktası oluşturmuştur (Hart, 2007). Yani zekatla birlikte ortaya çıkan kayıt dışı ekonomi, modern ulus devletten bağımsız bir politik alan oluşmasını sağlamıştır. Bu alanı dağıtmak ise devletin ortaya koyacağı bir zekat toplama sistemiyle mümkün olacaktır. Keza Mısır özelinde bunun örneğini görmek mümkün olacaktır. Mısır yönetimi, devlet kontrolünde olmayan camilerin zekat gelirlerini engellemek istemesinden dolayı kendi kontrollerindeki camilerde zekat toplamaya başlamıştı. 80'li yıllarda alınan bu kararlar halk arasında ilgi görmemiş, insanlar zekatlarını tekrar diğer camilere vermeye veya kendi imkanlarıyla dağıtmaya başlamışlardır (May, 2013). Endonezya'da ise hem devletin hem de sivil toplum kuruluşlarının zekat kurumları mevcuttur. Fakat bu kurumlar da ülkenin zekat potansiyelinin önemli bir kısmını toplamakta başarısız olmuşlardır. Tahmin edilen toplam zekat miktarı 19,3 trilyon Endonezya rupisi iken toplanılan tutar 1,5 trilyon Endonezya rupisi olmuştur. Bu miktarı artırmaya yönelik önlem ise devletin kendi zekat kurumunu tek yasal zekat toplama otoritesi ilan etmesidir. Zekat konusunda insanların devlete olan güvensizlikleri, onları yerel organizasyonlara yönlendirmiştir (Halimatusa'diyah, 2015).

1.3. Sosyal Nedenler

Giriş kısmında da belirtildiği üzere zekatın sosyal düzeyde çok önemli etkileri ortaya çıkmaktadır. Özellikle sosyal adaletin sağlanması noktasında zekat, Müslüman toplumlar içinde çok önemli roller oynamaktadır. Kurumsallaşmış bir yapıya sahip olması zekatın düzenleyici yanının daha iyi ortaya çıkmasını sağlayabilir düşüncesi, alanla ilgilenen araştırmacılar arasında yaygındır. Fakirliğin azaltılması yönünde zekatın etkisiyle ilgili çalışmalar sıklıkla yapılmaktadır (Ali ve Hatta, 2014; Halimatusa’diyah, 2015; Muhammad, Ali ve ImranAbdullah, 2013; Sarif, 2013; Sohag, Mahmud, Alam ve Samargandi, 2015). Fakat kurumsallaşmış zekatın etkilerinin tam olarak ortaya konması zor olmaktadır. Şunu unutmamak gerekir ki halihazırda zekatlarını ödeyen insanlar bulunmakta ve merkezi kuruma da ödemeyi yapacak insanlar genellikle bu grup içerisinden olacaktır. Zekatın bölgesel fakirliği ortadan kaldırma noktasında etkili olup olamayacağına dair Bangladeş özelinde yapılan bir çalışmada, organize edilmiş bir zekat dağıtımının insanların hayatlarına olumlu etkileri olduğunun gözlemlendiği fakat tam manasıyla yoksulluğu bitiremediği belirtilmiştir. Halbuki bu araştırmanın yapılma amacı, mikrofinans uygulamalarının fakirliği ortadan kaldırmada başarısız olduğu düşüncesinden yola çıkarak bu sorunun zekatla çözülebileceğini ortaya koymaktır. Bu düşüncenin arka planında yatan şey ise, inanç sistemlerinin ve kalkınma uygulamalarının birbirleriyle çelişen şeyler değil, bütünleşebilen bir yapıya sahip oldukları kanaatidir (Sohag ve diğerleri, 2015).

Zekatın sosyal etkilerinden birisi de zengin ve yoksul kimseler arasında bir köprü kurarak, alt gelir grubundaki insanların kendilerini toplumdan dışlanmış hissine kapılmasını engellemesidir (Selçuk ve Görmüş, 2019). Varlıklı kimseler zekatlarını vererek mallarını temizlemiş olmakta, aynı zamanda toplumdaki yoksulluk da azalmaktadır. Bu döngüyle birlikte bereketin hasıl olduğu görülecektir (Ali ve Hatta, 2014). Fakat kurumsallaşmış zekat uygulamalarının da eksik kalacağı yönler olacaktır. Zekat veren ve alan arasındaki karşılaşmayı önlemekle birlikte toplumda iyice zayıflamaya başlayan sosyal ilişkilere zarar verme ihtimaline sahiptir. Günümüzde yaygınlaşan toplu konut siteleri halihazırda değişik gelir gruplarında bulunan insanların var olan temas noktalarını ortadan kaldırırken, insanların hayır faaliyetleri için bir araya gelme gereksinimi de bu kurumun ortadan kaldırması mümkündür. Bu noktada şöyle bir itiraz getirilebilir; insanlar zaten yardımlarını belirli dernekler, vakıflar üzerinden gerçekleştiriyor ve bizzat bu faaliyetlerin içinde yer almıyorlar. Fakat söz konusu zekat olduğunda insanların meseleye daha hassas davrandıklarını varsayabiliriz çünkü bu farz olan bir ibadettir. İnsanlar kendi dağıttıkları zekatlarını özellikle yakın çevrelerine ve akrabalarına vermeyi tercih etmektedirler veya güvendikleri insanlara muhtaç kişilere ulaştırması için teslim ederler. Bu durum aynı zamanda toplumun bağlarını güçlendirir ve dayanışmanın tesisini kolaylaştırır. Ayrıca sivil toplum faaliyetlerinin bazıları zekat yoluyla finanse edilmektedir ve devletin bu alana dahil olması sivil alanın zarar görmesine neden olabilir. Bununla ilgili sıkıntılar Pakistan’da yaşanmıştır. İlk olarak Ziya-ül Hak tarafından başlatılan zorunlu zekat toplama uygulaması, medrese ulemasını endişelendirmiştir çünkü bu medreseler, büyük ölçüde topladıkları zekat

ve bağış paralarıyla hizmet vermekteydiler. Merkeze gidecek zekat paralarının ne derece geri döneceği bir soru işaretiydi. Ayrıca, toplumla medresenin arasındaki bağlar da bu uygulamayla zayıflama ihtimaline sahipti. Bu nedenle uygulamaya karşı çıkmıştır (May, 2013).

1.4. Dini Nedenler

Her ne kadar başka yönleri ön plana çıkartılırsa çıkartılsın, nihayetinde zekat bir ibadettir. Dini yaşama noktasında hassas davranmaya çalışan insanların ibadetlerini de en uygun şekilde yerine getirmek istemeleri gayet doğaldır. Zekat Hz. Peygamber (s.a.v) tarafından bizzat veya görevlileri vasıtasıyla toplandığından ve uzun bir süre de insanlar tarafından otoriteye verilerek icra edildiğinden günümüzde de bu şekilde yerine getirilmek istenmektedir. Hz. Osman döneminden itibaren toplama usulü değişmiş olsa bile Osmanlı dönemi de dahil merkezi bir zekat toplama uygulamasını tarihte görmüş bulunuyoruz (Selçuk ve Görmüş, 2019). Fakat bu konuyla alakalı modern dönemde bazı ihtilaflar ortaya çıkmıştır. Bir grup zekatın devlet tarafından toplanması gerektiğini düşünürken, bir grup modern ulus-devletlerin zekat toplayamayacağını iddia etmişlerdir. Aslında bu tartışmanın izdüşümlerini Müslüman toplumların geçmişte bazı dönemler başlarına geçen zalim yöneticiler zamanında görmekteyiz. Ulema bu konuyu tartışmış ve mezhepler arası bazı görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Bu konuda Şafii ve Hanefi mezhepleri ayrı düşmüşlerdir. Hanefilere göre kişi, zekatını görevliye teslim ettiğinde vazifesini yerine getirmiş olur. Bu konudaki bir diğer mesele ise Sünni idare altında yaşayan Şiilerin, kendi din anlayışları doğrultusunda Sünni bir yönetime zekat vermemek istemeleridir. Pakistan'da yaşayan Şiiler devlete zekat vermeyi reddetmiş ve bu konuda ciddi bir direniş göstermişlerdir. Eylemlerinin sonucunda zekattan muaf olma hakkını elde etmişlerdir. Fakat burada ilginç bir şey yaşanmış, devlete zekat vermek istemeyen insanlar Şii olmasalar bile kendilerini Şii olarak göstermişlerdir (May, 2013).

2. Türkiye için Önerilen Modeller ve Değerlendirilmesi

Ülkemizde aktif bir şekilde zekat toplayan dernek ve vakıflar mevcuttur. Fakat zekat için kurulmuş özel bir yapı bulunmamaktadır. Bu konuda bazı çalışmalar yapılmış ve öneriler geliştirilmiştir. Mervan Selçuk ve Şakir Görmüş (2019), "Zekatın Kurumsallaşması: Dünya Uygulamaları ve Türkiye için Model Önerisi" adlı kitaplarında konuyu geniş bir şekilde ele almışlar ve somut bir model geliştirmeye çalışmışlardır. Ali Özdemir (2013) ise zekat ve vergi meselesini tartıştığı makalesinde, ortaya çıkabilecek olası problemler için bazı öneriler ortaya koymuştur. Her ne kadar güncel bir tartışma olarak görünse bile, Salih Tuğ (1973) yıllar önce bu meseleye değinmiş, ülkemiz için gerekli olduğunu ve mevcut hukuki alt yapının buna imkan tanıdığından bahsetmiştir. Şimdi bu öneriler ele alınıp sorunlu yönleri ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

Laik bir yönetim anlayışına sahip olan ülkemizde, cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren din işleriyle resmi bir kurum olan Diyanet İşleri Başkanlığı ilgilenmiştir. Din işleri tabirinin kullanılmasına yapılacak herhangi bir itiraz karşı şu belirtilmelidir ki; makalenin muhtevası

bu tartışmayı yapmaya müsait değildir. Dolayısıyla genel kullanıma uyularak böyle bir tercihte bulunulmuştur. Zekatın kurumsallaşması meselesi gündeme geldiğinde sahip olduğu hukuki zemin ve organizasyonel yapısı nedeniyle DİB’na aktif bir rol verildiğini görmekteyiz (Selçuk ve Görmüş, 2019; Tuğ, 1973). Selçuk ve Görmüş (2019) modellerinde, zekat kurumunu paydaşlar üzerinden tesis etmeyi önermişlerdir. Belirlenen paydaşlar ise DİB, katılım bankaları ve dernek ve vakıflardır. Modele göre DİB içerisinde kurulacak olan Zekat ve Hayır İşleri Genel Müdürlüğü kurum adına bu vazifeyi üstlenecek birim olacaktır. Bu genel müdürlüğe bağlı olarak üç daire başkanlığı önerilmiştir. Bunların ilki Zekatın Hesaplanması Daire Başkanlığı’dır. Görevi ise ülke genelinde zekata konu olan malların ve düşen zekat miktarlarının usulünce tespitidir. İkincisi ise Zekat Konusunda Farkındalık ve Bilinçlendirme Daire Başkanlığı’dır. Bu birim ise zekat ibadetinin bilinirliğinin artırılması yönünde çalışmalar yapacaktır. Kamuoyunda yaygın halde bulunan yanlış bilgilerin düzeltilip, olumsuz algıların değiştirilmesi için yapılacak faaliyetler de bu birimin sorumluluğunda olacaktır. Son olarak ise Zekat Eğitimi Daire Başkanlığı gerek kurum içi, gerekse vatandaşların zekatla ilgili gerekli donanımları edinmesi yönünde çalışmalar yapacaktır. Tuğ (1973), DİB’nin sahip olduğu personel ve imkanlarıyla zekatın kurumsallaşmasında başarılı olacağını iddia etmiştir. Ayrıca sahip olduğu hukuki statünün gerekli zemini oluşturduğunu belirtmiştir. Laik bir yönetim altında bulunulsa bile böyle bir organizasyonun zorunlu olduğu savunulmuştur. Bu çalışmadan yaklaşık yedi yıl sonra, Bursa şehrinde yerel dinamikler tarafından müstakil bir zekat vakfı kurulmuştur. Fakat bir yıl sonra, askeri yönetim tarafından laikliğe aykırı bulunup kapatılması yönünde karar alınmıştır (akt. Selçuk ve Görmüş, 2019). Organizasyon yapısına kavuşacak zekatın katkısı olarak, toplanılan fonların DİB’nin bağımsız bir yapıya kavuşmasını sağlayacak maddi olanağı sunacağı ve bu sayede sorumluluğundaki hizmetleri daha iyi bir şekilde yerine getirebileceği belirtilmiştir. Bununla birlikte uluslararası düzeyde de kurumun saygınlığının ve itibarının artacağı vurgulanmıştır (Tuğ, 1973). Bağımsız bir DİB için zekat müessesesi tesis etmesini devletten beklemek abes olacaktır. Bağımsız olmaması için devlet kontrolüne alınan bir kurumun, aynı devlet aklı tarafından muhtar hale getirilmesini beklemek tutarlı gözükmemektedir.

Yukarda bahsettiğimiz önerilerin Türkiye’de başarılı olmayacağı iddia edilebilir çünkü değinilmesi gereken önemli bir sosyal faktör göz ardı edilmektedir. Bu da ülkemizde var olan tekilci ahlak kültürüdür. Kollektif bir yapıya sahip olan toplumumuz, kolektifliğini tekilcilik üzerinden gerçekleştirmektedir. Kişilerin sahip olduğu toplum algısı, ülkede yaşayan insanların tek tek bir araya gelerek oluşturdukları yapıyı aşan bir şekildedir. Yani, bir meta-toplum anlayışına sahip olduğumuzu söyleyebiliriz. İşte bu göremediğimiz veya dokunamadığımız meta-toplum, birey karşısında normatif bir üstünlüğe sahiptir. Dolayısıyla benlikler ortaya çıkarken verili sosyal ilişkiler etkili olmaktadır. Bunun sonucunda ise ortaya bağlamsal ahlak ortaya çıkmaktadır. Bağlamsal ahlak içinse net bir sınır çizmek mümkün değildir. Kişinin sahip olduğu sosyal çevrelerin kendi içerisindeki sınıflandırılmasına göre değişik ahlak yapıları ortaya çıkabilir (Önderman, 2007). Mesela tuttuğu takım, sahip olduğu siyasi görüş veya memleketi üzerinden bağlamsal ahlaklar geliştirip her birisine de farklı

değerler verebilir. Bu durumun konumuzla olan alakası ise tesis edilecek merkezi kurumun insanımız için ne anlam ifade edeceğidir. Devlet kurumu olsa bile genel olarak kurumların güvenilirliği bağlamsal ahlak içerisinde değerlendirilebilir. DİB uzunca bir süre tartışma konusu olarak ülkede varlığını sürdürmüşken, son yıllarda yaşanan siyasi dönüşümle birlikte geçmişte bu kuruma karşı çıkanlar tarafından sahiplenilmiş, geçmişte bu kurumu savunanlar tarafından ise sorgulanmaya başlanmıştır. Yani, DİB gibi bir kurum bile kendi güvenilirliğini inşa edememiş, değişen iktidarlar veya yöneticilere göre bağlamsal ahlak devreye girmiştir. Kurulacak merkezi bir zekat toplama kurumu da insanlar tarafından yine bu şekilde konumlandırılacaktır. Bağlamsal ahlakın getirdiği gönül rahatlığıyla, isteyerek zekatlarını bu kuruma verecek kişilerin aynı davranışı olası bir değişimde sürdürecekleri soru işaretidir. Aynı şekilde böyle bir kurumu ciddi şekilde itham edecek insanlar da sonrasında bu kurumun bağışçıları arasına katılabilirler. Kurumun bir tüzel kişiliği olacağı veya aynı kurullarla yönetileceği çoğu kimse için bir anlam ifade etmeyecektir.

Bir diğer mesele ise ülkemiz gibi laik bir hukuka sahip ülkede zekat ve vergi ikileminin nasıl çözüleceğidir. Bu konuda yapılan bir çalışmada (Özdemir, 2013), devletin zekat toplayacağı bir yapı oluşturarak, isteyen vatandaşların zekatlarını buraya yatırdıktan sonra gelir vergisinden düşülmesi sağlanabilir denmektedir. Açıkçası bu öneri mevcut hukuki alt yapıyla çözümü zor bir meseledir. İtiraz olarak halihazırda bazı kurum ve kuruluşlara yapılan yardımların vergiden muaf tutulması dile getirilebilir (Özdemir, 2013; Selçuk ve Görmüş, 2019). Hangi yardımların bu kapsamda değerlendirileceği yürütme tarafından alınan kararla belirlenmektedir. Dolayısıyla zekat gibi İslam'ın emri olan bir şeyin laik bir devlet tarafından, üstelik kendi gelirinden feragat etmek suretiyle bu şekilde kabul edilmesi beklenemez. Özdemir (2013), bu önerisi sayesinde çeşitli nedenlerden ötürü devlete vergi vermekten kaçınanların, devlete zekatlarını teslim edeceğini iddia etmektedir. Bu sayede devletin gelirleri artacak, yaptığı sosyal harcamaları diğer bütçe kalemlerine aktararak sosyal harcamaları zekat fonundan karşılayabileceği belirtilmiştir. Buna benzer bir uygulama Pakistan'da yapılmıştır. Maliye daireleri zekat pulu çıkarmış ve ülke genelinde satışa sunmuştur ancak insanlar tarafından rağbet görmemiştir. Ayrıca zekatlarını bu fona yatıran kişilere, yatırdıkları miktarı talep ettikleri kişilere dağıtılması için tercih hakkı sunulabileceği önerilmiştir. Bu sayede toplanılan miktarın da artacağı düşünülmektedir. Vergi kaçırma ve vergiden kaçınma davranışlarının ne derece yaygın olduğunun farkında olunmasına rağmen (Özdemir, 2013), bu önerinin ülkemizde işe yarayacağını düşünmek fazla naif bir tutum olsa gerektir. Yaşanılması kuvvetle muhtemel olumsuzlukların nasıl önleneceği, hangi hukuki yaptırımların bu durumu engelleyeceği veya cezalandıracağı düşünülmemiştir. Zekatın sıhhat şartlarından biri olan temlik gerçekleşikten sonra, o kişinin kendi rızasıyla kendisine zekat gönderen kişiye parasını vermesine kim, hangi hakla engel olacaktır? Dolayısıyla bu öneri teorik düzeyde çok güzel gözükse de, pratikte uygulanabilirliğine ilişkin kültürel zeminin buna imkan vermeyeceği yukarıda bağlamsal ahlak üzerinden dile getirilmiştir. Ayrıca devletin vergi gelirlerinin de kurulacak zekat fonu sayesinde artmayacağını tahmin etmek çok zor olmayacaktır.

Sonuç

Zekatın kurumsal hale getirilmek istenmesinin temel gerekçesi olarak daha çok miktarı bir arada toplayıp, etkili bir şekilde kullanmak olduğu söylenebilir. Fakat Türkiye’de istenilen hedefe ulaşılması pek mümkün gözükmemektedir çünkü toplanan zekat miktarının artmasının önüne geçebilecek bir mesele bulunmaktadır. Zekatın armağan kültürünün mündemiç olduğu toplumlarda, bu ilişkilerin varlığını sürdürmesinde önemli bir rolü bulunduğu iddia edebilir. Zenginler, yıllık olarak mallarından bir kısmını verip temizleme ihtiyacı duyarlar. Burada doğrudan bir “lanetli pay” kıyası yapmamaktayım (Bataille, 2010). Fakat zekat veren kişinin bunu bir armağan ilişkisine dönüştürüp üstünlük kurması çok kolay bir şeydir. Bundan ötürü böyle bir tahakkümün kurulmasını engellemeye yönelik ciddi uyarılar mevcuttur. Zekat verecek kişi, bu eylemini karşılıksızlık üzerine inşa etmesi gerektiğinin farkında olması gerekir. Günümüzde bu duruma ne kadar dikkat edildiğini kestirmek kolay bir iş değildir. Yüklü miktarda mükellefiyetleri bulunan kişiler, bu miktarı dağıtmak üzere verdikleri vakıf, dernek gibi sivil toplum kuruluşlarının oluşturmuş olduğu sosyal çevrelerde de belli bir itibar görmek isteyebilirler. Veyahut yüklü bir bağış almak isteyen bu tarz kuruluşlar, bu kişilerle bir armağan ilişkisinin gerektirdiği şekilde ilişkiler kurabilmektedirler. Dolayısıyla merkezi bir kurum tarafından zekatın toplanması söz konusu olduğunda, bu tür ilişkilerini sürdürmek isteyen kişiler böyle bir kuruma zekatlarını vermekte tereddüt edip kolaylıkla reddedebilirler. Hareket alanlarını kaybetmek istemeyen sivil toplum örgütleri de irtibatta oldukları kişileri, merkezi kuruma zekatlarını vermekten uzak tutabilirler. Sonuçta buradaki armağan ilişkisinin çift yönlü olduğu unutulmamalıdır. Bir organizasyon ne ölçüde bağış alır, ne kadar maddi imkanlara sahip olursa, bunları dağıtarak da o ölçüde armağan ilişkisi tesis etmiş olur. Kapsamını ve yoğunluğunu artırma fırsatına kavuşmuş olur. Bu yapıyı bozma yönünde atılacak adımlar bir tepkiyle karşılaşabilir ya da böyle bir kurumun yönetimi için sivil toplum içerisinde bir mücadele gerçekleşebilir. Türkiye’de potlaç kültürünün hala önemli ölçüde varlığını koruduğunu unutarak atılacak adımlar başarısızlığa neden olabilecek sonuçlar doğurabilir (Akay, 1999). Komşudan gelen bir ikram tabağını geriye boş göndermeyecek şekilde günlük hayatımızı etkileyen bir olgu, bu konuda da fazlasıyla etkin olacaktır.

Başlarken ifade edildiği üzere bu makalenin amacı zekatın devlet eliyle toplanılmasına karşı çıkmak değildir. Amaç, istenilen şeyin tam olarak niçin istendiğini anlayabilmek ve sonuçlarını değerlendirirken adilane davranabilmektedir. Yani, kurumsal bir yapı oluşturduktan sonra beklentileri karşılayamayan bir zekat müessesesi karşımıza çıktığında sorunu zekatta aranmasının önüne geçmektir. Modern ulus-devlet döneminde yaşayan Müslümanların sisteme ayak uydurmakta zorlanması gayet normaldir. Doğrularını bu düzen içinde yaşayabilmeleri oldukça zor olabilmektedir. Fakat bu durum eklektik çabalarla Müslümanların kendisi tarafından daha zor hale getirilmekte ve kendi değerlerinin sorgulanmasına yol açmaktadır. İslam toplumunun kurucu unsurları tarafından inşa edilmemiş bir toplumda yaşanıldığı unutulmamalıdır. İktisadi manada bir selefilik tuzağına düşmemek adına adımlarımızı bilinçli atmamız gerekmektedir (Kızılkaya, 2019). Ayrıca

devlet eliyle ya da zorlamayla gidilen uygulamaların gönüllü olan uygulamalardan daha başarısız olduğu unutulmamalıdır (Selçuk ve Görmüş, 2019). Sonuç olarak, zekatı kurumsal hale getirmeden önce alt yapısının iyi oluşturulduğundan emin olunmalı ve bu yönde gayret gösterilmelidir.

Kaynakça

- Akay, A. (1999). *Armağan* (1. bs.). İstanbul: Bağlam.
- Ali, I. ve Hatta, Z. A. (2014). Zakat as a poverty reduction mechanism among the muslim community: Case study of Bangladesh, Malaysia, and Indonesia. *Asian Social Work and Policy Review*, 8(1), 59–70. doi:10.1111/aswp.12025
- Asutay, M. (2007). A Political Economy Approach to Islamic Economics: Systemic Understanding for an Alternative Economic System. *Kyoto Bulletin of Islamic Area Studies*, 1(2), 3–18.
- Bataille, G. (2010). *Lanetli Pay* (1. bs.). Ankara: Dost.
- Çarkoğlu, A. ve Aytaç, S. E. (2016). *Türkiye’de Bireysel Bağışçılık ve Hayırseverlik*. İstanbul.
- Gümüş, N., Yardımcıoğlu, F. ve Altıntaş, N. (2019). the Role of Zakat Potential in Reducing Poverty in Turkey. *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, 5(2), 90–110. doi:10.25272/ijisef.575488
- Halimatusa’diyah, I. (2015). Zakat and Social Protection: The Relationship Between Socio-religious CSOs and the Government in Indonesia. *Journal of Civil Society*, 11(1), 79–99. doi:10.1080/17448689.2015.1019181
- Hart, K. (2007). Performing Piety and Islamic Modernity in a Turkish Village. *Ethnology*, 46(4), 289–304.
- Kızılkaya, N. (2019). İktisadi Selefilik: Modern İslam İktisadı Çalışmalarında Hafıza Kaybı. *İslam İktisadi Metodolojisi Sorunlar ve Çözüm Önerileri* içinde (1. bs., ss. 401–430). İstanbul: İktisat.
- May, S. (2013). Political Piety: The Politicization of Zakat. *Middle East Critique*, 22(2), 149–164. doi:10.1080/19436149.2013.783536
- Muhammad, N., Ali, S. R. ve ImranAbdullah. (2013). The Role of Zakat in Improving the Economic Status of Beneficiaries in Khyber Pakhtunkhwa. *Journal Managerial and Sciences*, 7(2), 243–253.
- Önderman, M. (2007). *Türkiye’de Devlet, Sosyal Kontrol ve Öznellik*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Özdemir, A. (2013). Zekât ve vergi mükellefiyetinde fırsat eşitliği ve adaletin sağlanması. *EKEV Akademi Dergisi*, 56(Yaz).
- Sarif, S. (2013). Income Generation Through Zakat : The Ialamization Impact on Malaysian Religious Institution, 358.
- Selçuk, M. ve Görmüş, Ş. (2019). *Zekatın Kurumsallaşması Dünya Uygulamaları ve Türkiye için Model Önerisi* (1. bs.). İstanbul: İktisat.

Sohag, K., Mahmud, K. T., Alam, F. ve Samargandi, N. (2015). Can Zakat System Alleviate Rural Poverty in Bangladesh? A Propensity Score Matching Approach. *Journal of Poverty*, 19(3), 261–277. doi:10.1080/10875549.2014.999974

Tuğ, S. (1973). Zekat'ın Yeniden Merkezileştirilmesi. *İslam Medeniyeti*, 3(28).

Turan, M. (2018). *Zekat Politikası Ekonomi-Politik Yaklaşım* (1. bs.). İstanbul: Mevsimler Kitap.

Extended Abstract

Zakat is one of the first solutions that come to mind at the point of providing social justice for Muslims who are looking for an alternative model to the current economic system. One of the most important topic of this popular issue is the institutionalization of zakat by the state. Since the time of the Prophet (p.b.u.h), zakat has been collected by the officials assigned from the center. Therefore, to adopt a pejorative attitude to corporate identity of zakat, or to ignore it, will bring together to query the source of this practice. Our aim here is to ensure that people consider these studies accurately and predict their results. Behind this phenomenon, not only religious reasons are shown as basis, but other dimensions of the issue are tried to be revealed. In the study, these reasons were evaluated under four main categories; economically, politically, socially and religiously.

Considering the economic aspect of the issue, the first subject will be the claim that the amount collected will increase with the institutionalization of zakat. However, in order to be able to approve this claim, we first need to have a data on how much amount of zakat was distributed before it was collected by a central institution. One of the things done for the solution of the problem is to calculate the zakat potentials of the countries and make projections about the results that such an amount would get when injected into the economy and compare the current situation with the results obtained. However, it is very difficult to say that this is a healthy method. It is not possible to accurately calculate the variable rate of zakat, especially in the livestock and agriculture sectors. Another issue is to bring the idle assets to the economy thanks to zakat. Here, efficiency is achieved by registering economic activities that may occur informally. This will reduce people's interest in the zakat institution, as it will expose people who are trying to avoid taxes.

Neglecting the political aspect of an area in which the state is intended to be involved will lead to an misunderstanding of the issue. The fact that the political authorities in the Islamic geography wanted to carry out the zakat collection by the state caused the question of their legitimacy. People have doubted whether the nation state has such a right. To understand these responses, we need to know how people react to the modern nation-state. Since the authorities were not fully trusted, people have tried to create spaces for themselves. They were able to finance this with charitable money like zakat.

Zakat plays very important roles in Muslim societies to ensure social justice. One of the social effects of zakat is that it builds a bridge between rich and poor people and prevents people in the lower income group from feeling excluded from society. Wealthy people have been cleaning their property by giving their zakat, and at the same time, poverty in society is decreasing. With this cycle, it will be seen that abundance is the result. But institutionalized zakat practices can have weaknesses. While preventing the confrontation between zakat giver and receiver, it has the possibility of harming social relations which are getting weaker in the society.

Although zakat has other aspects, it is ultimately a worship. It is quite natural that people who try to be sensitive about religious life want to perform their worship in the most appropriate way. Since the Prophet (p.b.u.h), zakat was gathered by himself or his officials and was given to the authorities for a long time, it is desired to be fulfilled in this way today. However, some controversies arose in the modern period regarding this issue. While some people thought that zakat should be collected by the state, some people claim that nation-states could not collect zakat.

There are associations and foundations that actively collect zakat in Turkey. But there is no special structure established for zakat. Some studies have been done on this subject and suggestions have been developed. Mervan Selçuk and Şakir Görmüş (2019) handled the issue extensively and tried to develop a concrete model. When it comes to the issue of institutionalization of zakat, we see that the Presidency of Religious Affairs has been given an active role due to its legal ground and organizational structure. In the model, they proposed to establish the zakat institution through stakeholders. The identified stakeholders are the Presidency of Religious Affairs, participation banks and foundations.

Turkish society, which has a collective structure, realizes its collectivity through singularism. The perception of society is in a way that transcends the cluster of people living in society. The meta-society, which cannot be seen and touched, has a normative advantage over the individual. As a result, contextual morality emerges. The relation of this situation with the subject is what the central zakat institution to be established will mean for Turkish people. Even if it is a state institution, the reliability of the institutions can be evaluated in contextual morality. While the Presidency of Religious Affairs continued to exist in the country as a subject of debate for a long time, with the political transformation experienced in recent years, it was owned by those who opposed this institution in the past and it was questioned by those who defended this institution in the past. In other words, even an institution such as the Presidency of Religious Affairs has not been able to build its own credibility.

Another issue is how to solve zakat and tax dilemma in a country with a secular law like Turkey. In a study on this subject (Özdemir, 2013), is said that by creating a structure where the state will collect zakat, it can be provided to deduct income tax from the citizens who want to give their zakat here. Obviously, this proposal is a difficult issue to solve with the existing legal infrastructure. Although writer is aware of tax avoidance behaviors, it should be naive to think that this proposal will work in our country. It is not thought that how to prevent possible problems and which legal sanctions will prevent or punish this situation.

The aim is to understand exactly what is desired and behave fairly while evaluating the results. In other words, when a zakat institution can not meet the expectation, the aim is to prevent finding problem in zakat. It can be quite difficult for Muslims living in the modern nation-state to experience their truth. However, this situation is made more difficult by Muslims by eclectic efforts. It leads to questioning their own values. It should not be forgotten that there is

a society that is not built by the founding elements of Islam. In order to avoid falling into a “Salafism” trap in the economic sense, we need to take our steps consciously.

Sevâd'dan İstanbul'a: İslam'a Açılan Topraklardaki Kalıcılık, İktisadî Düzen ve Sosyal Adalet¹

Öznur Özdemir*

Received: 31.12.2019

Accepted: 05.02.2020

DOI: 10.25272/ijisef.668150

Type: Research Article

Öz

İslamiyet, hükümleri doğrultusunda oturttuğu sosyal düzendeki adalet ile kısa zamanda geniş kitleler arasında yayılmıştır. İslam medeniyetinin yalnızca Müslümanların değil, gayri müslimlerin de hakkını gözetilen bir yapıda olması, İslam'ın ulaştığı topraklarda halkın memnuniyetini temin etmiş bu vesile ile fethedilen topraklarda kalıcılık tesis edilmiştir. İslam fetihlerindeki bu kalıcılık araştırmacıların dikkatini çekmiş ve bu kalıcılığın nedenini anlamak için çeşitli teorilerden hareketle farklı coğrafyalardaki fetih sonrası siyaset incelemeye tabi tutulmuştur. Bu teoriler çoğunlukla İslam'a açılan topraklarda kurulan sosyal düzenin toplum tarafından sevilen ve çabucak benimsenebilen bir yapıda olması üzerinden yürütülmüştür. Ancak İslam tarihinde gayri müslimlerin haklarının gözetilmesi bakımından birbirine benzer yönler taşıyan iki önemli örnek olan Sevâd ve İstanbul fetihleri bir paydada buluşturularak ele alınmamıştır. Bu çalışma, İslam fetihlerindeki kalıcılık ve sosyal adalet ilkesinden hareketle öncelikle Hz. Ömer döneminde Sevâd'ın daha sonra ise İstanbul'un sosyal ve ekonomik açıdan fethini değerlendirmek amacıyla hazırlanmıştır. Sevâd'ın fethi konusunda ortaya konulan bilgiler yeni bir açıdan değerlendirilmiş, İstanbul'un fethi hususunda ise fetih sonrası süreçte atılan adımların halk üzerindeki pozitif etkisi ele alınmıştır. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti'nin fetih siyaseti, İslam tarihindeki benzer bir örnekten hareketle sosyal adalet konusunda ortaya konulan bir görüşle desteklenmiştir. İslam'a açılan topraklarda şehir sakinlerinin ve şehre yeni iskân edilen nüfusun ihtiyaçlarına cevap verilerek şehrin sosyal ve ekonomik fethinin askeri fethinden sonra başarıldığını savunan böyle bir çalışma farklı disiplinlere yeni bakış açıları sunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sevâd, İstanbul, İslam Fetihleri, Kalıcılık, İktisadi Düzen, Sosyal Adalet.

Jel Kodları: N30, N90, B00

Abstract

Islam was spread among the masses in a short time by means of justice in the social order, which was established in accordance with the provisions of this religion. The structure of Islamic civilization that respects the rights of not only Muslims but also non-Muslims, has made pleased the people in the lands reached by Islam. Thus, the permanence has been achieved in these newly conquered lands. This permanence in the Islamic territories attracted the attention of researchers and to understand the reason of this permanence, post-conquest politics in different geographies were examined by various theories. These theories were mostly based on the fact that the social order established in the lands opened to Islam was accepted and quickly adopted by society. However, there is no study amongst these, which brought together the conquests of Sawad and Istanbul as important and similar examples in Islamic history, in terms of the rights given to non-Muslims. This study was prepared for the purpose of evaluating the social and economic conquest of Sawad and Istanbul, regarding the principle of permanence and social justice in Islamic conquests. In the first part, the information about the conquest of Sawad was evaluated from a new point of view and in the second part, the positive effects of the

¹ Bu makalenin ikinci bölümünde yer alan konular ilk kez 25 Mart 2015'te İSEFAM tarafından gerçekleştirilen "İslam İktisadına Osmanlı Tecrübesinden Bakmak" adlı çalıştay ve 14-17 Ekim 2015 tarihinde OSAMER tarafından düzenlenen "I. Uluslararası Osmanlı Araştırmaları" adlı kongre dahilinde sunulmuştur.

* Arş.Gör.Dr., Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Anabilim Dalı, oznurozdemir@sakarya.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2379-538X>

steps taken in the post-conquest period of Istanbul were discussed. In this direction, the conquest policy of the Ottoman state was supported by social justice view based on a similar example in Islamic history. Such a study, which claims that the social and economic conquest of a city was achieved after the military conquest by responding to the needs of the inhabitants of the conquered lands, will present new perspectives to various disciplines.

Keywords: Sawad, Istanbul, Islamic Conquest, Permanence, Economic Order, Social Justice.

Jel Codes: N30, N90, B00

Giriş

İslam medeniyeti ulaştığı sınırlar ve etki alanı bakımından Hz. Peygamber'den günümüze kadar bir bütün halinde değerlendirilmelidir. Henüz O'nun hayatta olduğu dönemlerde başlatılan hamleler Müslümanları olduğu kadar gayri müslimleri de içine alan cihanşümul bir yaklaşımı benimsenmesi nedeniyle asırlar boyu ileriye taşınarak yönetim mekanizmalarında kullanılmıştır. İslam'ın temsilcisi olup, sosyal adaleti gözeten hanedanlar ve devletler, İslam'ın ulaştığı topraklarda hakimiyet kaybedilse dahi, zorlayıcı ve kökten bir yok ediş faaliyeti olmadığı takdirde kalıcı olmayı başarabilmişlerdir. Bugün dünyanın farklı coğrafyalarında farklı rejimler altında yaşamak zorunda olsa da, Müslümanlığını sürdürmeye çalışan büyük kitle bunun en önemli örneğidir. Diğer taraftan tarih, ele geçirildikten sonra kolayca kaybedilen geniş toprakların kaderini de kaydetmiştir. Büyük İskender'in, Cengiz Han'ın, Timur'un ulaştığı toprak bütünlüğünün büyüklüğüne karşın, bu toprakları kaybetme hızı bunun en önemli örneklerindedir. İlk İslam fetihleri ile başlayan ve Osmanlı ile Anadolu'dan Avrupa'ya doğru olgunluğa eriştiğini varsayabileceğimiz fetih siyaseti, uzaktan yönetim sistemine karşı, yerinde yönetim ile tüm milletler ve ırklar için adaletli bir sistemi amaçlamaktaydı. Bu da fethedilen yerlerin, ancak mamur hale getirilerek iskâna açılması, yerli halkın ihtiyaçlarının karşılanması ve adaletle hükmedilmesiyle fethinin tamamlanabileceği anlayışını doğurmaktaydı. Bu sistem kolay olmamakla beraber, başarılı olduğunda kalıcılığı beraberinde getiriyordu. İstanbul gibi stratejik bir şehri fetheden Fatih Sultan Mehmed, vakfiyesinde geçen bir beyitle bir şehrin kapılarını İslam idaresine açmaktan çok onu İslam şehri hale getirmedeki bu zorluğu "*Hüner bir şehir bünyâd eylemekdür, Reâyâ kalbin abâd eylemekdür*" sözleriyle ifade etmiştir.

Fethedilen topraklarda halkın topyekûn memnun olmasına, yani bir anlamda istismar düzeni kurulmayarak servetin belirli ellerde toplanmadan adil bir şekilde paylaşılmasına ilk dönemlerden beri dikkat ediliyordu. Zira Kur'an-ı Kerim ile tevdi edilen dinin ruhunu anlamış sahâbe, hükümleri toplumun her kesiminin faydasına olacak şekilde uyguluyor ve böylece İslamiyet'in yayılmasını da kolaylaştırıyordu. Bunun ilklerden olan en önemli temsilini Hz. Ömer örneğinde görmekteyiz. Sevâd² olarak adlandırılmış toprakların fethedilmesi ile birlikte öncekinden farklı ve yalnızca Müslümanların değil, henüz Müslüman olmamış yerli halkın yararına da olduğu düşünülen bir sisteme geçilmiştir. Hz. Ömer'in uyguladığı bu sistem yerli halkın topraklarına el konulmayıp, kendilerinin de vergilerini ödedikleri sürece topraklar üzerinde özgürce yaşama hakkına sahip olmasıydı. Hz. Ömer'in bu sistemi Suriye, Mısır gibi topraklar için de uygulamaya koyduğu bu dönemde komutanları ile yapmış olduğu yazışmalardan anlaşılmaktadır. Zira bu çözüm halk tarafından kısa bir sürede benimsenip, tabi oldukları mevcut sistemin ağır yüküne karşı yerli halkın bir nimet olarak gördüğü bir düzen oluvermiştir. Böylece ihtidâlar artmış ve fethedilen bölgelerin halkı İslam devletinin lehine olmak üzere mevcudiyetini korumuştur.

² Bugün Irak sınırlarında olan, ormanlarla ve bitki örtüsü ile kaplı olduğu için karanlık görünümünden dolayı bu adı almış verimli bölge.

İslamiyet'in temsilcisi olup, bir uç beyliğinden büyük bir imparatorluğa dönüşen Osmanlı örneğinde ise düşünülmesi gereken iki husus vardır. Bunlardan biri Osmanlının hızla büyümesi, diğeri ise bu büyümenin İstanbul³ ve Rumeli gibi uzun yıllardır fethedilememiş bir coğrafyada gerçekleşmesi ve kalıcı olmasıydı. Şartlar lehine işlediği takdirde, bir uç beyliğinin bu kadar kısa zamanda büyüüp yayılması ve sınırlarını genişletmesi anlaşılabilir bir olgu sayılabilir. Öte yandan, bu yayılmanın alt yapısı daha önceden hazırlanarak bir anlamda fetih yıllara yayılmış olabilir. Zira bu konuda başta Fuad Köprülü ve Ömer Lütfi Barkan olmak üzere pek çok önemli isim, yaptıkları araştırmalar ile akla yatkın açıklamalar getirmişlerdir. Bu açıklamalara göre, Osmanlı fetih siyaseti fethedilmesi planlanan yerlere önden gidip yerleşen, "kolonizatör Türk dervişlerinin azimkar çalışmaları" üzerine bina edilmiştir. Bu dervişler dinî olduğu kadar siyasî bir vecibe ile İslam devletinin yönünü çevirdiği topraklara gidiyor, boş ve ıssız arazilere tek aileden müteşekkil bir medeniyet taşımacılığı yapıyorlardı. Dönemin kayıtları bu dervişlerin fethine nasıl yardımcı olduklarını açıklayan örneklerle doludur (Barkan, 1942) ancak makalenin konusu itibarıyla Osmanlı'nın hızlı yayılışını anlamaya yardımcı olacak bu açıklamalar ile yetinmek uygun olacaktır.

Fetihlerin nasıl bu kadar kalıcı olduğu meselesi ise ancak başka faktörlerin de işin içine dahil oluşunun kabul edilmesi ile anlaşılabilir. Bu noktada İslam dininin amaçlarının doğru anlaşılıp, ulaşılan topraklarda sosyal adaletin gözetilerek halkın menfaatine olan bir sistemin kurulması en önemli ilkedir. Merkezin de merkezinde olan ise henüz Müslüman olmamış halka yapılan muameledir. Böylece, zaten Müslüman olmuş ve idareyi kabul etmiş halkın değil, Müslüman olmamış ve idareye mecburen boyun eğmiş bölge halkının gönülleri de kazanılmış olmaktadır. Diğer taraftan, imar faaliyetleri ve ekonomik hayatın canlandırılması ile bölgedeki günlük hayatın yeniden yeni bir düzen ile işler konuma getirilmesi hem meskûn halkın hem de yeni iskân ettirilmeye çalışılan halkın ihtiyaçlarına cevap verecektir. Bu makalede İslam fetihlerinin düzen ve sosyal adaleti temin etmesi yönüyle kalıcı olduğu savunulmaktadır. Bu noktadan hareketle, Sevâd ve İstanbul örneklerinden yola çıkarak bölge halkının ekonomik ve sosyal düzeninin kurulması ve korunması ele alınacaktır. İlk fetihlerden itibaren gerçekleştirilen yeni uygulamalar *makâsıdü's-şerîa* anlayışı ile incelenecektir. Böylece bölge halkının refahını gözetilen adil ve kararlı bir yöneticiye sahip olan bir toplumda, İslamiyet'in nasıl kolayca benimsenebileceği anlaşılacaktır. İlk bölümde tartışmalar ve örneklendirmeler başta Mustafa Fayda'nın *Hz. Ömer Zamanında Gayri Müslimler* adlı çalışmasında ve Sabri Orman'ın *Gazali, Adalet ve Sosyal Adalet* kitabında öne sürülen görüşler etrafında yürütülecektir. İkinci bölümde bu iki çalışmada ortaya konulan bakış açılarına ve Sevâd örneğine İstanbul'un fethinden sonra halkın bir arada düzenle yaşayabileceği bir

³ Çalışma boyunca İstanbul ve Konstantinopolis kelimelerinin tercihi konusunda ayırım gözetilmemiştir. Bunun sebebi ise anakronik yanlışlığa düşülmesi ihtimaline rağmen "İstanbul'un fethi" tamlamasının yaygınlaşmış olmasıdır. Doğru olan Konstantinopolis'in fethi olacaktır ancak İstanbul kelimesinin de zaman içinde bu kökenden oluştuğu görüşü akla yatkın olduğu için "İstanbul'un fethi" tamlaması makale boyunca kullanılmasında beis görülmemiş bir tamlamadır.

sistemin kuruluşu örneği eklenecek ve şehirde kurulan sosyal ve ekonomik yapı açıklanacaktır.

1. Sevâd'ın Fethi ve Yeni Sosyal-Ekonomik Düzen

İslamiyet'in yayıldığı bölgelerde, yerli halkın menfaatini de gözeterak İslam toplumunun tamamına fayda sağlaması, ilk olarak Hz. Ömer örneği üzerinden düşünölmelidir. İkinci halife Hz. Ömer önderliğinde ilerlemesini sürdüren İslam toplumu, fetihlerle birlikte ortaya çıkabilecek sorunları öngörmüş ve toprağın bir elde toplanması ile yerli halkın çoğunlukla işçi konumunda bulunmasını önlemeye çalışmıştır. Önlenmeye çalışılan bu sistemin, ekonomik düzen üzerine kurulu olan bir toplum yapısı olarak niteleyebileceğimiz feodal sistem olduğu söylenebilir. Arap yarımadasında bu sistem bulunmuyordu ancak Bizans hakimiyetinde toprak bir azınlığın elindeydi ve halkın büyük çoğunluğu mülke sahip olmaksızın bu topraklar üzerinde işçi konumundaydı. İslam ekonomisinin ve dolayısıyla sosyal adalet düzeninin temellerinin kendinden önceki uygulamalardan hareketle Hz. Ömer döneminde atıldığını ifade eden Rânâ (1985), feodal toplumun Müslümanlara karışmasının bir toprak sistemi sorununu da beraberinde getirdiğini ifade etmektedir (s.23). Bu sorunları öngören Hz. Ömer, tarihî bir karar ile fethedilen yerlerdeki toprağın fatihler arasında dağıtılmayıp yerli halkın elinde bırakılmasını ve sahiplerinden de haraç adında bir vergi alınmasını temin etmiştir (Ebû Yûsuf, 1973, s.57). Bu vergi fey statüsünde sayılan kamu toprakları için devlet adına toplanıp, devlet hazinesine aktarılacak ve ancak savunma, güvenlik gibi devlet giderleri ile ihtiyaç sahiplerinin istifadesi için harcanacaktı. Bu karar, tarım toplumunda sermaye olan toprağın belirli ellerde toplanmasını engelleyerek sosyal adaleti sağlayan bir yapının teşekkülünü sağlamış ve İslam toplumunda vergiye dayalı bozulmalar görölene kadar⁴, halkın ve devletin yararına bir sistem olarak mevcudiyetini sürdürmüştür. Rânâ (1985), Hz. Ömer'in fethedilen toprakları savaşa katılmış kişiler arasında paylaştırmayı reddetmesini, bu bölgelerdeki feodalitenin ortadan kaldırılması için büyük ve cesur bir adım olarak nitelendirmektedir (s.33). Daha önceden fatihler arasında paylaşdırılmış olan Hayber toprakları, ganimet statüsünde olan toprakların dağıtılması için gerekçe ve örnek olarak sunulabilir. Ancak Hayber topraklarının Sevâd bölgesi topraklarına nazaran çok az olması sebebiyle bu dağıtımın feodalite riski taşımadığı düşünölmelidir. Yeni fetihlerde ele geçirilen bölgelerin toprakları geniş olması sebebiyle toprakların üzerinde yaşayanlarla birlikte Müslümanlar arasında paylaşdırılması İslam'ın yaymaya çalıştığı adil sisteme zıt bir uygulama olacaktır. Diğer taraftan, yerli halkın da köle statüsünde toprakla birlikte taksimi, gayri müslimlerin İslam'a ısınma ihtimalini de azaltan bir etki oluşturacak ve çok daha büyük sorunları beraberinde getirecekti. Fakat bu toprakların, toprağa ve tarıma aşına olan bölge halkı elinde bırakılarak yalnızca gelirinden vergi alınmasının hem buradaki halkın hem de İslam devletinin faydasına olacağı düşünölmüştür.

⁴ Emevîler dönemindeki bozulmalar ve bunun Abbâsî ihtilâline etkisi hakkındaki teoriler için ilgili makaleye bakılabilir. Öznur Özdemir, Tax Disruption as a Ground Force for the 'Abbasid Revolution and a Review for Modern Islamic Historiography, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20 (37), 107-128.

Burada belirtilmesi gereken temel husus, Hz. Ömer'in yaptığı içtihadın savaşla fethedilen topraklar için olmasıdır. Barış yoluyla ele geçirilen topraklar zaten ganimet statüsünde sayılmamaktaydı ve böylece taksimi de söz konusu değildi. Onun döneminde fethedilen toprakların toprağı işleyenlerin ellerinde kalması, Hz. Peygamber döneminde de Hayber Yahudileri ile yapılmış olan ve haracı anımsatan, mahsullerinin yarısını verme şeklindeki anlaşmaya benzetilebilir. Ancak dikkat edilmesi gereken temel nokta, toprakların hangi yolla ele geçirildiğidir. Savaş yoluyla ele geçirilen topraklar için de anlaşma yoluyla edinilen topraklara benzer bir hüküm uygulanması, ganimet taksimi yerine toprak vergisinin kabul edilmesi demektir ve bu da Hz. Ömer'in içtihadı anlamına gelmektedir. Bu noktanın, *makâsîdü'ş-şerîa*⁵ olarak isimlendirilen dinin asıl gayesini gözeterek içtihadta bulunma anlayışı üzerinden açıklandığında anlam kazanması kolaylaşacaktır. En basit tanımı ile makâsîdü'ş-şerîa, İslam dininin gayeleri anlamına gelmektedir. İslam dininin insanlığı topyekûn huzur ve refaha ulaştırma gayesi olduğu kabul edilirse, hakkında açıkça bir emir veya nehyin bulunmadığı yerlerde İslam'ın amacı ve taşıdığı ruh göz önünde bulundurularak hüküm verilmesi gerekir (Pekcan, 2011, s. 45). Konu Hz. Ömer'in haraç konusunda yapmış olduğu içtihadı bağlanırsa, onun sosyal adaleti sağlamak üzere fethedilen yerlerdeki toprakları ve yerli halkı ganimet olarak paylaşmıyıp, İslam devletinin sorumlu olduğu kitlenin yararına olmak üzere ayırması onun makâsîdü'ş-şerîa anlayışıyla hareket ettiğini gösterecektir.

Bu noktada Sabri Orman'ın, Gazzâlî'nin İslam hukukunun amaçlarını beş kalemde toplayarak formüleştirmesini konu edindiği eserine başvurmak isabetli olacaktır. Bu eserde Orman, Gazzâlî'nin belirttiği İslam hukukunun amaçlarını İslam dininin hükümleri ile bağlantılar kurarak açıklamıştır. Gazzâlî'ye göre İslam hukukunun amaçları dinin, nefsin, aklın, neslin ve malın korunmasıdır. Böylece yalnızca iktisadî perspektiften değil, sosyal açıdan da menfaatlerin sağlanması ve zararların önlenmesi durumu söz konusudur (Orman, 2018, s.49-50). Gazzâlî bu beş temel amacın korunmasına "maslahat" adını vermektedir. Maslahat ise menfaatin celbi, zararlı şeyin def'i olarak düşünüldüğünde, Hz. Ömer'in feodalleşmeyi ve servetin belirli kişiler elinde toplanmasını önlemek için gerek yerli halkın gerekse İslam toplumundaki tüm ihtiyaç sahiplerinin menfaatine bir adım attığı kolayca anlaşılabilir. Gazzâlî'nin formülizasyonunu adalet ve sosyal adalet açısından yorumlayan Orman, İslam toplumunda garantörünün halife veya sultan olduğuna hükmedebileceğimiz bu haklar setinin sosyal adalet açısından ifade ettiği önemin açıkça anlaşılabilirliğini vurgulamıştır (s. 52).

Toprağın hangi yolla edinildiği gözetilerek verilecek karar hakkında daha önce değinilmiş olan bir sûrede yer alan hüküm ile irtibatlandırılarak açılması gereklidir. Bilindiği gibi Hz. Ömer barış yoluyla alınmış, yani halkın veya idarecisinin kendisinin getirip teslim ettiği toprakları yerli halkın elinde bırakma kararına gitmemiş, İslam ordusunun canla başla

⁵ Dinî hükümlerin gayeleri anlamında kullanılan bu tamlamanın terimleşerek İslam literatüründe yer alması maksûd, maksîd, makâsîd ve garaz kelimelerini "şer'î hükümlerin gayeleri" anlamında eserlerinin birçok yerinde kullanarak konunun önemini vurgulayan el-Cüveynî (ö. 478/1085) ve konuyu daha açık ve geniş bir şekilde işleyerek makâsîd anlayışına getirdiği yenilikler ile öğrencisi Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) katkıları ile gerçekleşmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Ertuğrul Boynukalın, "Makâsîdü'ş-Şerîa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXVII, ss. 423-427.

mücadele ettikten sonra İslam'a açtığı topraklarda, yani savaş ile kazanılan topraklarda böyle bir kararı uygulamıştır. Buna da Haşr Suresi'nin özellikle iki ayeti üzerinden delil getirmiştir. Söz konusu ayetler 6 ve 7. Ayetlerdir:

(6) *Allah'ın onlardan alıp resulüne fey' olarak verdikleri için siz at veya deve koşturmuş değilsiniz. Ama Allah elçilerini dilediği kimselere üstün kılar. Allah her şeye kadirdir.*

(7) *Allah'ın (başka) beldeler halkından alıp resulüne fey' olarak verdikleri, Allah'a, peygambere, yakınlarla, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir; (servet) içinizden sadece zenginler arasında dönüp dolaşan bir şey olmasın diye böyle hükmedilmiştir.* (Haşr Suresi 6-7; Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an Meali)

Ayette geçen "siz orayı kazanmak için at veya deve koşturmadınız" vurgusu "siz fey olarak elde ettikleriniz için herhangi bir savaşa girmediniz" şeklinde yorumlanmıştır. Hemen bir sonraki ayette ise, Allah ve Peygamber'den sonra, feyin ihtiyaç sahibi kimselerin hakkı olduğu vurgulanarak bunun zaten varlık sahibi olan kimseler arasında dönüp dolaşan bir servet olmaması gerektiği vurgulanmıştır. İşte Hz. Ömer İslam dininin sağladığı bu inceliği anlayarak, savaş yoluyla ele geçirilen topraklarda da barış yolu ile ele geçirilen hükmün uygulanmasını İslam toplumunun fertlerini ikna ederek başarmıştır. Böylece makasidü's-şerîa ve maslahat anlayışı ile sosyal adaleti kurmaya çalışmıştır.

Hz. Ömer'in yapılan yeni fetihlerin akabinde içtihatla bulunarak uygulamaya geçirdiği sistemde bir ayrıntı daha dikkat çekmektedir. Bu ayrıntı, fethedilen topraklar üzerinde yaşayan yerli halkın da ganimet statüsünde değerlendirilmeyip, savaşan Müslümanlar arasında paylaştırılmamış olmasıdır. Fayda (2006) bu hususa da dikkat çekerek, Hz. Ömer'in uygulamasını çeşitli yönlerden değerlendirmiştir. Ona göre Hz. Ömer'in uygulaması, iktisadî, sosyal ve askerî, hukukî ve dinî unsurları bir arada bünyesinde barındıran önemli ve çok yönlü bir uygulamadır. Fayda'nın yaptığı sıralama ve çıkarımlarını birer adım gerisinden başlatarak sıralayacak olursak bu uygulamada;

- haraç vergisi toplanıp başta ihtiyaç sahiplerinin istifadesine sunulmak üzere devletin kasasına girmesi ile toprağı işleten kişiler değişmediği için tarımın aksamadan devam etmesi ekonomik,
- toprağın tek elde toplanmasının ve sular konusunda çıkabilecek ihtilafların önüne geçilmesi sosyal,
- toplanan gelir ile hudut ve kalelerin de korunacak olması ve cihad için yeni nesillerin yetişmesine destek sağlayacak olması askerî,
- ganimet ve toprağın statüsünün toplum yararına olacak şekilde belirlenmesi hukukî,
- bu uygulamaların karara bağlanmasında Haşr sûresinden ilham alınması ve gayri müslimlerin Müslüman olmasını sağlayacak ortamın inşası dinî,

yönü teşkil etmektedir (s.25). Fayda bu kararın hukukî yönü kadar, hatta belki ondan daha fazla İslam dininin yayılması ve insan unsuruna verilen değer bakımından önem taşıdığını

ifade etmiştir. Burada, klasik İslam hukuku alimlerinin konuyu yalnızca “toprak ve ganimet hukuku” çerçevesinde el aldıkları için diğer yönlerin ihmal edilmiş olduğu vurgusunun yapıldığına da dikkat çekmek gerekir.

Bu noktada zimmî statüsünde İslam toplumuna kabul edilen unsuru kendisine tanınan haklar bakımından kısaca ele almak gereklidir. Zimmî, kendisine güvence verilerek koruma altına alınan kişi demektir. Kur'an-ı Kerim'de sunulan kesin hükümler ile Allah, bir gün İslamiyet'e girme ihtimallerine binaen, ilk etapta bu dine girmek istemeyen kişilere de belirli şartlarda yaşam hakkı sunulmasını emretmiştir. Bu kimselere elbette ki önemli sorumluluklar yüklemiş ve örneğin İslam devletine cizye⁶ ödemeleri şart koşulmuştur. Bu durumda Kur'an-ı Kerim'de sunulan bu imkân ile İslam devleti altında yaşamayı kabul ettikleri halde Müslüman olmak istemeyen, dolayısıyla İslam ordusuyla savaşa girmeyerek herhangi bir askerî faaliyette bulunmayan, İslam ordusunun sağladığı sınır güvenliği ile İslam topraklarında yaşayan kişilere zimmî denilmektedir. Fethedilmiş bölgelerdeki gayri müslimlerin İslam hakimiyetinde yaşaması için cizye vermeleri, toprakları varsa buna bir de haraç vergisini eklemeleri gerekiyordu. Gayri müslimlere cizye verdikleri takdirde kendi dinlerinde kalarak zimmî statüsünde sayılmalarına sürekli eman (zimme akdi) denilmekteydi (Rânâ, 1985, s. 65).

Cizyenin gayri müslimleri himaye etme karşılığında alındığı ve himaye edilemedikleri durumlarda toplanan vergilerin iadesinin gerçekleştiği de burada vurgulanması gereken önemli bir husustur. Hz. Ömer döneminde Vali Ebû Ubeyde b. Cerrâh, Humus halkını Bizans'a karşı savunamayıp şehri terk etmek durumunda kalınca toplanılan cizye iade edilmiştir. Hatta bu iadede önceki durum da manidardır. Zimmîlerin İslam devletine sağladığı casusluk malumatları dolayısıyla Rumların Müslümanlara karşı savaş hazırlığından zamanında haberdar olunabilmiştir. Zimmîler'in bunu, Müslümanların kendilerine karşı vefakarlıkları, güzel ahlakları, iyi davranışları ve adil muameleleri sebebiyle yaptığı Ebû Yûsuf tarafından kaydedilen önemli bir ayrıntıdır. Müslümanların vergileri iade etmesi üzerine zimmîlerin şöyle dediği de kaydedilmiştir: “Allah sizi muzaffer kılsın ve tekrar bize göndersin. Eğer sizin yerinizde onlar olsaydı aldıkları hiçbir şeyi bize iade etmezlerdi. Üstelik elimizde ne varsa hepsini alırlar bize bir şey bırakmazlardı” (Ebû Yûsuf, 1973, s. 224-225).

Fethedilen topraklarda Müslüman olmayıp İslam hakimiyetine giren, ödediği cizye ve sahip olduğu zimmî hakları ile İslam toplumunun bir ferdi sayılan zimmîlere hassasiyet gösterildiği de rivayetlerle bize ulaşan bilgiler arasındadır. Hz. Ömer'in Suriye'de rastladığı âmâ bir Yahudi'nin dilendiğine şahit olup, “gençliğinde cizyesi alınan birinin ihtiyarladığında perişan

⁶ Cizye, gayri müslimlerden alınan ve herhangi bir arazi veya ticaret gelirin bağımlı olmayan sabit vergidir. Miktarının veya oranının ise sabit olmayıp bölgelere göre değişkenlik gösterdiği kaynaklara yansımıştır. Kur'an-ı Kerim'de Tevbe Suresi 29. Ayet ile kesin olarak netleşmiştir ancak ayette geçen bazı ifadeler hakkında tartışmalar süregelmiştir. Bu tartışmalar çoğunlukla cizye verecek olanların ehl-i kitaptan olması ile ehl-i kitaptan olmayan gayri müslimlerin durumu ve “küçülüp kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın” şeklindeki ifade üzerinden yürütülmüştür. İlk dönem uygulamalarındaki inceliklere bakarak bu konulara açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Çoğunlukla da ifadenin mecazi anlam taşıdığı ve uygulamada herhangi bir aşağılama durumu olmadığı kanaatine varılmıştır. Cizye ve hukukî dayanakları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Kitâbü'l-Emvâl*, s. 34-35.

durumda bırakılmayacağını” söylediği ve “kendisine beytülmalın zekât gelirlerinden yardım edilmesini” emrettiği, “bir mesleği veya işi olmayan körlerden, cüzzamlılardan, kötürüm derecesinde hasta ve çalışmaktan âciz ihtiyarlardan eğer malları mülkleri yoksa cizye alınmamasını” sağladığı, “cizye toplarken dövme, hapsetme ve işkence yapma gibi davranışları” yasakladığı, bu örneklerden bazılarıdır (Fayda, 2013, s. 429).

Bu noktada önemli bir ayrıntıyı da zikretmek yerinde olacaktır. Fedek ve Hayber çevresinde bulunan ve ziraî ortakçılık anlaşması ile topraklarında yaşamaya devam eden Yahudi halk, yine Hz. Ömer tarafından bu topraklardan çıkarılarak Filistin bölgesine sürülmüşlerdir. Bu sırada anlaşmaları da feshedilmiştir. Aynı şekilde Necranlı Hristiyanlar da yerlerinden çıkarılıp başka bir bölgeye gönderilmiştir. Bu uygulamalar ilk bakışta gayri müslimlere karşı yürütülen pozitif tutumla tezat oluşturan bir ayrıntı olarak görülecektir. Fakat kaynaklar bu kararların arkasında politik, ekonomik ve sağlıkla ilgili sebepler zikretmiştir. Konu, Fayda (2006) tarafından detaylı şekilde tartışıldığı için burada bu ayrıntıları yeniden ele almaya lüzum yoktur (s. 264-268). Bu iki önemli örnek de elbette akılda tutulmalıdır ancak Hz. Ömer’in bir taraftan gayri müslimlere buldukları yerde özgürce yaşama hakkı tanırken bir tarafta onları topraklarından sürmüş olmasında mutlaka bir maksat aranmalıdır. Ayrıca, Öztürk (2012), yaptığı araştırmalar neticesinde bu tehcirde gayri müslimlerin herhangi bir haksızlığa uğratılmadığı kanaatine ulaşmıştır (s. 319). Diğer taraftan, Emevîler ve Abbâsîler zamanında gayri müslimlerin ekonomik ve sosyal konularında kötüleşmeler olduğu, ihtida ettiği halde cizyeye zorlanan halkın halifeden yardım istediği de kaynaklarda yer alan olumsuz örnekler arasındadır. Ayrıca bu hoşnutsuz kitlenin, örneğin Emevî dönemindeki isyan faaliyetlerine ve Abbâsî İhtilâli’ne katıldığı gibi görüşler de bulunmaktadır (Özdemir, 2018). Sosyal bakımdan da ayrıcalıkların olduğu bilinmektedir. Yurdaydın (1985), Abbâsîler ve Büyük Selçuklular döneminde zimmîlerin farklı kıyafet giyme zorunluluğunun bulunduğunu, Anadolu Selçuklularında ise zimmîlerin bu konuda serbest bırakıldığını belirtmiştir. Hatta Rumlara İstanbul patriğine bağlı oldukları halde İslam toplumunda yer verildiğini ve kilise örgütlenmelerini devam ettirme serbestisi tanındığını söylemektedir. Bu bakımdan Anadolu Selçuklu Devleti’nin zaman içinde kaybedilmiş olan “İslam toplumunda haklarıyla yer alan gayri müslim” anlayışını yeniden canlandırdığını ve bu yönüyle Osmanlıya da örneklik teşkil ettiğini söylemek mümkündür. Bu örnekler İslam’a açılan topraklarda yaşamayı sürdüren zimmîlerin İslam devletleri tarafından her şartta ve durumda kendi hallerine bırakılmadığının veya farklı İslam devletlerinde ve farklı bölgedeki uygulamanın aynı olmadığını göstergesidir. Fakat olumlu örnekler fethedilen bölgelerdeki halkın idareciler lehine tutumlarda bulunduğunu göstermektedir (s. 104).

Sonuç olarak, Hz. Ömer’in Sevâd’ın fethinin ardından yerli halkın ve savaşa katılmamış Müslümanların haklarını gözeterek verdiği karar, uzun vadede İslam toplumunun yararına olacak yönler taşımaktadır. Bu önemli örnekten hareketle, İslam devletinin aldığı kararlarda nasla ters düşmediği ölçüde yeni uygulamalara gidilerek sosyal adaletin gözetilmesinin esas olduğu sonucuna ulaşılabilir. Fethedilen bölgelerde henüz müslüman olmamış yerli halka yapılacak iyi ve adil muamele, askerî kontrolün kazanılmasının ardından İslam toplumuna

yeni Müslümanların katılmasını sağlayarak İslam dininin ana gayesinin gerçekleşmesine yardımcı olacaktır.

2. Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'da Kurduğu Düzen

Zamanla İstanbul adını almış fakat İslam tarihi kaynaklarında Konstantinopolis veya Konstantiniyye adıyla zikredilen şehir, İslam ordusu tarafından fethedildiğinde Doğu Roma İmparatorluğu'nun⁷ son idari bölgesi ve başkenti statüsündeydi. Bu şehir ortodoksluğun merkezi sayılıyor bu sebeple de önemli miktarda bir gayri müslim Rum nüfus barındırıyordu. Bu konuda ilk önemli detay, gayri müslim nüfusun fetihten sonra da büyük ölçüde mevcudiyetini korumuş olmasıdır. Osmanlı fetih siyaseti, yerinde yönetim üzerine kurulu olduğu için Osmanlılar İstanbul'u kısa zamanda benimsemişlerdir. Yerli halkın şehri terk etmesi istenmediği gibi, savaş sırasında terk etmiş olanların da geri dönmeleri için çağrı yapılmıştır. İskân faaliyeti ile Müslüman halk buraya yerleştirmeye çalışılmış ve burası gayri müslimlerin de üyesi olduğu Osmanlı milleti olarak addedilen toplumun başkenti ilan edilmiştir. Başka bir ifade ile, İslam'a açılan topraklardaki halk kovulmamış, yerli halk savaşımlar arasında esir olarak taksim edilmemiş, hakları gözetilmeye çalışılmış, hatta şehri terk etmemeleri için tedbirler alınmıştı. Bu da yine birinci bölümde değinilmiş olan makâsıdü's-şerîa anlayışı ile uyumlu hareket edildiğini göstermektedir. Fetihden sonra yerli halkın ve sonradan yerleşen halkın refahına yönelik gerçekleştirilen düzenlemeleri sosyal ve ekonomik olarak iki başlıkta toplayabiliriz.

2.1. Sosyal Düzenleme

Fethedilen toprakların halkları için, alışık olunan rutin içinde sosyal düzenin ivedilikle sağlanması halka verilen güvenceye bağlıdır. Eski düzenlerini sürdürmeleri, yeni idareciler ile Müslüman halk tarafından baskı altında tutulmayacakları, bununla birlikte dış tehditlere karşı korunacakları temin edildiği takdirde halk bundan hoşnut olacak ve yeni idareyi çabucak benimseyecektir. II. Mehmed'in İstanbul'u fethi sonrasında yerli halka hitaben yayınladığı *emanname*, onların Osmanlı hakimiyetinde emin olarak yaşayabilecekleri konusunda onlara verilen bir söz olarak tanımlanabilir. İnanç, ibadet, seyahat, ticaret ve kıyafet hürriyetlerini kapsayan emannamenin ilan edildikten sonra bir vesika olarak yazıya dökülüp gayri müslim halkın temsilcilerine bizzat verilmesi sosyal adalet açısından son derece önemli bir uygulamadır. Osmanlı kanunnamelerinde yer alan bu emannameden önemli bir kesit şu şekildedir;

Şehrin Katolik papazları tarafından, bizim Bab-ı hümayunumuza mümessil olarak gönderilen rahiplerle, Senyör Baraban Balios, Senyör Markiz Drifango ve tercüman Nikola Pelezoni'nin dileği üzerine Galata halkının, bize tabi olan sair halklar gibi, adet ve ibadetlerini serbestçe yapmalarına izin veriyoruz. Ahalinin barınaklarına, dükkân, bağ, değirmen, gemi, ticarethane ve diğer mallarına dokunulmayacaktır. Ailelerine eskisi gibi sahip olacaklar, istedikleri gibi idare edeceklerdir. Ticaret

⁷ Bilinen adıyla Bizans. Roma imparatorluğunun ikiye bölünmesiyle Doğu kısmı İstanbul'u başkent edinmiş ve mevcudiyetini İstanbul'un fethine kadar sürdürmüştür. Bu dönemde Bizans adıyla anılmasa da sonradan Bizans adını almıştır.

*mallarını mülkümüzün her tarafında satmaya izinlidirler. Karada ve denizde serbestçe seyahat edebilecekleri gibi, gümrük ve angaryadan da muaf tutulacaklardır. Bu kanun ve kaideler bugünden başlayıp ebediyen hükümler olacaktır. Biz onları kendimizi korur gibi koruyup gözeteceğiz. Kiliselerinde diledikleri gibi ayin düzenleyebileceklerdir, papazlara ve din adamlarına kötü söz söylemeyeceklerdir.*⁸

Fatih Sultan Mehmed'in verdiği bu emanname bir taraftan gayri müslimlerin idarî ayrıcalıklarının teminat altına alınırken, diğer taraftan onları Osmanlı İslam Devleti içerisinde devlete bağlı bir unsur olarak konumlandırıyordu. Başka bir ifade ile gayri müslimleri Müslüman olmadan İslam'a tabi kılıyordu. Bu noktada Fayda (1995) bize önemli bakış açıları sunmaktadır ve İslam fetihleri ile Müslüman olmayan halkın nasıl İslamlaşabileceğini göz önüne sermektedir. Bu metin, İstanbul'da kurulan gayri müslim idare sistemde Müslüman lider tarafından yapılan düzenlemenin en önemli kanıtıdır ve bu tür emannameler yalnızca Ortodoks millete yönelik de değildir. Daha sonraki örneklerden anlaşılacağı üzere, tüm gayri müslimleri kapsayan farklı versiyonları da mevcuttur. Örneğin, Galata'da ikamet eden Katolik Venedik halkına da büyük imtiyazlar tanınmıştır.

Fatih Sultan Mehmed'in bu şekilde kayıt altına alınmış emannamesi ile gayri müslimlere nasıl haklar tanıdığına geçmeden önce Ebû Yûsuf'un *Kitabu'l-Haraç*'ında bulunan bir kısma daha değinmek yerinde olacaktır. "Kiliseler, Havralar ve Salibler Hakkında" başlıklı bölümde Ebû Yûsuf sözlerine şöyle başlamıştır:

"Ey Müminlerin Emiri! Müslümanların fethettikleri memleketlerde, zimmîlerin kilise ve havralarını kendilerine terk edip tahrip etmelerinin ve özel günlerinde salib çıkarmalarına ruhsat vermelerinin sebebini soruyor ve izahını istiyorsunuz. Memleketler fethedildiği vakit Müslümanlarla ehli zimmet arasında akdedilen sulhnamelerde cizye vergilerinin ödenmesi zimmîlerin içinde ve taşrada bulunan kilise ve havraların yıkılmaması, kanlarının akıtılmaması, can ve mal emniyetlerinin sağlanması, bu memleketlere tecvüz edecek düşmanlarla savaşılması, ülkelerinin müdafaa edilmesi şartları da vardı. Zimmîler bu şartlara göre cizyelerini ödediler. Sulh bu esaslar üzerinde cereyan etti. Aralarında bu şartları içine alan akitnameler yazıldı. Ancak yeniden kilise ve havra inşası yasak edildi. Şam'ın tamamı, Hire'nin büyük bir kısmı şartlar çerçevesinde, sulh yoluyla fethedildi. İşte bunun için kilise ve havralar yıkılmadı, buldukları hal üzere terkedildi" (s. 223).

Gayri müslimlerin sosyal haklarının İslam devletine olan ekonomik bağıyla nasıl ilişkili olabileceği, böyle bir bölümün *Kitabu'l-haraç* gibi bir kitapta yer almasından anlaşılabilir. Yani onlara sosyal haklar tanınacak, bağlı buldukları cemaatlara hukukî güvence sağlanacak, yerleşim ve ticaret bölgeleri koruma altına alınacak, böylece İslam devletine vergi ödemeleri sağlanacaktı. Konstantinopolis örneğinde bu açık bir biçimde görülmektedir. Ayrıca, Osmanlılardan önce İslam'ın ulaştığı bölgelerdeki gayri müslim cemaatin temsilcilerinin devlet tarafından muhatap kabul edilip, başkanlarının da halife tarafından onaylandığı kaynaklardan bize yansıyan bilgiler arasındadır. Fayda (2013), bu temsilcilerden

⁸ Tam metin için bk. Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, İstanbul 1990, I, 477; Vladimir Mirmiroğlu, *Fatih Sultan Mehmed II Devrine Ait Vesikalar*, İstanbul 1945, s.53.

Hıristiyanlarınkinin patrik, Yahudilerinkinin re'sülcâlût, Mecûsîlerinkinin dihan (ispehbed veya merzûbân) olduğunu belirtmektedir. Bu liderler kendi konseyleri tarafından uygun bulunup aday gösterilse de tayinlerinin halife tarafından bir menşûrla yapıldığı ifade edilmiştir (s. 430).

II. Mehmed de İstanbul'un fethinden sonra Ortodoks ve Ermeni cemaatlerine patrik tayin ederken Yahudilere de haham tayin etmiştir. Bu atamaların ilki, Ocak 1454'te Yunan Ortodoks Kilisesi Patrikliğine Gennadios'un atanmasıdır. Ona ve kilisesine bütün eski hakları iade edilmiştir. Sonraki atama 1461'de İstanbul'da Ermeni patrikliğine Bursa'dan getirttiği Yohakim adlı Ermeni bir piskoposun atanmasıdır. Aynı şekilde Eliyahu Kapsali adlı Yahudi vakanüvisine göre Fatih Sultan Mehmed, İstanbullu bir Roma hahamı olan Moşe Kapsali'yi "Yahudilerin kadısı ve hahamı" olarak tayin etmiştir (Veinstein, 1996, s.137).

Fatih Sultan Mehmed'in yaptığı bu atamalar süresince İstanbul'daki Hıristiyanlar arasında olumsuz bir hava bulunduğunu söylemek mümkündür. Nitekim, İstanbul'un fethinden önce, doğu ve batı kiliselerini birleştirme konusunda yapılan tartışmalar sonunda birleşmeye yanaşmak istemeyen İstanbul Ortodoks Patrikliği⁹ konumunu kaybetmişti. Ayrıca kilise mensupları arasında birlik bozulduğu için Patrik II. Athanasios'un istifasından sonra başka bir ismin patrik tayin edilememesinin, Ortodoks Hıristiyanlarının dağılmasına yol açması mümkündür. Bu durum ilk bakışta Müslümanları veya Müslüman lideri ilgilendirmeyen hatta bilakis onlar tarafından arzu edilen bir durum olarak düşünülebilir. Ancak Fatih Sultan Mehmed bu durumdan istifade etmemiştir. Fetihden sonra din adamlarını yanına çağırarak "patrik görevini yapan zat nerededir? Bana, bir padişah sıfatıyla icap eden ihtiram ve tazimi izhar etmeye niçin gelmiyor?" diye sormuş onlar da buna "vaktiyle patriğimiz olup halen hayatta bulunan zat, kendi isteğiyle makamını terk etti, biz de o andan itibaren yerine başkasını koyamadık" cevabını vermişlerdir. Bunun üzerine Fatih Sultan Mehmed, Ortodoks kilisesinin patrikliğine yeni birinin seçilmesini emretmiştir (Eryılmaz, 1990, s.27).

II. Mehmed'in bu kararının arkasında tarihçilerin birçoğuna göre Doğu ve Batı kiliseleri arasındaki çatışmayı canlı tutmak istemesi yatmaktadır. Bu sebeple 1454'te Henotikler'in¹⁰ bir karşıtı olan Gennadios'un patrik olarak seçilmesi desteklenmiş ve Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan tüm Ortodoksların temsilcisi konumuna yükseltilip, devlet törenlerinde vezirlerle eş tutulmuştur. Aslında Fatih Sultan Mehmed, Gennadios'u patriklik makamına getirerek Ortodoksları himayesi altına almış oluyor ve Ortodoksluğu da yok olma

⁹ Hıristiyanlık ortaya çıktıktan sonra uzun bir süre, dini ve idari bakımdan bölünmeye uğramadan başta Roma olmak üzere Antakya, Kudüs, İskenderiyye ve İstanbul'daki kiliseler tarafından idare edilmiştir. Ancak sonraları, ortaya çıkan dini ihtilaflar, bu merkezlerdeki kiliselerin, dini ve idari bakımdan müstakil hareket etmeleri sonucunu doğurmuş ve böylece ortaya çeşitli mezhepler çıkmıştır. Roma'ya dini ve idari yönden bağımlı olan Hıristiyanlara "Katolik", İstanbul'daki kiliseye bağlı olanlara da "Ortodoks" adı verilmiştir. İstanbul'daki Ortodoks kilisesinin tamamen ve resmen ayrı bir kilise haline gelmesi 1054 yılında olmuştur. Bu tarihten sonra balkanlardaki Hıristiyan topluluklarının hemen hemen hepsi Ortodoks mezhebine ya da kilisesine bağlanmış; ancak Macarlar Katolik mezhebinde kalmışlardır. Protestanlığın bir mezhep olarak ortaya çıkışı 15.yy'dan sonra olmuştur. Ortodoks mezhebinin genellikle Rumlar oluşturduğu için, bu mezhebin kilisesine "Rum Kilisesi", "Rum patrikhanesi", ya da "Fener patrikhanesi" adı verilmiştir.

¹⁰ Doğu ve Batı kiliselerinin birleştirilmesine taraftar olanlar.

tehlikesinden kurtarıyordu. Bu noktada, makama Katoliklere yakın bir şahıs getirilmiş olması halinde Ortodoksluğun yok olması ihtimalinin söz konusu olabileceğine Ayverdi (2010) tarafından dikkat çekildiğini de belirtmek gerekir (s. 323). Böylece seçimin son derece siyasi olduğu düşünülebilir. Ortodoks kilisesine, Bizans imparatorluğu zamanındaki bütün hakların tanınması Rumları memnun etmiş ve onları Katolik Kilisesinin nüfuz ve hâkimiyeti altına düşmekten kurtarmıştır.

Sultan Mehmed'in Fener Rum Patrikanesi'ni tekrar hayata geçirmesinin maddi avantajı olduğu da düşünülmüştür. Zira İstanbul'un Bizanslı Rum halkıyla tekrar iskânı amaçlanıyorsa, amaca ulaşmanın en emin yolu onlara uygun ortamın ve himayenin sağlanmasıdır. Fener Rum patriğinin emniyet altındaki konumu ve mevcudiyetinin, bilhassa üst tabakadan olmak üzere, birçok Rum'un İstanbul'a gelmesini sağlayacağı düşünülmüştür. Gerçekten de kısa bir sürede Patrikhane'nin çevresinde Fenerliler adı altında Bizanslı soylulardan oluşan dikkate değer bir nüfus toplandığı kaydedilmiştir (Zinkeisen, 2011, s. 11). Yine bu da hem şehrin iskânı açısından hem de Fatih'in gerçekleştirmeye çalıştığı adaletli ve kapsayıcısı yönetici misyonu açısından önemli bir adımdır.

Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'un fethinden hemen sonra Ortodoks Rum cemaatine tanıdığı hakları Ermenilere de tanımıştı (Eryılmaz, 1990, s.30). İtikadî öğretilerindeki farklılık nedeniyle Ermeniler, Katolik veya Ortodoks sayılmıyorlardı. Bu yönüyle üçüncü bir Hristiyan cemaati teşkil ediyorlardı. Fatih, İstanbul'da bulunan Ermeni Kilisesi için Bursa'daki başpiskoposu İstanbul'a çağırılmış ve patrik olarak atamıştır. Bununla birlikte "perivleptos" adıyla bilinen bir manastırı ve Patrikhane Kilisesini de Ermenilere vermiştir. Hatta daha sonraki yıllarda Ayvazovski'ye göre 40.000 kadar Ermeni ve Cenova'lı İstanbul'a getirilerek Karagümrük, Balat ve Kefeliköy taraflarına yerleştirilmiştir. Karagümrük'teki Surp Nigoğayos Kilisesi'nin yarısının da Ermeniler'e verildiği kaydedilmiştir (Pamukciyan, 1994, s.191).

Hristiyanlardan başka, Osmanlı toplumunda yer alan dini gruplardan biri de Museviler, diğer adıyla Yahudilerdi. Yahudiler daha çok, İstanbul, İzmir ve Selanik gibi liman şehirlerinde, Bağdat ve Halep gibi nüfusu kalabalık olan şehirlerde oturuyorlardı (Yediyıldız, 2002, s.191). Fatih İstanbul'da ikamet eden Yahudilere dokunmamış hatta çeşitli bölgelerdeki zanaat sahibi Yahudileri de İstanbul'a davet etmiştir (Güleryüz, 2011, s.312). Bu davete icabet eden binlerce Yahudi ailesinin yeni başkent İstanbul'a gelerek yerleştiği kaydedilmiştir. Bir fermanla Yahudilere de emanname verilmiş ve kendi cemaatleri içindeki özgürlüklerinin korunacağı, mevcut sinagogların tamir edilebileceğini, ancak yeni ibadethaneler inşa etmelerinin yasak olduğu ilan edilmiştir (Güleryüz, 1994, s.403). Bu tarihlerde Hristiyanlığı kabul etmedikleri için İspanya'dan kovulan Yahudilerin, Osmanlı topraklarında bu derecede bir hoşgörüyü karşılanması da dikkate değer bir ayrıntıdır.

Fatih döneminde gayri müslim cemaatlere yönelik uygulanan belirgin bir kapsayıcılık ve iyileştirme politikasının bir delili olarak Piskopos kalemini ve Kilise defterlerini burada not düşmek gerekir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi kataloğunda Piskoposluk Kalemi Defterleri adı

altında bir bölüm dikkat çekmektedir. Piskopos kaleminin Osmanlı Devleti dahilindeki kilise, sinagog ve manastırların kayıtlarını tutmakla görevli olduğu ifade edilmiştir. Yalnızca Sadaret Defterleri Kataloğunda 72 adet kilise defteri mevcuttur. Bu defterlerde *“Osmanlı toprakları dahilinde bulunan kiliselerin gelirleri, tamir ve bakım ile yeniden yapımlarının takip ve müşahede altında tutulması, su-i hali görülen erbab-ı kilisenin müşahede altında tutulması, gayrimüslim cemaatlere ait okul, yetimhâne gibi müesseselere ruhsat verilmesi, tamirleri ve bu müesseselerin ihtiyaçları”* ile ilgili kayıtlar tutulmaktadır. Ayrıca *“Osmanlı topraklarında yaşayan yabancıların haklarının korunması, kilise yapım ve tamiri ile ilgili evrakın sayı itibariyle oldukça önemli bir yer işgal ettiği”* ifade edilmiştir (BOA Rehberi, 2010, s. 176, 186, 276 ve 381).

Sonuç olarak, İslam'a açılan topraklarda sosyal adaletin, fethin hemen ardından henüz Müslüman olmamış yerli halkın alışık oldukları düzende yaşamalarına devam etmelerinin temin edilerek sağlanabileceği açıktır. Osmanlı Devleti'nin Fatih Sultan Mehmed'in liderliğinde gayri müslimlere tanıdığı haklar emannameler ile kayıt altına alınmış, padişahın bizzat eliyle dinî cemaatlere liderler atanmıştır. Yahudi ve Hıristiyan toplulukların sultanın atadığı liderler tarafından idare edilmesi daha önceki İslam devletlerinde de görülen bir uygulamadır. Örneğin Memlük toplumunda da var olan bu uygulama farklı konularda kaleme alınan kitaplarda da karşımıza çıkmaktadır (Perho, 1995, s. 26). Ayrıca gerek önceki bazı İslam devletlerinin gerekse Osmanlıların sağladıkları bu güvence ve rahatlığın, onların başka güçlerin otoritesine tercih edilmesini sağlayışı konusunda örnekler çoğaltılabilir. Konuyu daha açık bir şekilde görmek için verilebilecek bir örnek, Fatih'in Balkanlardaki fetihleri esnasında Sırp'ların Macarlar ile Osmanlılar arasında kendilerine taraf seçmeleri hakkındadır. İki güç arasında kaldığını anlayan Sırp'lar Macar kralına başvurmuş ve onların hakimiyetini kabul ettikleri takdirde nasıl bir dinî atmosferle karşılaşacaklarını sormuşlardır. Macarların Sırp topraklarının her yanına Katolik kilisesi yapmayı arzuladıklarını görünce Osmanlılara yönelmiş ve aynı soruyu onlara da sormuşlardır. Fatih ise her caminin yanında bir Ortodoks kilisesi olacağını, herkesin inandığı dinde serbestçe ibadet edeceğini ifade etmiştir. Bu dönemki kayıtlar bu sözün tutulduğunu göstermektedir (Yurdaydın, 1985, s. 109). Bu doğrultuda fethedilen veya fethedilmesi hedeflenen topraklarda, sosyal düzenin yalnızca Müslümanlar değil, gayri müslimler için de kurulmasını sağlayan örnekler ve sahip olunan bakış açısı, başarılmaya çalışılan sosyal adaletin en güzel göstergeleridir.

2.2. Ekonomik Düzenleme

Bu kısımda ilk bölümde ele alınan bir husus olan gayri Müslimlere yönelik vergi temelli sosyal düzenleme değil, Müslümanlar için olduğu kadar gayri müslimler için de önemli bir altyapı sunan ve böylece şehrin *“canlanmasını”* sağlayan çarşı-pazar gibi imarî-iktisadî hamlelere yer verilecektir. İstanbul'un fethinden sonra Fatih'in vergi konusunda İslam toplumunda süregelen uygulamaların dışına çıktığını gösteren ilgi çekici bir durum nakledilmemiştir. Bununla birlikte gerek Müslüman halkın gerekse gayri müslim esnafın bir arada kendine yer bulabileceği günümüze kadar uzanan kalıcı pazarlar ve çarşılar inşa edildiği kayıtlara geçmiştir. Bu imarî-iktisadî hamlelerle hem tebaa kaynaştırılmış hem de farklı zanaat ve ticaret ortamlarının birbirini besleyen bir yapıda bir düzen içinde iç içe yer almaları temin edilmiştir.

Bu noktada fetihten sonra sosyal adaletin temini konusunda aynı çıkış noktasına sahip olsalar da tarım toplumu-ticaret toplumu olmaları bakımından da Sevâd ve İstanbul örnekleri farklılık göstermektedir. Bu sebeple Sevâd bölgesindeki tarım ve vergi düzenlemesine karşılık İstanbul’da ticarî düzenlemenin öne çıkması tabîi görünmektedir. Diğer taraftan aradan geçen yaklaşık sekiz asırlık zaman diliminde şehirleşme konusunda da önemli ilerlemeler ve değişiklikler gerçekleşmiştir. Hz. Ömer döneminde, özellikle yeni kurulan ordugâh şehirlerde, bir çarşı-pazar düzenlemesi mevcuttur fakat onun dönemine ait ekonomik hamlelere bakıldığında haraç konusundaki içtihadının bunların önüne geçerek üzerinde daha çok kafa yorulan bir konu olduğunu söylemek mümkündür.

İslam tarihinde çarşı-pazar uygulamasına verilecek ilk önemli örnek Medine dönemindedir. Müslümanların İslam dininin emirlerini ekonomik hayatta uygulayabilmeleri onların piyasanın hâkimi olmalarına bağlı idi. Bu sebeple Hz. Peygamber’in Medine’ye gelişinden sonra halkın ekonomik hayatındaki en önemli değişiklik sayılabilecek icraatı şüphesiz yeni pazar yerinin oluşturulmasıdır. Bu pazar yerinin tayin edilmesi ve sistemin İslami prensiplere göre düzenlenmesi önem arz etmekteydi. Kallek (1992) bunu “Müslümanların kontrolünde yeni bir iç piyasa tesisi” olarak adlandırmış ve vergi muafiyetinin tüccarı bu yeni pazara çeken en önemli etkenlerden olduğunu ifade etmiştir (s. 30-33). Müslümanların otoriteyi eline alabilecek şekilde kısa bir zamanda tüccarları çekerek yeni bir mevki pazar yeri olarak kullanıma açması piyasanın nabzı açısından önemli bir hamleydi. Bu ilk örnek, fethedilerek İslam’a açılan topraklarda benimsenmiş ve hemen ilk yıllarda Müslümanların kontrolünde bir pazarın kurulumu gerçekleştirilmiştir.

İstanbul örneğinde ise öncelikle şehrin fetihten sonra metruk ve bakımsız bulunduğunu belirtmek gerekir. Bu terk edilmişlik ve bakımsızlık hali, Anadolu’nun çeşitli bölgelerinde yaşayan sakinlerin bu Rum beldesine yerleşmek konusunda isteksizliğine yol açmıştı. Şehrin bu hali saldırılara açık ve güvensiz bir ortam oluşturmaktaydı ve bir an önce iskân edilerek canlandırılması gerekliydi. Şehre yeterli iskânın sağlanabilmesi için her vilayetin yalnızca fakirlerinden, yani bulunduğu bölgeyle bağı az olduğu için iskânı kolay sağlanabilecek gruplarından değil, zenginlerinden de belirli miktarda nüfusun yerleştirilmesi gerekmekteydi. Diğer taraftan iskân edilen veya henüz edilmeye çalışılan bu kitle ile şehirde bulunan gayri müslim topluluğun yaşamlarının ekonomik boyutunun sağlanması için bir takım önemli adımların atılması gerekli ve acildi. Bu adımları anlamak ve örneklendirmek için II. Mehmed’in İstanbul’un fethinden sonra şehirdeki ekonomik ve sosyal hayatı canlandırmak, dolaylı olarak da şehri yapılandırmak ve yerleşime açmak üzere attığı bazı hamlelere göz atmak gereklidir.

Fatih Sultan Mehmed, şehri devraldıktan hemen sonra şehri canlandırmak için planlarını yapmış ve girişimlere başlamıştır. Fakat kaynaklardan anlaşılan, ilk on yıl boyunca şehirde yürütülmeye çalışılan faaliyetlerin Fatih’in zihnindeki İstanbul planı yanında oldukça sınırlı kaldığıdır. Bu hızla gidilirse planlanan toplumsal ve ekonomik yapıya ulaşamayacağını, dolayısıyla şehir halkını memnun edemeyeceğini fark eden padişah başta kendisi olmak üzere önemli imar hamlelerine öncülük edilmesi gerektiğini duyurmuştur. Devlet ricalinin ve

devletin önde gelen varlıklı kimselerinin imar sürecine dâhil edilmesiyle bir taraftan devletin ekonomik yükü azaltırken diğer taraftan bu kimselerin kendi yapılarına ve dolayısıyla şehre sahip çıkmaları hedefleniyordu. Bu doğrultuda inşa edilen külliyeler arasında en başta gelen ve pek çok açıdan diğer külliyelere de örneklik teşkil eden Fatih Külliyesi'dir. Külliyenin yapımı 1463'te başlatılmış, 1471'de sonuçlandırılmıştı. Fatih'in ardından devlet ricalinin de sosyal ve ekonomik canlandırmaya önayak olduğunu görüyoruz. Mahmud Paşa bugünkü Eminönü civarında, Davud Paşa yine Davutpaşa olarak bilinen mevkide, Murad Paşa Aksaray civarında ve Rum Mehmed Paşa da Üsküdar'da Fatih Külliyesi'ne benzer yapılar inşa ettirmişlerdir. Bu külliyeler buldukları bölgeleri kısa zamanda canlandırmış ve dolayısıyla önemli merkezlerin oluşmasına yardımcı olmuştur. Çünkü İslam şehirlerine cami-pazar birlikteliği (Küçükaşçı, 2010) alışlagelmiş bir uygulamaydı ve bu yalnızca maddi değil manevi önem de taşımaktaydı. Dizayn edilen çarşının, İslamiyet'in temsili olan mescidin yakınında oluşu bir anlamda içinde İslami kuralların geçerli olması gerektiği sorumluluğunu yükliyordu. Kurulan pazar alanlarının benimsendikten sonra başka bir yere naklinin kolay olmadığı açıktır. Şehirlerde zaman içinde yeni çarşılar kurulsa bile "eski çarşı" mevcudiyetini korumaktadır. Bu sebeple bu külliyelerin bulunduğu bölgelerde bugün dahi varlığını devam ettiren tarihî ticaret alanları bulunmaktadır.

Şu da önemle belirtilmelidir ki, Fatih döneminden itibaren devletin iktisadi yönünü büyük ölçüde düzenleyen kayıt tutma geleneği ileri bir aşamaya taşınmıştır. "Tahrir"¹¹ denen bu sisteminin verimli şekilde uygulanışıyla reyanın oturduğu yerler, işlerinin bütün özellikleri, mallarının ve ürünlerinin kaynakları, tımar sahiplerinin gelirleri kaydedilmiştir. Böylelikle bu döneme ait kayıtlı bir ekonomi sisteminin varlığından söz edilebilir ve hatta bu kayıt sisteminin kendisi de Fatih döneminde gelişimi sağlamış önemli bir iktisadî adım sayılabilir. Örneğin İstanbul açısından, fethinden sonra yaklaşık bir asır içinde kurulan vakıfların kaydını incelemek bu döneme ait iki önemli kaynak *Ayasofya Vakıfları Tahrir Defteri* ile *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri* ile sağlanabilir. Tahrir sisteminin ilk verimli örneklerine Fatih döneminde rastlanması bilgisi ise Osmanlı ekonomi tarihinin bütünü açısından önem arz etmektedir.

İstanbul'u sosyal ve ekonomik yönden canlandırmak üzere atılan ilk adımın iskân faaliyetleri olduğu daha önce ifade edilmişti. Kaynaklardan anlaşıldığı üzere, İstanbul'un yeniden iskân süreci gerçekleştirilirken önceki iskân faaliyetlerinden biraz farklı olarak, nüfuslandırmada belirli bir plan gözetildiği, planlı yerleştirme faaliyetleriyle geleceğin büyük başkentini kurma amacı güdüldüğü söylenebilir. İstanbul'u, daha önce fethedilip iskân edilen bir bölge olan Balkanlarla karşılaştıracak olursak, Balkanların iskân politikasında ilk gözetilen unsurun fethedilen bölgelerin elde tutulması olurken, İstanbul'a yerleştirilen gruplardan şehre sahip çıkmanın yanında, şehrin önemli bir merkez olarak şekillendirilişinin de sağlanması beklenmiştir. Balkanlara yerleştirilen göçebe gruplar ve çoğunlukla önceki bulunduğu bölgede problem çıkaran tebaanın aksine İstanbul'a her vilayetten belirli miktarda nüfusun yerleşimi sağlanmıştır. Buna göre, fethinden sonra ilk günlerden itibaren getirtilen grupların

¹¹ Osmanlı malî teşkilatında vergi tespiti amacıyla yapılan sayım. Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Öz, "Tahrir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXIX, s. 425-429.

vasıfları dikkate alınarak, İstanbul üzerine adeta yatırım yapılmaya başlanmıştır demek yerinde olacaktır.

Şehirdeki eski canlılığın temin edilmesi için öncelikle kendi isteği ile gelip yerleşecek olanlara geri dönmek istemeyen Rumların boş evlerinin mülk olarak verileceği ilan edilmiştir. Fakat ihtiyarî bırakılan bir uygulama ile iskân probleminin halledilemeyeceğinin anlaşılması uzun sürmemiştir. Bu yöntem ile bilhassa büyük tüccarları, çarşı ve pazar adamlarını, sanatkârları buldukları yerlerden ayırıp getirmek mümkün olmamıştı. İstanbul'un planlanan merkez haline dönüşümü için de bu gruplara şiddetle ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu sebeple, kadılara emirler gönderilip her vilayetin belirli sınıflarından belirlenen miktarda vatandaşın, mecburi göçe tabi tutulması yani sürgün edilmesi emredilmiştir. Kendileri için uygun şartlar sağlandıktan sonra ticaret erbabının şehre yerleşimini sağlamak daha kolay olacağı için, bilhassa meşhur ticaret erbabından bazıları isimleriyle çağırılıp hallerine uygun evler verilerek kendileri için büyük bedesten ve çarşılar yapılacağı duyurulmuştur (Barkan ve Ayverdi, 1970, s.12-13). İstanbul'un Müslüman Türk şehri haline getirilmesi için her imkânı değerlendiren Fatih, şehre yeni gelenlere bunun gibi birtakım kolaylıklar sağlamıştır. "Vergi muafiyeti" bu kolaylıklardan biridir. Şehre yerleşenlerden bu gibi zorunlu ödemeler, hatta bir süre evlerinden kira bile alınmadığına dair bilgiler dönemin kaynaklarında mevcuttur (Âşıkpaşazâde, 2003, s.488).

Şehirdeki iktisadî hayatı canlandırarak ticaret erbabının şehre yerleşimini cazip hale getiren bedesten ve çarşılar ayrıca imar faaliyetlerine kaynak oluşturması bakımından da önemlidir. Kapalı Çarşı'nın ilk yapılanmasının, II. Mehmed tarafından camiye çevirdiği Ayasofya'ya bir gelir kaynağı olmak üzere yaptırdığı iki bedesten ile başladığı tahmin edilmektedir. Zamanla bu iki bedesteni çevreleyen açık pazarlar eklenmiş, daha sonra bu pazarların üstleri kiremitli tonozlu çatılarla örtülerek, bugün dahi ticaretin kalbi olan, birbirine bağlanan sayısız sokaklarıyla bir labirent görünümünde "Kapalı Çarşı" oluşmuştur. Bu örgünün gelişmesiyle de bedestenler Kapalı Çarşı'nın içine katılmıştır (Eyice, 1992, s.303).

Bedesten, sağlam taş yapısı ile tüccarların mallarını koruyacak şekilde tasarlanmıştır ve ticaret bölgesinin merkezi olarak kurulmuştur. Bu yönüyle bedesten, Osmanlı pazar piyasasının başlangıç noktasıdır. Birçok Osmanlı şehrinde halen müşahede edilebileceği gibi cami yanındaki bedestenler etrafında oluşan diğer çarşılar ve bunların yakınına inşa edilen tüccar hanları şehrin merkezini temsil etmektedir. İstanbul Kapalı Çarşısı da bu şekilde oluşmuştur. Bugün halen Nuri Osmanîye ile Beyazıt arasındaki alanı kapsayan çarşı, "Kapalı Çarşı" olarak bilinmektedir. Kapalı Çarşı'nın çekirdeğini oluşturan iki bedesten, Cevahir Bedesteni ve Sandal Bedesteni olarak bilinmektedir. Bu yapıların fethin ardından inşa edildiğine dair kayıtlar bulunmasına rağmen, Cevahir Bedesteni'nin kapısı üstündeki taştan bir kartal figürü birçok araştırmacıda binanın Bizans eseri olabileceği kanısını uyandırdığı için bu yönde görüş bildirilmiştir. Ancak Alman sanat tarihçisi Gurlitt ve Ekrem Hakkı Ayverdi bunun tersi yönde bir iddiada bulunarak, iki bedestenin de Fatih döneminde yapıldığını savunmaktadırlar (Gülersoy, 1994, s.422). Ayverdi, kitabında "Çarşılar, Pazarlar, Höcreler ve Mahzenler" başlığı altında Fatih döneminde inşa edilen büyüklü küçüklü toplam 28 adet yapıdan bahsetmektedir

(Ayverdi, 1953, s.37). Fatih dönemine ait birçok soruya cevap bulabildiğimiz önemli bir isim de şüphesiz ki II. Mehmed döneminin resmi tarihçisi Tursun Bey'dir. O da kitabında "*Hallerine münasib evler ihsan idüp temlik itti, ve anların için âli bezzazistanlar ve çarşûlar ve bazargâhlar..... yaptırdı*" (Tursun Bey, 1977, s.67) ifadesini kullandığı için şehre iskân ettirenlere yönelik yeni bedesten inşasını bir bakıma doğruluyor görünmektedir. Ancak yine de iki bedestenin de tamamıyla Fatih döneminde yaptırıldığına dair bir imada bulunulduğu söylenemez.

"Türk Çarşıları" adlı çalışmasında Özdeş (1998) konuyla ilgili araştırmalarını ve mevcut görüşleri aktardıktan sonra şu satırları yazmıştır:

"Netice itibariyle biz Bizans devrinde eski bedesten ile bitpazarı arasında büyükçe bir çarşı olduğuna muhakkak nazariyle bakıyor ve burada bir bedestenin mevcudiyetini kabul ediyoruz. Fakat bugünkü bedestenin belki Bizans temellerine ve duvar kalıntılarına hemen hemen tamamen yeniden inşa edildiğini, bugünkü şekli ile bedestenin bir Fatih yapısı olduğunu istihraç ediyoruz. İbn Battûta'nın Bizans çarşılarından bahsederken kapalı kelimesini kullanmamış olmasından biz İstanbul'daki kapalı çarşı fikrinin de Türklere ait olduğu neticesini çıkarıyoruz." (s.77).

Bu konudaki farklı görüşler belirttikten sonra, Bizans'ın Konstantinopolis gibi önemli bir liman şehrinde, limana yakın bölgede sabit bir pazarın olmaması gibi bir duruma ihtimal vermeyerek belki şu yorum yapılabilir; "Cevahir Bedesteni" olarak bilinen iç çarşı Bizans döneminde de vardır ancak üstü kapalı değildir. Fethedilmeden önceki yüzyılda şehrin diğer yapıları gibi o da bakımsız kalmış ve oldukça yıpranmıştır. Üstü kapalı şekilde oluşturulan ve Sandal Bedesteni olarak anılan çarşı ise Fatih döneminde yaptırılmış önceki çarşının üstü de bununla birlikte kapatılmıştır. Asırlar içinde çarşı daha da büyüyerek bugünkü son halini almıştır. Diğer taraftan Fatih Sultan Mehmed'in, özellikle milletler arası ticarî ağın dinamiklerini elinde tutan, şehrin gözde iktisat alanı Galata'ya da bir bedesten yaptırdığı bilinmektedir. Bu bedesten ise "Galata Bedesteni" olarak anılmaktadır. Galata Bedesteni hakkında Eyice (1992), tamamen ayrı bir şehir gibi gelişen Galata'da da önemli bir ticaret bölgesine ihtiyaç duyulduğundan ve ayrıca Ayasofya Vakfı'nın giderlerini karşılamak üzere, fethin hemen ardından yaptırıldığı bilgisini vermiştir (s.306). Bu bedestenin bugünkü adı Fatih Çarşısı'dır ve Karaköy'den Unkapanı'na doğru giden cadde üzerindedir (Öztürk, 2011, s.99).

İnşa edilen bu ticari binalar, sosyal binalara gelir oluşturması ve iskân edilen halkın ticari hayatının gereksinimlerini sağlaması yönüyle de son derece etkiliydi. Ancak bedesten inşasına bağlı şekilde bir alt yapı da gerekliydi. Bu ihtiyacın farkına varan Fatih, büyük bedestenler ve kapan adı verilen çeşitli merkezi pazarlar kurulmuştur. Ayrıca, inşa ettirilen Cevahir ve Sandal Bedestenlerini içeren Kapalı Çarşı ile Galata Bedesteni'nin yanında nispeten daha küçük çarşı ve pazar alanları ile işlevsel olarak bu alanlara destek olan başka yapılar da inşa edilmiştir. Bunlar, Bodrum Kervansarayı, Tahtakale'deki Eski Kervansaray, bedesten yakınlarındaki Yeni Kervansaray, Unkapanı, Tuz Ambarı, Mumhâne, Sabunhâne, Cendrehâne, Debbâğhane, Sellâhhâne, Boyahâne ve Muymataban Karhanesi gibi merkezlerdir (İnalçık, 2001, ss.221-223). İnşa edilen büyüklü küçüklü tüm bu yapılar yalnızca çeyrek yüzyıl içerisinde fethedilen bu önemli şehrin canlandırılması yönünde devlete hizmet etmiştir.

Sonuç olarak, Konstantinopolis gibi önemli Rum vilayetinin fethinin ardından sosyal ve ticarî yönden kendini yaşatabilen bir İslam beldesi haline dönüştürülmesi için yürütülen faaliyetlerin varlığı şehrin kısa zamanda “yaşanabilir” hale gelmesini sağlamıştır. Bu konuda atılan adımların temel taşlarından biri, iskân faaliyetinin kanadı olan esnaf ve zanaatkârların şehre yerleştirilmesi, diğeri ise iktisadî hayatı canlandırıp iskânı cazip hale getirmek amacıyla inşa edilen çarşı ve bedestenler ile şekillendirilen ticaret bölgeleridir. Fetihden sonraki tüm bu faaliyetler birbiriyle uyumlu, çoğu zaman birbirini besler nitelikte bir yapı arz eder. Ayasofya ve diğer İstanbul vakıfları şehri mamur hale getirmek amacıyla kurulurken, şehirdeki birçok çarşı bu vakıflara gelir getirmesi amacıyla inşa edilerek görevini çift yönlü ifa etmesi sağlanmıştır. Fethedilen yeni ve önemli bir beldeye bu şekilde ihtimam gösterilmesi şehre yeni yerleşen halkla birlikte yerli halkı da memnun etmiştir. Ayrıca bölge halkına imtiyaz tanınması ile din ve mal hürriyeti tanınması İslam fetihlerinin sosyal adaleti temin etmeye çalıştığına göstergesidir.

Sonuç

Fethedilen topraklarda adil bir düzenin kurulması sosyal olduğu kadar ekonomik adımlarla da sağlanmıştır. Bu düzenin kurulması İslamiyet’in gelişi ile başlamış ancak yoğun mesai gerektiren birçok husus olduğu için ne Hz. Peygamber ne de Hz. Ebubekir döneminde teşekkülü tamamlanamamıştır. Böylece, özellikle İslam topraklarında yaşayan gayri müslimleri ilgilendiren birçok sosyal ve ekonomik meselenin çözümüne yönelik adımların Hz. Ömer’e kaldığı söylenebilir. Hz. Ömer ise sosyal adaleti sağlayarak ulaşılan topraklarda kalıcı olmayı, makâsıdü’ş-şerîa anlayışı ile fetihden sonra fetih siyasetini gözeterek başarmıştır. Bunun ilk ve en etkileyici örneği ise Sevâd bölgesinin fethinden sonra yürürlüğe konulan uygulamadır. Savaş yolu ile ele geçirilen toprakların ve bölge halkının Müslümanlar arasında paylaştırılmayıp, haraç adında bir vergi alınmak suretiyle eski sahiplerinde bırakılması, İslamiyet’in temel gayelerinden olan dinin, nefsin, aklın, neslin ve malın korunması prensibi ile uyumlu olarak, İslam tarihinde önemli bir dönüm noktasını teşkil etmiştir. Böylece gayri müslim bölge halkı sosyal ve ekonomik anlamda herhangi bir zorluğa maruz kalmamış, İslamiyet’e yönelip yönelmemeleri kendilerine bırakılmış, fakat büyük ölçüde olumlu sonuçlar elde edilerek bölgede İslamiyet’in kalıcılığı sağlanmıştır.

İslam medeniyetinde gayri müslimlerin yoğun olarak yaşadığı topraklarda kalıcı fethi başaran bir diğer örneği ise Osmanlılarla müşahede ediyoruz. Osmanlılar İslam medeniyeti tarihinde gerçekleştirilen fetih hareketleri konusunda Hz. Ömer döneminden sonra verilecek tek örnek değildir. Ancak Konstantinopolis gibi pek çok açıdan önemli olan bir şehrin fethedilişinden sonra İslamiyet’in Doğu Roma İmparatorluğu’nun başkenti ve son idari bölgesine ulaşması sağlanmıştır. Bu sebeple İslamiyet artık dünya çapında etki uyandırmış olan bir din ve yaşam biçimi olmuştur. Elbette fethin akabinde böyle bir dinin Ortodoks Hristiyanlar için yıllarca temsil değeri olmuş, dikkate değer oranda gayri müslim nüfus barındıran bir şehirde gerek halka gerekse mabetlere nasıl muamelede bulunacağı merak konusuydu. Fetihden sonra, şehir sakinlerine din ve vicdan hürriyeti tanınmış, bu konuda bir emanname verilerek şehirde kalmaları temin edilmiş, savaş sırasında şehirden ayrılanlar ise yeniden davet edilerek şehirli

nüfus korunmaya çalışılmıştır. Mabetler ve dinî cemaatlerin varlığı konusunda ise Ayasofya gibi temsil değeri olan yapılar hariç çoğunlukla eski düzenin devamı sağlanmıştır. Şehir kısa zamanda bir Osmanlı-İslam başkentine dönüştürülürken, devlet şehrin mevcut yapısına uygun olarak idarî gelişimini tamamlamıştır. Bu süreçte şehri mamur hale getirmek ve canlı bir ekonomik merkeze dönüştürmek için gerekli adımlar atılmaya çalışılmıştır. Özellikle İstanbul'un fethinden sonra Osmanlı devleti içinde gayri müslimlerin birer cemaat olarak varlıklarını sürdürmesi, onlara emanname verilerek haklarının devlet ve padişah tarafından güvence altına alınması ve devlete entegre edilebilmeleri için çaba gösterilmişti.

Bu makalede aralarında bin yıla yakın zaman olan iki örnek üzerinden İslam'ın ulaştığı topraklarda İslam devletinin kurduğu düzen ele alınmıştır. Bu düzen göstermektedir ki İslam fetihleri hiçbir zaman ulaşılan bölgelerdeki halkın mallarını ve topraklarını bırakıp kaçmasını arzulayan bir yapıda olmamıştır. Aksine, ulaşılan bölgelerde yaşayan gayri müslim halkı da kapsayacak şekilde sosyal adaleti tesis etmeye çalışmıştır. Zaman içinde bazı sapmalar ve yanlış uygulamalar olsa da, İslam dininin ana gayesini anlamış adil yöneticiler bu düzeni elinden geldiğince sağlamaya çalışmıştır. Bu düzen zaman ve mekana göre değişen, toplumların ihtiyacına ve alt yapısına yönelik adımlar sağlayarak gerçekleştirilmiştir. İslam'a açılan topraklarda sosyal adaletin sağlanması ile de yerli nüfusun çoğunlukla Müslüman olduğu veya İslam düzeni altında yaşamayı tercih ettiği görülmüş, böylece İslam fetihlerinde kalıcılık sağlanmıştır. Bugün dünyanın çeşitli bölgelerinde baskı ve soykırıma tabi tutulduğu halde Müslümanlığını sürdürmeye çalışan, Müslüman kalamamış olsa da İslam düzenini ve ilkelerini devam ettiren topluluklar bunun en güzel örneğidir.

Kaynakça

- Akgündüz, A. (1990). *Osmanlı Kanunnâmeleri*, I-IX. İstanbul: Fey Vakfı.
- Âşıkpaşazâde (2003). *Tevârih-i Âl-i Osmân*. nşr. Kemal Yavuz ve Yekta Saraç. İstanbul: Mas Matbaacılık.
- Ayverdi, E. H. (1953). *Fatih Devri Mimarisi*. İstanbul: İstanbul Matbaası.
- Ayverdi, S. (1974). *Edebi ve Manevi Dünyası İçinde Fatih*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- Ayverdi, S. (2010). *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- Akgündüz, A., Öztürk, S., Baş, Y. (2005). *Ayasofya Vakfiyesi*. İstanbul.
- Barkan, Ö. L. (1942), "İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, 2, 279-386.
- Barkan, Ö. L. (1950). "Osmanlı İmparatorluğunda bir İskân ve Kolonizasyon Metodu olarak Sürgünler", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, 11, 524-569.
- Barkan, Ö.L., Ayverdi, E. H. (1970). *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*. İstanbul.
- BOA Rehberi (2010), Erişim tarihi: 20.12.2019, Erişim linki: <https://www.devletarsivleri.gov.tr/varliklar/dosyalar/eskisiteden/yayinlar/osmanli-arsivi-yayinlar/BASBAKANLIK%20OSMANLI%20ARŞİV%20REHBERİ.pdf>
- Boynukalın, E. (2003) "Makâsıdü'ş-Şerîa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXVII, ss. 423-427.
- Dukas (1956), *Bizans Tarihi*, çev. Vladimir Mirmiroğlu, İstanbul: İstanbul Fethi Derneği.
- Ebû Yûsuf (1973). *Kitabu'l-haraç*. Çev. Ali Özek. İstanbul: Hisar Yayınevi.
- Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (2016), *Kitâbü'l-Emvâl*, Çev. Cemalettin Saylık. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Eryılmaz, B. (1990) *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Teba'anın Yönetimi*. İstanbul: Risale Yayınları.
- "Gennadios II Sholarios" (1994). *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, III, 393.
- Evliya Çelebi b. Derviş Muhammed Zilli. (1990). *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi 1.Kitap: İstanbul: Topkapı Sarayı Bağdat 304 yazmasının transkripsiyonu-dizini*. Haz. Orhan Şaik Gökyay. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Eyice, S. (1992). "Bedesten", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, V, 302-311.
- Fatih Mehmed II Vakfiyeleri* (1938). Vakıflar Umûm Müdürlüğü Neşriyatı. Türk Vakfiyeleri No.1. Ankara.
- Fayda, M. (1995). "Fetih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XII, 467-470.
- Güleryüz, N. (2011). "Tarih Boyunca İstanbul'da Yahudi İkamet Bölgeleri", *Tarih İçinde İstanbul Uluslararası Sempozyumu*, 309-319.
- Güleryüz, N. (1994). "Yahudiler", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, VII, 403-408.
- Gülersoy, Ç. (1994). "Kapalı Çarşı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, IV, 422-430.

- İnalçık, H. (2003). "II. Mehmed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXVIII, 395-407.
- İnalçık, H. (2001). "İstanbul", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXIII, 220-239.
- Irmeli, P. (1995). *The Prophet's Medicine: A creation of Muslim Traditionalist Scholars*. Helsinki.
- Kallek, C. (1992). *Hız. Peygamber Döneminde Devlet ve Piyasa*. İstanbul: Bilim Sanat Vakfı Yayınları.
- Kritovulos. (2005). *Târih-i Sultan Mehmed Han-ı Sâni*, çev. Karolidi, İstanbul 1912, Sadeleştirme ve Latin Harfleriyle bsm. Muzaffer Gökman, İstanbul.
- Küçükaşçı, M. S. (2010). "Şehir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXVIII, 441-446.
- Mirmiroğlu, V. (1945). *Fatih Sultan Mehmed II Devrine Ait Vesikalar*. İstanbul: Sarıyer Halkevi Neşriyatı.
- Murphey, R. (1999). "Fatih Sultan Mehmed Döneminde Osmanlı İç ve Dış Siyaseti", *Osmanlı*, I, 239-246. ed. Güler Eren, Ankara.
- Orman, S. (2018). *Gazâlî, Adalet ve Sosyal Adalet*. İstanbul: İktisat Yayınları.
- Öz, M. (2010). "Tahrir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXIX, 425-429.
- Özdeş, G. (1998). *Türk Çarşıları*. Ankara: Tepe Yayınları.
- Öztürk, H. (2011). *Tarihin ve Medeniyetin Beşiği Çarşılar*. İstanbul: İTO.
- Öztürk, L. (2012). *İslam Toplumunda Hristiyanlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Pamukciyan, K. (1994). "Ermeniler", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, III, 190-194.
- Pekcan, A. (2012). *İslâm Hukukunda Gaye Problemi*. İstanbul: Ek Kitap Yayınları.
- Rânâ, İ. M. (1985). *Hız. Ömer Döneminde Ekonomik Yapı*. Çev. Ahmet Kot. İstanbul: Bir Yayıncılık.
- Tursun Bey (1977). *Tarih-i Ebu'l Feth*. nşr. Mertol Tulum, İstanbul: Baha Matbaası.
- Veinstein, G. (1996). "Fetihten Sonraki Osmanlı Millet Sistemi Üzerine Bazı Düşünceler", *I. Uluslararası İstanbul'un Fethi Sempozyumu*, 137-142.
- Yediyıldız, B. (2004). "Sosyal Hayat", *Fatih ve Dönemi*. İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı.
- Yediyıldız, B. (2002). "Klasik Dönem Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış", *Türkler*, X, 183-215.
- Yurdaydın, H. (1985). "İslâm Devletlerinde Müslüman Olmayanların Durumu". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 27(1), 97-110.
- Zinkeisen, J. W. (2011). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*. I-VII. trc. Nilüfer Epçeli. ed. Erhan Afyoncu. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Extended Abstract

Establishing the right order in conquered lands has been achieved with economic steps as well as social. The establishment of this order began with Islam, but since there are many other issues to deal with, social and economic order was founded step by step. The Islamic conquests starting by second Caliph Omar succeeded to be permanent in the lands reached by Muslims by providing social justice considering maqasid al-sharia understanding. The first and most impressive example of these steps was the systemization of land tax after the conquest of the Sawad region. Omar left the territories captured by the war in the hands of former owners instead of delivering them among the Muslims. The former owners were obliged only to pay a tax called kharaj, in return, they were guaranteed to be protected by Muslim state. This protection was for their religion, soul, mind, family and property. This principle and new order by Omar, which is also in accordance with the main aims of Islam was a significant turning point in the history of Islam. By this new order, non-Muslim local people were not exposed to any social and economic difficulties, and they were free to turn to Islam. In the Islamic civilization, we have another similar example who achieved permanent conquest in the lands where non-Muslims populated; it is Ottomans. The Ottomans are not the only example for the Islamic conquests after Omar's time. However, the conquest of Constantinople was important in many respects. After the conquest, it was a matter of curiosity about how Muslims will treat non-Muslim population. After the conquest, the freedom for religion was given to the residents of the city, they were given a contract on this issue, and they were allowed to stay in the city. In addition, those who left the city during the war were invited again to the city. For the religious communities and places, the old order was mostly maintained except for structures with a representative value such as Hagia Sophia. While the city was transformed into an Ottoman-Islamic capital in a short time, the state completed its administrative development in accordance with the existing structure of the city. In this process, necessary steps have been taken to make the city an active and turn it into a lively economic centre. After the conquest of Istanbul, efforts were made for non-Muslims for the continuation of their existence as communities within the Ottoman state, to have the guarantee for their rights, and for the integration of them into the community. In this article, the order established by the Islamic state in the lands reached by Islam through the examples of Caliph Omar and Fatih Sultan Mehmed is discussed. The social and economic order was achieved by these two rulers shows that Islam never desires that the people in the conquered lands leave their property and land and escape. On the contrary, Islam supports to establish social justice for the people in newly conquered territories, including the non-Muslims. Although there were some mistakes and wrong practices over time, the rulers who understood the main purpose of the religion of Islam had been tried to provide this order as much as possible. With the provision of social justice in the lands opened to Islam, it was seen that the local population is still mostly Muslim or has principles of Islam, and this shows the permanence of Islamic conquests. This study was prepared for the purpose of evaluating the social and economic conquest of Sawad and Istanbul, regarding the principle of permanence and social justice in Islamic conquests. In the first part, the information about the conquest of Sawad was evaluated from a new point of view and in the second part, the positive effects of the steps taken in the post-conquest period of Istanbul were discussed. In this direction, the conquest policy of the Ottoman state was supported by social justice view based on a similar example in Islamic history. Such a study, which claims that the social and economic conquest of a city was achieved after the military conquest by responding to the needs of the inhabitants of the conquered lands, will present new perspectives to various disciplines.

Katılım Bankacılığı ve Konvansiyonel Bankacılığın Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Türkiye Üzerine Bir İnceleme¹

Murat Bozkurt* Nurullah Altıntaş** Fatih Yardımcıoğlu***

Received: 23.10.2019

Accepted: 13.01.2020

DOI: 10.25272/ijisef.637258

Type: Research Article

Öz

Son yıllarda, finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki, yazında dikkat çeken konulardan biri haline gelmiştir. Türkiye’de de katılım bankacılığı olarak bilinen İslami bankacılığın finans piyasası içerisinde ağırlığının artması ile finansal gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisi katılım bankacılığı özelinde tartışılmaya başlanmıştır. Bu çalışmada hem katılım bankacılığının hem de konvansiyonel diğer bir deyişle geleneksel bankacılığın gelişiminin ekonomik büyümeye etkisi 2005-2016 dönemi çeyrek verileriyle ARDL Sınır Testi yaklaşımı ile incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre katılım bankacılığı ve geleneksel bankacılığın gelişimi ile ekonomik büyüme arasında doğrusal olmayan bir ilişki tespit edilmiştir. Katılım bankacılığı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki “U” biçimindeyken, konvansiyonel bankacılık ile ekonomik büyüme arasında ki ilişkinin “Ters U” biçiminde olduğu saptanmıştır. Yapılan analizler ve tespitler neticesinde hem katılım bankacılığı sektörüne, hem konvansiyonel bankacılık sektörüne, hem de kamuya yönelik bazı politika önerileri sunulmuştur. Bu doğrultuda ekonomik büyümeyi artırmada katılım bankacılığının geliştirilmesi ve derinleştirilmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Katılım Bankacılığı, Konvansiyonel Bankacılık, Ekonomik Büyüme, Türkiye, ARDL

Jel Kodları: G21, O11, C22

The Effects of Participation Banking and Conventional Banking on Economic Growth: A Study on Turkey

Abstract

In recent years, the relationship between financial development and economic growth has become one of the highlights in the literature. Islamic banking also known as participation banking in Turkey Islamic banking has begun to be discussed due to its contributions to the financial developments in the financial markets by increasing the weight of relationship between banking and economic growth. In this study, the ARDL Border Test approach was used to analysed the effect of the development of both participation banking and conventional banking, in other words, Traditional banking on economic growth using quarterly data of 2005-2016. According to the results obtained, a nonlinear relationship between the development of participation banking and traditional banking and economic growth was determined. The relationship between participation banking and economic growth is in “U” form, while

¹ Bu makale Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde yürütülen “Türkiye’de Bankacılık Sektörünün Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Katılım Bankacılığı Ve Konvansiyonel Bankacılık Üzerine Bir İnceleme” başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Ekonomisi ve Finans Anabilim Dalı, muratbozkurt92@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2915-2297>

** Dr. Öğr. Üyesi., Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü, naltintas@sakarya.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9425-3516>

*** Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Maliye Bölümü, fyoglu@sakarya.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7758-8549>

the relationship between conventional banking and economic growth is in the form of "Reverse-U". As a result of the analyzes and determinations made, some policy suggestions for both the participation banking sector, the conventional banking sector and the public have been presented. Accordingly, it is recommended to develop and deepen participation banking in increasing economic growth.

Keywords: Participation Banking, Conventional Banking, Economic Growth, Turkey, ARDL

Jel Codes: G21, O11, C22

Giriş

Makroekonominin başat amaçlarından olan ekonomik büyüme için üretim faktörlerinin artışı veya teknolojik ilerleme gerekmektedir. Bu bağlamda ekonomik büyümenin finansal sistemin gelişimi ile ilişkilendirilmesi ilk olarak Schumpeter (1911) tarafından ortaya konulmuştur. Finansal kurumların teknolojik ilerlemeye katkı sağladığı ve tasarrufların mobilize edilmesi ile de sermaye birikimine dolayısıyla da ekonomik büyümeye ulaşması söz konusudur.

Finansal sektörün ilerlemesi, nitelik ve niceliğinin artması manasına gelen finansal gelişme hem bankacılık hem de sermaye piyasası için çeşitli göstergelerle tanımlanmakta ve ekonomiye katkısı bu araçlarla ilişkilendirilmektedir (Erim ve Türk, 2005, s. 23). Finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasında arz öncüllü ve talep takipli hipotezler tartışılmaktadır. Arz öncüllü hipoteze göre finansal sistemin gelişimi ekonomik büyümeyi hızlandırmaktadır. Talep takipli hipotezde ise ekonomik büyümenin finansal sistemin gelişimine katkıda bulunduğu savunulmaktadır. Öte yandan finansal gelişme ile ekonomik büyüme ilişkisi konvansiyonel bankacılık bağlamında yeterli düzeyde incelenmiş ve bununla ilgili kayda değer bir literatür oluşmuşken katılım bankacılığı özelinde ise yetersizdir. Finans sektörüne katılım bankacılığının da eklenmesi ile ikili bankacılık sistemi ortaya çıkmıştır. Katılım bankacılığı ile geleneksel bankacılık birbirlerine ek bir rol oynayabileceği gibi aynı zamanda rekabet içindedirler.

Müslüman bireylerin veya dini referans alan kurumların bankacılık sistemine dahil olmasını sağlayan katılım bankacılığı bu sayede finansal erişimi artırır ve bankacılık sisteminin derinleşmesine de katkı sunar (Er, Ergün ve Güneysu, 2016, s. 4).

Geleneksel finans büyüme teorisi bu çalışmada katılım bankacılığının eklenmesi ile Türkiye özelinde tartışılacaktır. Hem geleneksel bankacılığın hem de katılım bankacılığının büyümeye olan etkisinin incelenmesi yönüyle literatüre katkı sunması beklenmektedir. Finansal gelişme ekonomik büyüme ilişkisinin doğrusal olmayabileceği geleneksel bankacılık açısından tartışılmış olup katılım bankacılığı açısından öne çıkan literatürde incelenmemiştir. Bu bağlamda katılım bankacılığı ve geleneksel bankacılığın birlikte ekonomik büyüme ile doğrusal olmayan bir ilişkisinin var olup olmadığı analiz edilmiştir. Bu çalışma ise literatüre önemli bir katkı sunarak bu boşluğu doldurma hedefi taşımaktadır.

Çalışma, birinci bölüm olan bu girişin ardından toplamda dört bölüm halinde ortaya konulmuştur. İkinci bölümde finansal gelişme ile ekonomik büyüme ilişkisi hem geleneksel hem de katılım bankacılığı (İslami bankacılık) açısından yapılan uygulamalı çalışmalar ile özetlenmiş, literatür taraması yapılmıştır. Üçüncü bölümde bankacılık temelinde finans büyüme ilişkisinin ekonometrik modeli kurulmuş ve analizler ortaya konulmuştur. Dördüncü ve son bölümde ise sonuç ve politika önerileri değerlendirilmektedir.

1. Literatür Özeti

Finansal gelişme, bankacılık sektörü ve ekonomik büyüme arasında ki ilişkileri inceleyen birçok teorik ve ampirik çalışma mevcuttur. Yapılmış olan literatür taramasında, hem

konvansiyonel bankacılığın, hem de katılım bankacılığının ekonomik büyümeyi ne yönde etkilediği ve hangi yöntemlerle hangi sonuçlara ulaşıldığına dair bilgiler özetlenecektir. Aynı zamanda her iki bankacılık türünün bir arada kullanıldığı yerlere özgü yapılmış olan ampirik çalışmaların genel görünümü özetlenmeye çalışılacaktır.

1.1. İslami Bankacılık – Ekonomik Büyüme Üzerine Yapılan Ampirik Çalışmalar

Literatürde İslami bankacılık sistemi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi vurgulayan birçok çalışma olduğu görülmektedir. Furqani ve Mulyayn (2009) Malezya'daki bu ilişkiyi tanımlamak için bir çalışma yürütmüştür. Bu hedefe ulaşmak için Johansen eş entegrasyon analizi kullanılmıştır. Çalışmanın neticesinde İslami bankacılığın ekonomik büyümeye katkı sağladığı sonucuna varılmıştır. Abduh ve Omar (2012) Johansen eş entegrasyon analizini kullanarak Endonezya özelinde yapmış oldukları çalışmada ekonomik büyüme ve İslami bankacılık arasında güçlü bir ilişki olduğunu vurgulamışlardır. Tabash ve Dhankar (2014a) Katar üzerine yapmış oldukları çalışma da İslami bankacılık ve ekonomik büyüme arasında ki ilişkinin güçlü olduğuna dikkat çekmişlerdir. Yine Tabash ve Dhankar (2014c) Birleşik Arap Emirlikleri üzerine yapmış oldukları çalışmada İslami bankacılık ile ekonomik büyüme arasında bir nedensellik olduğu sonucuna varmışlardır.

Bu çalışmaların yanında, Abduh ve Chowdhury (2012) Bangladeş üzerine yapmış oldukları çalışmada ekonomik büyüme ile İslami finansal sistem arasında pozitif ve önemli bir sonuç olduğunu tespit etmişlerdir. Yazdan ve Dastan (2013) 9 İslam ülkesi üzerine yapmış oldukları çalışmada İslami bankacılığın ekonomik büyümeye katkı sağladığını vurgulamışlardır. Tabash ve Dhankar (2014b) Katar, Bahreyn ve Birleşik Arap Emirlikleri üzerine yapmış oldukları çalışma da İslami finans ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu sonucuna varmışlardır. Ayrıca Kassim (2016) ve Yazdan ve Sadr (2012) ARDL testini kullanmış ve İslami finans ile ekonomik büyüme arasında güçlü bir ilişki olduğunu belirlemiştir. İmam ve Kpodar (2016)'ın yapmış olduğu, 52 ülkeden oluşan analizde, finansal gelişmenin ekonomik büyümeye olan pozitif etkisinin İslami Bankacılık özelinde geçerliliği araştırılmıştır. Bu çalışmanın nihayetinde İslami Bankacılığın büyüme ile pozitif ilişki içerisinde olduğu sonucuna varılmıştır. Hafnida, Maamor ve Abdullah (2016), 4 OIC ülkesi üzerine yapmış oldukları çalışmalarında, panel veri analizi yöntemini kullanmış ve İslami finansmanın finansal gelişme yoluyla ekonomik büyümeyi teşvik ettiği sonucuna ulaşmışlardır.

Bu çalışmalara rağmen İslami bankacılığın ekonomik büyüme üzerinde önemli bir etkisinin olmadığına ulaşan çalışmalarda mevcuttur. Johnson (2013) 345 farklı İslam bankasının dikkate alındığı bir çalışma yürütmüştür. Regresyon analizinin kullanıldığı bu çalışmada, İslami bankacılık İslami bankacılık ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki olmadığı belirlenmiştir. Lebdaoui ve Wild (2016)'da yine aynı analiz yöntemini kullanmış, ekonomik büyüme ile İslami bankacılık arasındaki ilişkinin kısa vadede geçerli olmadığı, lakin uzun vadede bir ilişkinin olduğu sonucuna varmıştır. Wahab (2016) tarafından Malezya ve Pakistan özelinde yapılmış olan çalışmada Engle Granger Eşbütünleşme analizi yapılmış ve sonuç olarak İslami

finans ile ekonomik büyümenin Malezya'da önemli olduğu lakin Pakistan'da anlamlı olmadığı ortaya konmuştur. Hachicha ve Amar (2015)'in yapmış olduğu çalışmada ise Malezya odaklı olarak kointegrasyon analizi yapılmış, İslami finansın ekonomik büyümeyi etkilemediği sonucuna varmışlardır.

Tablo 1: Katılım Bankacılığı - Ekonomik Büyüme Üzerine Çalışmalar

Araştırmacılar ve Çalışma Yılı	Örneklem	Yöntem	Sonuç
Furqani ve Mulyayn (2009)	Malezya	Johansen Eşbütünleşme Analizi	GSYİH büyümesi ile İslami bankacılık arasında bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır.
Abduh ve Chowdhury (2012)	Bangladeş	Granger Nedensellik Analizi	Ekonomik büyüme ile İslami finansal sistem arasında pozitif ve önemli bir ilişki olduğu sonucuna varmışlardır.
Abduh ve Omar (2012)	Endonezya	Johansen Eşbütünleşme Analizi	Ekonomik büyüme ile İslami bankacılık gelişimi arasında güçlü bir ilişki olduğunu vurgulamışlardır.
Yazdan ve Sadr(2012)	İran ve Endonezya	ARDL	İslami finans ile ekonomik büyüme arasında güçlü bir ilişki olduğu analiz edilmiştir.
Johnson (2013)	345 İslami Banka	Regresyon	İslami bankacılık sistemi ile ekonomik büyüme arasında ilişki olmadığı tespit edilmiştir.
Sarwer (2013)	Pakistan	Anket	İslami bankacılığın ekonomik büyüme ile anlamlı ve pozitif olarak ilişkili olduğu sonucuna varmışlardır.
Tajgardoon vd. (2013)	12 Asya Ülkesi	Granger Nedensellik Analizi	Kısa vadede ekonomik büyüme ile İslami finansal sistem arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiş, ancak uzun vadede geçerli değildir.
Yazdan ve Dastan (2013)	9 İslam Ülkesi	Granger Nedensellik Analizi	İslami bankacılığın ekonomik büyümeye katkı sağladığı tanımlandı
Yusof ve Bahlous (2013)	Malezya ve Endonezya	Pedroni Eşbütünleşme Testi	İslami bankacılık sektörünün hem kısa vadede hem de uzun vadede ekonomik büyümeye katkı sağladığı tespit edildi.
Tabash ve Dhankar (2014a)	Katar	Johansen Eşbütünleşme Analizi	Ekonomik büyüme ile İslami bankacılık arasında güçlü bir ilişki olduğu tespit edildi.

Tabash ve Dhankar (2014b)	Katar, Bahreyn, BAE	Granger Nedensellik Analizi	İslami finans ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edildi.
Tabash ve Dhankar (2014c)	BAE	Johansen Eşbütünleşme Analizi	İslami bankacılık sistemi ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin olduğunu belirlediler.
Gheeraert ve Weill (2015)	70 Ülke	Stokastik Sınır Yaklaşımı	İslami finans ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki olduğu sonucuna varıldı. .
Hachicha ve Amar (2015)	Malezya	Johansen Eşbütünleşme Analizi	İslami finansmanın ekonomik büyümeyi etkilemediği sonucuna vardılar.
Abedifar (2016)	22 İslam Ülkesi	Tanımlayıcı İstatistikler	İslami bankaların pazar payı ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki olduğu tespit edildi.
Kassim (2016)	Malezya	ARDL	İslami bankacılık sisteminin yatırım projelerini finanse ederek ekonomik faaliyetlere katkıda bulunduğu tespit edilmiştir.
Lebdaoui ve Wild (2016)	Güney Asya Ülkeleri	Regresyon	Ekonomik büyüme ile İslami bankacılık arasındaki ilişkinin uzun vadede önemli olduğu, ancak kısa vadede geçerli olmadığı bulundu.
Wahab (2016)	Malezya ve Pakistan	Engle Granger Eşbütünleşme Analizi	İslami finans ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki Malezya'da önemlidir ancak Pakistan'da anlamlı değildir.
Tunay (2016)	19 İslam Ülkesi	Dumitrescu ve Hurlin Nedensellik Testi	İslami bankaların ekonomik büyümede kritik bir rol oynadığı tespit edildi.

1.2. Konvansiyonel Bankacılık - Ekonomik Büyüme Üzerine Yapılan Ampirik Çalışmalar

Bankacılık sektörü esasen finansal sistemin bir alt dalı olarak ifade edilmektedir. Literatürde de genel anlamda bankacılık sisteminin ekonomik büyüme ile olan ilişkileri incelenirken finansal gelişme bağlamında değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmelerin neticesinde bankacılık sektörü ile ekonomik büyüme arasında kimi zaman olumlu kimi zaman olumsuz sonuçlara rastlanmıştır.

King ve Levine (1993) 80 ülke üzerine yapmış oldukları ampirik çalışmada Panel Nedensellik yöntemini kullanmış ve kişi başına GSYH ile büyüme oranları arasında güçlü bir ilişkinin olduğuna dair bulgulara rastlamıştır. Calderon ve Lui (2003) 109 gelişmiş ve gelişmekte olan ülke özelinde yaptıkları çalışmada Panel Nedensellik yöntemini kullanarak, finansal gelişmenin ekonomik büyümeyi artırdığına dair bir sonuç elde etmişlerdir. Beck ve Levine

(2004) borsa ve bankacılık piyasasını GMM yöntemiyle incelemiş ve hem bankacılık hem de borsa sektörünün ekonomik büyümeyi artırdığı sonucuna erişmişlerdir. Bozoklu ve Yılandı (2013) 14 ülke üzerine kurguladıkları çalışmada Panel Granger nedensellik testi aracılığıyla finansal gelişmenin ekonomik büyümeye pozitif etki ettiği sonucuna ulaşmışlardır. Aydın ve Malcıoğlu (2016) 1980-2014 dönemi için OECD ülkelerini panel nedensellik testi ile incelemiş ve finansal gelişmeden ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik bulgusuna rastlamıştır. Şahin ve Durmuş (2019) Türkiye’de ki bankacılık sektörü kredileri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi, Gregory-Hansen eşbütünleşme testi ile analiz etmiş ve sonuç olarak bankacılık sektöründen ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik tespit etmişlerdir. Lenka (2015) Hindistan özelinde yapmış olduğu çalışmada ARDL sınır testi yöntemini kullanmış ve ekonomik büyüme ile finansal gelişme arasında uzun dönemde önemli bir ilişkinin olduğunu saptamıştır. Lawal vd., (2016) Nijerya üzerine yapmış oldukları çalışmada ARDL ile analiz yapmış ve ekonomik büyüme ile finansal gelişme arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu sonucuna varmışlardır. Timsina (2014) Nepal üzerine yapmış olduğu çalışmada Johansen eşbütünleşme testini kullanarak banka kredilerinin ekonomik büyüme üzerinde uzun dönemli bir etki bıraktığı sonucuna ulaşmıştır. Ak vd. (2016a) Türkiye ekonomisi üzerine yapmış oldukları çalışmada Toda - Yamamoto testi aracılığıyla ekonomik büyümeden finansal gelişmeye doğru bir nedensellik tespit etmişlerdir. Khan ve Qayyum (2007) Pakistan ekonomisi üzerine yaptıkları çalışmada ARDL yöntemiyle, reel GSYH ile finansal gelişme arasında uzun dönemli bir ilişki tespit etmişlerdir.

Konvansiyonel bankacılık ve finansal sistemin ekonomik büyüme üzerinde olumsuz sonuçlar gösterdiği çalışmalarda mevcuttur. Naceur ve Ghazouni (2007) 11 Mena ülkesi üzerinde dengesiz panel analizi kullanarak finansal gelişmenin ekonomik büyüme üzerinde negatif yahut anlamsız etkisi olduğunu ortaya koymuşlardır. Gregorio ve Guidotti (1995) Latin Amerika ülkelerine odaklı olarak, Panel Data yöntemiyle, finansal gelişmenin ekonomik büyüme etkisini yatırım kanalıyla oluşmadığı sonucuna ulaşmıştır. Ak vd. (2016b) yapmış oldukları çalışmada Zamanla Değişen Nedensellik yöntemi aracılığıyla, Türkiye’de ki ekonomik büyüme ve finansal gelişme arasındaki nedenselliğin istikrarını araştırmış ve sonuç olarak istikrarlı bir nedenselliğe ulaşamamışlardır.

Tablo 2: Konvansiyonel Bankacılık Ekonomik Büyüme Üzerine Çalışmalar

Araştırmacılar ve Çalışma Yılı	Örnekleme	Yöntem	Sonuç
King ve Levine (1993)	80 Ülke	Panel Nedensellik	Kişi başına GSYH ile büyüme oranları arasında güçlü bir ilişkinin olduğuna dair bulgulara rastlanmıştır.
Calderon ve Lui (2003)	109 Gelişmiş Ve Gelişmekte Olan Ülke	Panel Nedensellik	Finansal gelişmenin ekonomik büyümeyi artırdığına dair bir sonuç elde etmişlerdir.
Beck ve Levine (2004)	Borsa Ve Bankacılık Piyasası	GMM	Hem bankacılık hem de borsa sektörünün ekonomik büyümeyi artırdığı sonucuna erişmişlerdir.
Bozoklu ve Yılandıcı (2013)	14 Ülke	Panel Granger Nedensellik Testi	Finansal gelişmenin ekonomik büyümeye pozitif etki ettiği sonucuna ulaşmışlardır.
Aydın ve Malcıoğlu (2016)	OECD Ülkeleri	Panel Nedensellik Testi	Finansal gelişmeden ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik bulgusuna rastlamıştır.
Naceur ve Ghazouni (2007)	11 Mena Ülkesi	Dengesiz Panel Analizi	Finansal gelişmenin ekonomik büyüme üzerinde negatif yahut anlamsız etkisi olduğunu ortaya koymuşlardır.
Gregorio ve Guidotti (1995)	Latin Amerika Ülkeleri	Panel Data Analizi	Finansal gelişmenin ekonomik büyüme etkisini yatırım kanalıyla oluşturmadığı sonucuna ulaşmıştır.
Şahin ve Durmuş (2019)	Türkiye	Gregory-Hansen Eşbütünleşme Testi	Bankacılık sektöründen ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik tespit etmişlerdir.
Lenka (2015)	Hindistan	ARDL	Ekonomik büyüme ile finansal gelişme arasında uzun dönemde önemli bir ilişkinin olduğunu saptamıştır.

Lawal, Nwanji, Asaleye ve Ahmed (2016)	Nijerya	ARDL	Ekonomik büyüme ile finansal gelişme arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu sonucuna varmışlardır.
Timsina (2014)	Nepal	Johansen eşbütünleşme testi	Banka kredilerinin ekonomik büyüme üzerinde uzun dönemli bir etki bıraktığı sonucuna ulaşmıştır.
Ak, Altıntaş ve Şimşek (2016a)	Türkiye	Toda - Yamamoto testi	Ekonomik büyümeden finansal gelişmeye doğru bir nedensellik tespit etmişlerdir.
Khan ve Qayyum (2007)	Pakistan	ARDL	Reel GSYH ile finansal gelişme arasında uzun dönemli bir ilişki tespit etmişlerdir.
Ak, Kirca ve Altıntaş (2016b)	Türkiye	Zamanla Değişen Nedensellik Testi	Nedenselliğin istikrarını araştırmış ve sonuç olarak istikrarlı bir nedenselliğe ulaşamamışlardır.

2. Ekonometrik Analiz

Ekonomik büyümenin finansal gelişme ile olan ilişkisi gerek geleneksel bankacılık sisteminin gerekse katılım bankacılığın birlikte ele alınması ile daha anlamlı hale gelmektedir. Bu çalışmada finansal gelişme ile ekonomik büyüme ilişkisi ekonometrik metot tercih edilerek analiz edilmektedir.

2.1 Kapsam ve Veri Seti

Bu çalışmada, Türkiye ekonomisinde geleneksel bankacılık gelişimi ve katılım bankacılığının gelişiminin ekonomik büyüme olan ilişkisi ekonometrik olarak incelenmektedir.

Söz konusu ilişkiler 2005-4 2016-2 dönemi için üçer aylık veriler kullanılmıştır. Analizin verileri Merkez bankası ve TÜİK'ten elde edilmiştir. Uygulamada kullanılan değişkenler logaritmik halleri ile analize dahil edilmiştir.

Çalışmada değişkenler arasındaki ilişkileri şu şekilde modellenmiştir:

$$LG_t = \beta_0 + \beta_1 LKAT_t + \beta_2 (LKAT)_t^2 + \beta_3 LGEL_t + \beta_4 (LGEL)_t^2 u_t$$

Modelde yer alan LG, GSYH'nın mevsimsellikten arındırılmış ve logaritmik dönüştürülmüş halini ifade etmekte ve modelin bağımlı değişkenini göstermektedir. LKAT, katılım bankacılığının özel sektöre verdiği krediler, LGEL ise konvansiyonel bankacılığın özel sektöre verdiği kredileri göstermekte olup modelin bağımsız değişkenleridir.

Denklemdе değişkenlerin önündeki katsayıların anlamlılığı ve yönü kısa ve uzun dönemli ilişki hakkında bilgi sunacaktır. β_2 ve β_4 katsayılarının anlamsız olması durumunda finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki lineer olacak, bu katsayıların değerinin anlamlı olması durumunda ise doğrusal olmayan bir ilişki ortaya konulacaktır.

2.2 Analiz Sonuçları

Değişkenler arasında bir ilişkinin var olup olmadığı varsa ilişkinin yönünün ne olacağı ile ilgili analizi belirlemeden önce durağanlık analizlerinin yapılması gerekmektedir. Aşağıdaki tabloda GSYH, Katılım bankacılığının verdiği krediler, geleneksel bankacılığın verdiği kredilere ait birim kök test sonuçları verilmektedir.

Tablo 3: Birim Kök Testi Sonuçları

Series	ADF		PP	
	Intercept	Intercept and Trend	Intercept	Intercept and Trend
LG	-0.150817	-2.970774	-0.412755	-2.116186
LKAT	-3.506781	-0360550	-3.313237	-0.405983
LGEL	-0.968486	-2.854660	-1.461222	-2.192684
LKAT^2	-3.157102	-0.311987	-2.983752	-0.386211
LGEL^2	-0.858600	-2.855332	-1.161109	-2.173518
DLG	-4.644847	-4.618766	-4.561797	-4.495936
DLKAT	-	-5.843201	-	5.843201
D LKAT^2	-	-5.819707	-	-5.820421
DLGEL	-3.882147	-3.942860	-3.831328	-3.926819
D LGEL^2	-3.929173	-3.950886	-3.855744	-3.898516
%5 1% kritik değerler	-3.523623	-4.198503	-2.935001	-3.600987

Birim kök test sonuçlarına bakıldığında bağımlı değişkenin birinci farkı alındığında durağan olduğu görülürken; bağımsız değişkenlerden katılım bankacılığı gelişiminin seviyede gelenekgelişimi göstergesinin ise birinci farkında durağan olduğu görülmektedir. ARDL modelleri bağımlı ve bağımsız değişkenlerin gecikmelerinin aynı modelde birlikte analize dahil edilmesine olanak sağlamaktadır. Aşağıdaki modelde değişkenlerimizi kullanarak oluşturduğumuz bir ARDL modeline ait eşitlik görülmektedir. Modelde yer alan θ 'lar bağımsız değişkenlerin katsayı matrisini göstermektedir. m,n ve l ise değişkenlerin alabileceği farklı gecikme sayılarını göstermektedir. i gecikme sayısını gösterirken; e_t ise bu modelin hata terimini ifade etmektedir. Modeldeki gecikme sayıları Schwarz Bilgi Kriteri (SIC) yardımıyla belirlenmiştir.

$$LG_t = \theta_0 + \sum_{i=1}^m \theta_{1i} LG_{t-i} + \sum_{i=0}^n \theta_{2i} LKAT_{t-i} + \sum_{i=0}^l \theta_{4i} \Delta LKAT_{t-i}^2 + \sum_{i=0}^k \theta_{5i} LGEL_{t-i} + \sum_{i=0}^p \theta_{6i} \Delta LGEL_{t-i}^2 + e_t$$

Yapılan analizler sonucunda ARDL(2,0,2,0,2) modelinin uygun model olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu modelde herhangi bir problemin olmadığını onaylamak için tanımlayıcı testler uygulanmıştır. Tablo 4'de görüldüğü üzere bu modelde otokorelasyon,

değişen varyans sorunları ile karşılaşılmamış, hata terimlerinin de normal dağıldığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte modelin fonksiyonel biçiminde herhangi bir problemin olmadığı analiz sonuçlarında görülmektedir.

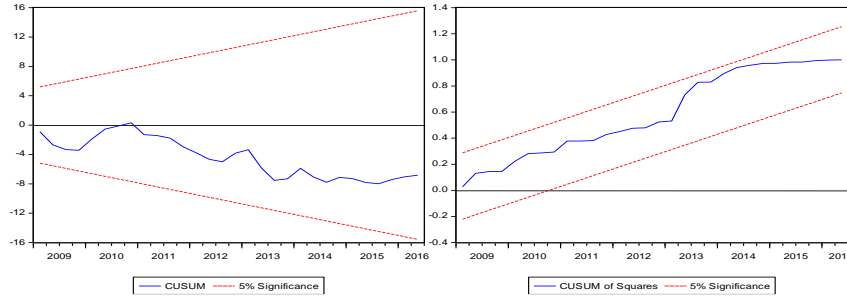
Tablo 4: ARDL (2,0,2,0,2) Model Tahmini

Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-istatistik	Olasılık
LG(-1)	0.784101	0.243128	3.225049	0.0030
LG(-2)	-0.261172	0.164799	-1.584789	0.1235
LGEL	2.268876	1.199187	1.892011	0.0682
LKAT	5.919467	0.936787	6.318904	0.0000
LKAT(-1)	-5.680304	1.861970	-3.050696	0.0047
LKAT(-2)	-1.344559	2.374582	-0.566230	0.5754
LG^2	-0.052508	0.028389	-1.849557	0.0743
LK^2	-0.165640	0.026473	-6.257030	0.0000
LK^2(-1)	0.159562	0.052415	3.044202	0.0048
LK^2(-2)	0.036559	0.066483	0.549906	0.5865
C	-6.205343	5.797228	-1.070398	0.2930

Tanımlayıcı İstatistikler

Test	Hesaplanan İstatistik	Olasılık
Breusch-Godfrey Otokorelasyon	1.6224	0.215
Breusch-Pagan-Değişen Varyans	1.3088	0.270
Jarque-Bera Normallik	1.9005	0.386
Ramsey	1.1017	0.279

ARDL(2,0,2,0,2) modelinden elde edilen katsayıların istikrarlığının testi ise CUSUM ve CUSUMQ ile denetlenmiştir. Elde edilen bulgulara göre %5 anlamlılık seviyesinde değişkenlere ilişkin herhangi bir yapısal kırılmanın olmadığına ve istikrarlı olduğuna ulaşılmıştır.

ARDL modelinin belirlenmesinden sonra ise sınır testinde kullanılacak eşitliğin oluşturulmasıdır. Aşağıdaki eşitlik sınır testinde kullanılan eşitliği göstermektedir. Bu eşitlik kullanılarak değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiler test edilmektedir.

$$\begin{aligned} \Delta LG_t = & \theta_0 + \sum_{i=1}^m \theta_{1i} \Delta LG_{t-i} \\ & + \sum_{i=0}^n \theta_{2i} \Delta LKAT_{t-i} + \sum_{i=0}^l \theta_{3i} \Delta LKAT_{t-i}^2 + \sum_{i=0}^k \theta_{4i} \Delta LGEL_{t-i} + \sum_{i=0}^p \theta_{5i} \Delta LGEL_{t-i}^2 + \theta_{6i} LG_{t-i} \\ & + \theta_7 LKAT_{t-i} + \theta_8 \Delta LKAT_{t-i}^2 + \theta_9 LGEL_{t-1} + \theta_{10} \Delta LGEL_{t-i}^2 + e_{1t} \end{aligned}$$

Bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkilerin test edilebilmesi için aşağıdaki hipotezler kurulmaktadır;

$$H_0: \theta_7 = \theta_8 = \theta_9 = \theta_{10} = 0 \text{ (eşbütünleşme yoktur),}$$

$$H_1: \text{En az 1 } \theta \neq 0 \text{ (eşbütünleşme vardır).}$$

Wald F istatistiği ile hipotezler test edilmektedir. $\theta_7 = \theta_8 = \theta_9 = 0$ katsayılarının birlikte sıfıra eşit olup olmadığını test eden bir Wald F testi uygulanarak sınır testine ait istatistik elde edilmektedir. Ulaşılan bu istatistik değeri Pesaran, Shinand ve Smith (2001)'in çalışmasından alınan alt sınır I(0) ve üst sınır I(1) değerleriyle karşılaştırılmaktadır. Hesaplanan istatistik değeri I(1) kritik değerinden büyükse H_0 reddedilmemekte, yani değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı kabul edilmektedir.

Tablo 5: ARDL Sınır Testi Sonuçları

K	F istatistiği	%5 Kritik Değerler	
		I(0)	I(1)
1	6.01	2.56	3.49

Tablo 5 deki istatistik değerleri incelendiğinde katılım bankacılığının gelişimi ve geleneksel bankacılığın gelişiminin GSYH'yı etkilediği sonucuna ulaşılmaktadır. Yani uzun dönemde değişkenler arasında bir ilişki söz konusudur.

Hata düzeltme mekanizmasının çalışıp çalışmadığı, uzun ve kısa dönemde bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenleri ne düzeyde ve ne yönde etkilediği bu aşamadan sonra incelenmelidir. Hata düzeltme mekanizmasının çalışıp çalışmadığı aşağıdaki model yardımıyla test edilmektedir.

$$\Delta LG_t = \theta_0 + \sum_{i=1}^m \theta_{1i} \Delta LG_{t-i} + \sum_{i=0}^n \theta_{2i} \Delta LKAT_{t-i} + \sum_{i=0}^l \theta_{3i} \Delta LKAT_{t-i}^2 + \sum_{i=0}^l \theta_{3i} \Delta LGEL_{t-i} + \sum_{i=0}^l \theta_{5i} \Delta LGEL_{t-i}^2 + \theta_6 ECM_{t-1} + e_{2t}$$

ECM yani Hata düzeltme katsayısının istatistiki olarak anlamlı olması beklenirken hem de 0 ile -1 arasında olması uzun dönem denge değerine tekdüze yakınsaması anlamına gelmektedir. Modelde elde edilen hata düzeltme değişkeni katsayısının -0.49 değerinde olması GSYH katsayısında kısa dönemde ortaya çıkan değişmelerin uzun dönem için her yıl %49 civarında düzeltildiği yani yaklaşık 2 dönemde dengeye geldiğini göstermektedir.

Tablo 6: Kısa Dönem ve Uzun Dönem Katsayıları

Kısa Dönem Katsayıları ve Hata Düzeltme Modeli

Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-istatistik	Olasılık
D(LG(-1))	0.257612	0.103253	2.494951	0.0183
D(LGEL)	0.943825	1.303829	0.723887	0.4747
D(LKAT)	6.730594	1.204355	5.588545	0.0000
D(LKAT(-1))	1.617067	1.279937	1.263396	0.2162
D(LGEL)^2	-0.019843	0.032197	-0.616318	0.5423
D(LKAT)^2	-0.188518	0.034181	-5.515262	0.0000
D(LKAT^2(-1))	-0.044135	0.036129	-1.221614	0.2314
CointEq(-1)	-0.493003	0.072871	-6.765461	0.0000

Uzun Dönem Katsayıları

Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-istatistik	Olasılık
LGEL	4.755839	1.540537	3.087130	0.0043
LKAT	-2.317043	0.894815	-2.589409	0.0147
LGEL^2	-0.110063	0.037135	-2.963827	0.0059
LKAT^2	0.063892	0.024588	2.598520	0.0144
C	-13.007151	10.402934	-1.250335	0.2208

*%5 anlamlılık düzeyine göre anlamlılığı ifade etmektedir.

Kısa ve uzun dönem analiz sonuçları incelendiğinde, uzun dönem katsayıların anlamlı olması finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasında doğrusal olmayan bir ilişkiye işaret etmektedir. Bu açıdan bakıldığında söz konusu dönem içerisinde katılım bankacılığının ilk dönemlerinde ekonomik büyüme olumsuz etkilenirken, ilerleyen safhalarda katılım bankacılığının büyüme üzerinde pozitif bir etkisi görülmektedir. Buna karşılık konvansiyonel bankacılık ekonomik büyümeyi bu dönemde önce olumlu daha sonra ise olumsuz etkilemektedir. Bu sonuç katılım bankacılığı perspektifinden değerlendirildiğinde literatürdeki çalışmaların birçoğu ile desteklenmektedir (Yazdan ve Sadr,2012; Kassim,2016; Abduh ve Chowdhury,2012; Abduh ve Omar,2012; Lebdaoui ve Wild,2016). Katılım bankacılığının reel ekonomiyi fonlaması, topladığı tasarrufları yatırımlara kanalize etmesi, fon kullanırken enformasyona üst düzeyde önem göstermesi, proje bazlı çalışmalar yapılması pozitif etkinin kaynakları olarak değerlendirilebilir. Konvansiyonel bankacılığın ise uzun dönemde ekonomik büyüme üzerinde gösterdiği olumsuz etki için şu değerlendirme yapılabilir (Arcand,2015):

Aşırı kredi büyümesinin ekonomik istikrarsızlığa yol açarak finansal kriz olasılığını artırabilmesi ve yüksek kredi hacminin genellikle kaynak sapmasına ve dolayısıyla da üretken olmayan yatırımlara yönelmesi bu olumsuz sonucun arkasında yatan sebep olarak gösterilebilir. Türkiye’de finansal piyasaların genel anlamda üretimden ziyade tüketime dönük krediler aracılığıyla gerçekleşmesi söz konusu fonların büyüme açısından verimliliğini tartışılır hale getirmektedir. Diğer taraftan Kredi Garanti Fonları aracılığıyla kredi kullanımlarının batık kredilerin ana sebeplerinden olduğu, bu kredilerin hem üretime kanalize edilememesinin hem de geri ödemesinin yapılamamasının büyüme oranları üzerine zarar verdiği, diğer makroekonomik göstergeler üzerinde de istikrarsızlığa yol açması dikkatlerden kaçmamaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada finansal gelişme ekonomik büyüme ilişkisi hem konvansiyonel hem de katılım bankacılığı özelinde incelenmiştir. Türkiye ekonomisinde 2005-2016 dönemi verileri ile değişkenlerin özellikleri dikkate alınmak suretiyle ARDL sınır testi yaklaşımı kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre finansal gelişme ekonomik büyüme ilişkisi tartışılmıştır.

Bulgular Türkiye ekonomisinde finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişkiye işaret etmektedir. Bununla beraber finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasında doğrusal olmayan bir ilişki saptanmıştır. Buna göre katılım bankacılığı ile konvansiyonel bankacılığın ekonomik büyüme üzerinde farklı etkileri söz konusudur. Söz konusu dönem içerisinde, katılım bankacılığı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki ‘U’ biçimindedir. Katılım bankacılığının gelişiminin ilk aşamalarında ekonomik büyüme olumsuz etkilenirken, gelişimin artması ile birlikte ekonomik büyüme pozitif etkilenmektedir. Burada katılım bankacılık sisteminin derinleşmesi ile birlikte etkinliğinin artmasıyla ekonomik gelişime katkı sunulduğu görülmektedir. Buna karşılık konvansiyonel bankacılık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki ‘ters U’ şeklindedir. Konvansiyonel bankacılığın gelişimi

ilk olarak ekonomik büyümeyi olumlu etkilerken daha sonra olumsuz etkilemektedir. Geleneksel bankacılığın büyüme üzerindeki bu olumsuz etkisi verilen kredilerin yatırımlara ve dolayısıyla üretime kanalize edilmesinde bir problem olabileceğini göstermektedir. Finansal piyasalarda karşılaşılabilen aksaklıklar da bu minvalde değerlendirilebilir.

Katılım bankacılığı ve geleneksel bankacılık bir arada değerlendirildiğinde finans piyasası içerisinde büyük bir bölümün geleneksel kısımda olması finansal gelişimin ekonomik büyümeye olumsuz etki sunacağını işaret etmektedir. Elde edilen sonuçlar değerlendirildiğinde politika yapıcılar için büyüme denklemine finansal gelişimin bir bütün olarak değil geleneksel bankacılık ile katılım bankacılığının ayrı ayrı dikkate alınması elzemdir. Bununla birlikte doğrusal olarak geliştirilen modellerin yanıltıcı olacağı da gözden kaçmamalıdır.

Yukarıda ifade edilen sebepler bağlamında a) katılım bankacılığının araçlarının artırılması, derinliğinin sağlanması üzerine politikalar geliştirilerek ekonomik büyümenin pay alması b) geleneksel bankacılık sisteminde meydana gelen aksaklıkların giderilmesi, aşırı kredi genişlemesinin doğru alanlara yönlendirilmesinde üretimin esas alınması politika önerisi olarak sunulmaktadır. Aksi halde en temel makroekonomik amaçlardan olan büyüme performansı finansal sistem üzerinden sekteye uğrayacak ve beklenen katkı elde edilemeyecektir.

Kaynakça

- Abduh, M., and Chowdhury, N. T. (2012). "Does Islamic Banking Matter For Economic Growth in Bangladesh", *Journal of Islamic Economics, Banking and Finance*, 8(3): 104-113.
- Abduh, M., and Omar, M. A. (2012). "Islamic Banking and Economic Growth: The Indonesian Experience". *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*. 5(1): 35-47.
- Abedifar, P., Hasan, I., and Tarazi, A. (2016). "Finance-Growth Nexus and Dual-Banking Systems: Relative Importance of Islamic Banks". *Journal of Economic Behavior & Organization*. 132 (Supplement): 198-215
- Ak, M. Z., Altıntaş, N. ve Şimşek A. S. (2016a). "Türkiye'de Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Nedensellik Analizi", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 17 (2): 151-160
- Ak, M. Z., Kirca, M., and Altıntaş, N. (2016b). "The Impacts of Financial Development on Growth: A Time-Varying Causality Analysis for Turkey", *Zbornik radova Ekonomskog fakulteta u Rijeci / Proceedings of Rijeka School of Economics* 34 (2): 529-554
- Arcand, J. L., Berkes, E., and Panizza, U. (2015). "Too Much Finance?", *Journal of Economic Growth*, 20(2), 105-148.
- Aydin, M., and Malcıoğlu G. (2016). "Financial Development and Economic Growth Relationship: The Case of OECD Countries." *Journal of Applied Research in Finance and Economics* (2)1: 1-7.
- Beck, T., and Ross L., (2004). "Stock Markets, Banks, and Growth: Panel Evidence". *Journal of Banking & Finance* 28.3: 423-442.
- Bozoklu, Ş. ve Yılandı V. (2013). "Finansal Gelişme ve İktisadi Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Gelişmekte Olan Ekonomiler İçin Analiz", *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* Cilt:28, Sayı: 2: 161-187
- Calderón, C., and Lin L. (2003). "The Direction of Causality between Financial Development and Economic Growth". *Journal of Development Economics* 72.1: 321-334.
- De Gregorio, J., and Pablo E. G. (1995). "Financial Development and Economic Growth". *World Development* 23.3: 433-448.
- Er B., Ergün T. ve Güneysu Y. (2016), "Katılım Bankalarının Finansal Erişime Etkisi: Türkiye Örneği", *International Joint Conference on Islamic Economics and Finance*, İstanbul
- Erim, N. ve Türk, A. (2005). "Finansal Gelişme ve İktisadi Büyüme". *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (10)/2, 21-45.
- Farahani, Y. G., and Sadr, S. M. H. (2012). "Analysis of Islamic Bank's Financing and Economic Growth: Case Study Iran and Indonesia". *Journal of Economic Cooperation & Development*, 33(4), 1-24.

- Furqani, H., and Mulyany, R. (2009). "Islamic Banking and Economic Growth: Empirical Evidence from Malaysia". *Journal of Economic Cooperation and Development*, 30(2): 59-74
- Gheeraert, L., and Weill, L. (2015). "Does Islamic Banking Development Favor Macroeconomic Efficiency? Evidence on the Islamic Finance - Growth Nexus". *Economic Modelling*, 47: 32-39.
- Hachicha, N., and Ben Amar, A. (2015). "Does Islamic Bank Financing Contribute to Economic Growth? The Malaysian Case". *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 8(3): 349-368.
- Johnson, K. (2013). The Role of Islamic Banking in Economic Growth. Claremont Colleges, *CMC Senior Theses Papers*, No: 642, April.
- King, R. G., and Ross L. (1993). "Finance and Growth: Schumpeter Might Be Right." *The Quarterly Journal of Economics*: 717-737.
- Kassim, S. (2016). "Islamic Finance and Economic Growth: The Malaysian Experience". *Global Finance Journal*, 30: 66-76.
- Lawal, A., Nwanji, T., Asaleye, A., and Ahmed, V. (2016). "Economic Growth, Financial Development and Trade Openness in Nigeria: An Application of the ARDL Bound Testing Approach". *Cogent Economic and Finance*, 4: 1-15.
- Lebdaoui, H., and Wild, J. (2016). "Islamic Banking Presence and Economic Growth in South East Asia". *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 9(4): 551-569
- Lenka, S. (2015). "Does Financial Development Influence Economic Growth in India?". *Theoretical and Applied Economics*, 23(4):159-170.
- Mohd. Y. R., and Bahlous, M. (2013). "Islamic Banking and Economic Growth in GCC & East Asia Countries: A Panel Cointegration Analysis". *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, 4(2), 151-172.
- Naceur, S. B., and Samir G. (2007). "Stockmarkets, Banks, and Economic Growth: Empirical Evidence from the MENA Region." *Research in International Business and Finance* 21.2: 297-315.
- Sarwer, M.S., Ramzan, M., and Waqar A. M. (2013). "Does Islamic Banking System Contributes to Economy Development". *Global Journal of Management and Business Research*, 13(2): 60-68.
- Şahin, D. ve Durmuş S., (2019) "Yapısal Kırılmalı Testlerle Türkiye'de Bankacılık Sektörü Kredileri Ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Analizi". *Mali Çözüm Dergisi*, Ocak-Şubat 2019: 33-54
- Tabash, M. I., and Dhankar, R. S. (2014a). "Islamic Banking and Economic Growth: An Empirical Evidence from Qatar". *Journal Of Applied Economics And Business*, 2(1), 51-67.

- Tabash, M. I., and Dhankar, R. S. (2014b). "The Flow of Islamic Finance and Economic Growth: An Empirical Evidence of Middle East". *Journal of Finance and Accounting*, 2(1), 11-19.
- Tabash, M. I., and Dhankar, R. S. (2014c). "Islamic Finance and Economic Growth: An Empirical Evidence from United Arab Emirates (UAE)". *Journal of Emerging Issues in Economics, Finance and Banking*, 3(2), 1069-1085.
- Timsina, N. (2014). "Impact of Bank Credit on Economic Growth in Nepal". *NRB Working Paper*, 22: 1-23.
- Tunay, K. B. (2016). "İslami Bankacılık ile Ekonomik Büyüme Arasında Nedensellik İlişkileri". *Yönetim ve Ekonomi*, 23(2), 485.
- Wahab, M., Mufti, O., and Murad, M. S. (2016). "The Study of Co-integration and Causal Link Between Islamic Bank Financing and Economic Growth". *Abasyn University Journal of Social Sciences*. 9: 134-146.

Extended Abstract

The impact of the development of the banking system on achieving economic growth has been debated for many years. Achieving economic growth through capital accumulation and technological progress through financial institutions is theoretically demonstrated, but this is tested in applied studies. However, with the inclusion of islamic banking in the banking system and reaching a certain level proportionally, it has become necessary for policy makers to include Islamic banking in the economic growth equation along with conventional banking.

In this study, the development of traditional banking development and participation banking in Turkey's economy is being examined in econometric relationship with economic growth.

The data of the analysis were obtained from the Central bank and TURKSTAT. The variables used in the application are included in the analysis in their logarithmic states.

In the study, the relationships between variables are modeled as follows:

$$LG_t = \beta_0 + \beta_1 LKAT_t + \beta_2 (LKAT_t)^2 + \beta_3 LGEL_t + \beta_4 (LGEL_t)^2 u_t$$

LG in the model expresses the seasonally adjusted and logarithmic transformed GDP and shows the dependent variable of the model. LKAT shows the credits of participation banking to the private sector, while LGEL shows the loans of conventional banking to the private sector and are independent variables of the model.

The significance and direction of the coefficients before the variables in the equation will provide information about the short and long term relationship. If the coefficients β_2 and β_4 are meaningless, the relationship between financial development and economic growth will be linear, and if the value of these coefficients is significant, a nonlinear relationship will be revealed.

Before revealing the relationship between variables, stationary states were analyzed by Augmented Dickey Fuller and Phillips Perron tests. Looking at the unit root test results, it is seen that the dependent variable is stationary when the first difference is taken; Among the independent variables, it is seen that the development of traditional banking is at the level, and the participation banking development indicator is the first aware stationary. ARDL (2,0,2,0,2) model was determined as the appropriate model in this study, in which the dependent variable is I (1) and independent variables are I (0) -I (1), where the ARDL model that allows cointegration is preferred. Descriptive tests have been applied to confirm that there are no problems with the model in question, and there are no problems. The stability test of the coefficients obtained from the ARDL (2,0,2,0,2) model was tested with CUSUM and CUSUMQ. According to the findings, it has been reached that there is no structural break and stable regarding the variables at 5% significance level. In order to test the long-term relationships between dependent and independent variables, hypotheses are tested with Wald F statistics. When the statistical values are analyzed, it is concluded that the development of participation banking and the development of traditional banking affect GDP. Therefore, there is a relationship between variables in the long run. After this stage, whether the error

correction mechanism is working, how long and short the independent variables affect the dependent variables are examined. The fact that the error correction variable coefficient is -0.49 indicates that the changes in the GDP coefficient in the short term are corrected every year by 49% for the long term, that is, it stabilizes in about 2 periods. When the short and long term analysis results are analyzed, the significance of long term coefficients indicates a nonlinear relationship between financial development and economic growth. From this point of view, while economic growth was adversely affected in the first periods of participation banking in the said period, participation banking has a positive effect on growth in the following stages. On the other hand, conventional banking affects economic growth positively and then negatively in this period.

Analysis results suggests a long-term relationship between financial developments and economic growth in Turkey's economy. However, a nonlinear relationship has been detected between financial development and economic growth. Accordingly, participation banking and conventional banking have different effects on economic growth.. During the period in question, the relationship between participation banking and economic growth is in the form of 'U'. On the other hand, the relationship between conventional banking and economic growth is 'reverse U'.

When participation banking and traditional banking are evaluated together, the fact that a large part of the financial market is in the traditional part indicates that financial development will have a negative impact on economic growth. When the results obtained are evaluated, it is essential for policymakers to consider traditional banking and participation banking not as a whole but separately in the growth equation of financial development. Considering the results obtained, it is essential for policy makers to consider the traditional development and participation banking separately, not financial development, in the growth equation. However, it should not be overlooked that models developed linearly will be misleading. In this context, a) increasing the instruments of participation banking, developing policies on ensuring the depth of the economy, taking a share of economic growth, b) Eliminating the problems in the traditional banking system, taking production as the basis for directing excessive credit expansion to the right areas is offered as a policy proposal.

İslam İktisat Tarihine Giriş*

Abdulaziz Duri

Tanıtım: Saim Kavakcı**

DOI: 10.25272/ijisef.708021

Type: Book Review

İslam iktisadı çalışmalarına önemli katkıları olan Sabri Orman'ın çevirmenliğini üstlendiği kitap, İslam iktisat tarihi alanında Türkiye'deki mevcut çalışmaların yetersiz olması sebebiyle önemlidir. Çalışma, bu anlamda literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Kitabın yazarı Duri, İslam tarihçisi olmakla beraber İslam ekonomisi ve sosyal tarihi ile ilgili birçok eser ortaya koymuştur. "İslam İktisat Tarihine Giriş" isimli kitap, Arapça kaleme alınmış olup Türkçe'ye tercüme edildiği gibi Almanca tercümesi de mevcuttur. Yazarın 1968 yılında kaleme aldığı çalışma 1991 yılında Türkçe'ye çevrilmiştir (Tomar, 2016, ss. 348-350).

Yazar Türkçe basım için ayrı bir önsöz kaleme almaktadır. Kitabın başında ayrıca, Arapça basımda yer alan önsöze de yer verilmektedir. Bunun yanı sıra çevirmenin notu ve kitap ile ilgili görüşleri kitabın giriş kısmında yer almaktadır. Yazarın iki önsözde de kitabı yazmaktaki amacı "... miladi yedinci ve on dokuzuncu yüzyıllar arasındaki iktisat tarihimizin bir ilk taslağını çizmektedir..." (s.13) ifadeleriyle, net bir şekilde ortaya koyulmaktadır. Aynı sayfalarda yer alan çeviren notunda Orman; metinde "ılımlı bir Arap milliyetçiliği tonu" olduğuna vurgu yapmakta fakat bunun metnin bilgi değerine zarar verecek düzeyde olmadığı tespitini yapmaktadır (s.12). İlimli bir milliyetçilik olduğu her okuyucunun farkına varabileceği düzeydedir. Çevirmenin de tespit ettiği gibi bu durumun, kitabın Arap dünyasını ele almasından kaynaklandığı söylemek mümkündür. Nitekim çevirmenin notunda belirtildiği üzere kitabın asıl başlığında "İslam" değil "Arap" kelimesi kullanılmaktadır. Çevirmenin tespitleri bu bağlamda doğru gözükmeyle birlikte bu döneme ait farklı kaynaklar karşılaştırmalı olarak ele alınarak daha net bir sonuca ulaşılabilir.

Kitap beş bölümden oluşmaktadır. Kitabın bölümlendirmesine dair yazar; "Arap toplumunun geçirdiği önemli merhaleler..." (s.14) ifadelerini kullanmaktadır. Bu bağlamda "Ümmet ve Cihat" başlığı altında ele alınan birinci bölümde, hicri birinci (miladi yedinci) yüzyıl ele alınmaktadır. Bu bölümde, ümmetin oluşumu, cihada hazırlık, kabilelerin şehirlere olan göçü ve yerleşik hayata geçişi gibi temel konular ele alınmaktadır. Bu açıdan bölümde iktisadi bir değerlendirmeden daha çok söz konusu yüzyılda, Arap toplumunun sosyolojik yapısı ortaya koyulmaktadır. Emevîler dönemini odağa alan bu bölümde yazar, özellikle İslam'ın yönelişleri ile kabilecilik gelenekleri arasında çatışma olduğunu ve bunun yaşanan anlaşmazlıkların nedeni olduğuna vurgu yapmaktadır (s.22; s.29).

* Çeviren: Sabri Orman

**Sakarya Üniversitesi, İslam Ekonomisi ve Finansı EABD doktora öğrencisi ve İslam Ekonomisi ve Finansı Uygulama ve Araştırma Merkezi'nde (İSEFAM) YÖK 100/2000 doktora bursiyeri. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8257-6983>

İkinci bölüm “İslam, Kabilecilik ve Toprak” başlığı altında incelenmekte ve hicri ikinci (miladi sekizinci) yüzyılı ele almaktadır. Burada toprak mülkiyetinin önemi, büyük mülklerin artması, Mevâfîlerin (Arap olmayan müslüman halklar için kullanılan bir terim) güçlenmesi gibi konular ele alınmaktadır. Bu bölümde ayrıca kabile taassubuna ve bunun neticelerine yer verilmektedir. Emevî dönemi ele alınmakla birlikte, Abbâsî dönemine dair siyasi ve toplumsal bilgiler de bu bölümde yer almaktadır. Birinci bölümde Arap toplumunun sosyolojik yapısını ele alan yazar, bu bölümde de bu topraklarda yaşanan siyasi olayların sebep ve sonuçlarına değinmektedir.

“Ticaret Toplumunu ve Şehirlerin Gelişmesi” başlığını taşıyan üçüncü bölüm, hicri dördüncü (miladi onuncu) yüzyıla kadar olan dönemi ele almaktadır. Bu bölümde şehirleşme ve dolayısıyla oluşan ticaret ve sarraflığa, bunun yanı sıra büyük ölçekli mülklerin genişlemesine vurgu yapılmaktadır. Yazar, ticaret ve sarraflığa dayalı bir kapitalizmden (s.76) söz ediyor olsa da bunun batıda var olan kapitalist yaklaşımla ilgisi olmadığı anlaşılmaktadır. Zira ilerleyen bölümlerde yazar, Arap dünyasının ticaret ve tarım merkezi olmaktan çıkışında sermaye birikiminde bulunan eksiklik olduğunu vurgulayacaktır. Nitekim yine bu bölümde sanayi ile ilgili bilgi verilirken “sınıfsal bir farklılaşma doğuran bir zenginliğe yol açacak ölçüde gelişmemiştir” ifadeleri kullanılmıştır (s.78). Dolayısıyla toplumda özel mülkiyete dair bir zenginleşmeden söz edilse de bu, kapitalizmin sonucu olan sınıf farklılığını doğuracak boyutta değildir. Bu bölüm genel itibariyle Abbâsî dönemi iktisat politikalarını ele almaktadır.

Dördüncü bölüm “Arap Olmayan Unsurların Hakimiyeti ve Askeri İktâ’ Rejiminin Başlaması” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde hicri dördüncü (miladi onuncu yüzyıl) yüzyıl ortalarında Buveyhîler’in hâkim güç haline gelmesi ve mevcut iktisadi düzene olan etkileri ele alınmaktadır. Yazar, Arap topraklarında yabancı hakimiyetinin başlangıcı ile Buveyhoğullarının hakim güç haline gelmesi arasında bağlantı kurmaktadır. Ayrıca bu dönemdeki ticari yapının değişmesi ve askeri iktâ’ (kamu otoritesinin, tasarrufundaki arazi ve taşınmaz malların mülkiyet, işletme veya faydalanma hakkını kişilere tahsis etmesi) yapısının doğuşu “sapma” olarak nitelendirilmektedir (s.92). Tarım için hayati öneme sahip sulamanın Buveyhîler tarafından ihmal edildiği bilgisi verilen dipnotta ihmalin Türk asıllı askerlerin yol açtığı karışıklıklar olduğu belirtilmektedir. Yazar, “askerlerin kötü uygulamaları ve açgözlülüğünün” tarım arazilerinin ve halkın zarar görmesine neden olduğu tespitini yapmaktadır (s.93). Yazarın Buveyhîler ile ilgili cümleleri oldukça öznel yargılar içermekte ve bu bakımdan araştırma ve tartışmaya değerdir. Selçuklu döneminde uygulanan iktâ’ sisteminin Buveyhîler zamanındaki askeri iktâ’ olduğu ve devamı niteliğinde olduğu belirtilmektedir (s.102). Bu bölümde ayrıca Memlükler döneminin sonlarında özel iktâ’ ve vakıfların¹ önemli ölçüde genişlediği bilgisi yer almaktadır (s.111). Özel iktâ’ ile ilgili parantez içinde verilen bilgi de bunun, malikane uygulaması olduğu ifade edilmektedir. Kitapta, Memlükler dönemi olarak tam tarih verilmemekle birlikte tahmini olarak on dördüncü veya

* Kitapta sözü edilen vakıf uygulamasının Osmanlı döneminde de yaygın olan vakıflar (özellikle para vakıfları) ile karşılaştırılmalı olarak ele alınması önemlidir Zira on beşinci yüzyılda ortaya çıkmış olan ve ilerleyen yüzyıllarda artarak yaygınlaşan para vakıflarının Arap toplumundan alındığına dair iddialar mevcuttur.

on beşinci yüzyıldan söz edilmektedir. Malikane, Osmanlı'da on yedinci yüzyılın ortalarında ortaya çıkan bir uygulamadır (Genç, 2018, s. 100). Uygulamanın Osmanlı'dan çok önce Memlüklerde ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

“İktisadi Duraklama, Gerileme ve Yeni İktisat Düzeni” başlıklı beşinci bölümde, Osmanlı hakimiyetindeki Arap toprakları ele alınmaktadır. Bölümde Portekizlilerin ticaret yollarını ele geçirdikleri ve dolayısıyla Arap coğrafyasında ekonomik bir durgunluk olduğu belirtilmektedir. Osmanlı hakimiyetinde bulunan topraklarda tımar sisteminin yaygınlaştığı ve on sekizinci yüzyılda malikane sisteminin ortaya çıktığı belirtilmektedir (s. 121). Bu Osmanlı iktisat tarihine ilişkin çalışmalarda yer alan bilgiler ile aynı doğrultudadır (Genç, 2018, ss. 96–123). Yirminci yüzyılın ilk yarısında vakıf arazilerinin tarım arazileri içerisindeki payının %10'a ulaştığı ifade edilmektedir (s.125). Bu bilgi, Osmanlı topraklarında yaygın şekilde var olan vakıfların, Arap coğrafyasında da yaygın olduğunu göstermektedir (Özcan, 2003, s. 13).

Kitabın son bölümü olan “Sonuç” kısmında ise yazar ele alınan tüm dönemlere ait genel bilgileri maddeler halinde vermektedir. Metnin yazı dili oldukça anlaşılırdır. Önsözde yer alan “... bu çalışmayı uzmanlar için değil belirli bir kültür seviyesine sahip okuyucu kitlesi için kaleme alıyorum” ifadeleri ise yazarın metni kaleme alma amacına dair bilgi vermektedir. Kitap, akademik manada bir vaatte bulunmamakla birlikte derin ve önemli bilgiler içermektedir. Yazarın hedef kitlesi olan “belli bir kültür seviyesine sahip” okuyucuların ise İslam veya Arap tarihine dair temel bilgiye sahip olması beklenilmektedir.

Kitap genel itibarıyla Arap coğrafyasını ele almaktadır. İslam iktisat tarihinin başlangıç noktası bu topraklar olması adına kitabın Türkçe tercümesindeki isimlendirilmesi yanlış değildir. Fakat içerik olarak kitap daha çok İslam tarihi, sosyolojik yapısı ve bunun yanında iktisadi yapısına değinmektedir. Kitabın ismi dolayısıyla okuyucu, iktisada dair daha fazla beklenti içerisinde olabilmektedir. Bu anlamda kitap okuyucuya istediğini verememektedir. Siyaset, tarih, sosyoloji ve iktisat gibi bilim dallarını kapsayan disiplinler arası bir çalışma niteliği taşıyan kitap, iktisat konusunda kısmen yetersiz kalmaktadır. Ancak bu eksikliklere rağmen kitap İslam iktisat tarihine ilişkin az sayıdaki eser içerisinde önemli bir yerdedir. Türkiye’de iktisat tarihi ile ilgili yapılan çalışmaların Osmanlı dönemi iktisadi faaliyet ve uygulamalarla sınırlı kalması önemli bir eksikliktir. Zira Osmanlı dönemi iktisadi faaliyet ve uygulamalara odaklanılması kapsamlı ve bütünlüklü bir İslam iktisat tarihi anlayışından mahrum bırakmakta ve bu alandaki çalışmaları daha sığ bir alana hapsedme tehlikesi taşımaktadır. Bu anlamda, İslam iktisat tarihi çalışmalarının erken dönem Müslüman cemaat ve akabinde toplumuna odaklanması sonraki dönemleri ve günümüzü anlama noktasında önemli katkılar sağlayacaktır.

Kaynakça

Duri, A. (2014). *İslam İktisat Tarihine Giriş*. İstanbul: İnsan Yayınları.

Genç, M. (2018). *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Özcan, T. (2003). *Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Örneği*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Tomar, C. (2016). DÛRÎ, Abdülazîz. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (ss. 348–350). İstanbul: TDV.